

DE STELLING VAN AMSTERDAM
HET WATER ALS VESTING

SUBMISSION FOR NOMINATION TO THE WORLD HERITAGE LIST
BY THE STATE OF THE NETHERLANDS

PROVINCIE NOORD-HOLLAND
HAARLEM 1995

COLOPHON

Provinciaal Bestuur van Noord-Holland
Postbus 123
2000 MD Haarlem
Telephone 023 - 143 143
Telefax 023 - 314 482

Production: Provinciaal Bestuur van Noord-Holland,
Dienst Welzijn, Economie en Bestuur:
Cluster Monumentenzorg en archeologie;
In samenwerking met:
Rijksdienst voor de Monumentenzorg (Zeist)
(Drs. Robert de Jong, projectleiding,
coördinatie, redactie);

Research: Cluster Monumentenzorg en archeologie:
Drs J.J.W. Goudeau, mw. Y. Pieren;
Provinciaal Bestuur van Noord-Holland,
Dienst Ruimte en Groen,
Bureau Lokale Planologie:
Ing H.T. Ziengs;
Provinciaal Bestuur van Utrecht:
Dienst Ruimte en Groen,
Bureau Stadsvernieuwing en Monumenten
G. van Baaren;

Text: Drs J.J.W. Goudeau;

Photographing: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist:
G.J. Dukker;
KLM Aerocarto, in opdracht van de Topografische
Dienst, Emmen;

Translation: WTSbv, Zeist.

LIST OF CONTENTS

Colophon

List of contents

Introduction

1. Specific Location

- 1.1 Country
- 1.2 Provinces
- 1.3 Local councils
- 1.4 Name of property
- 1.5 Geographical location

2. Juridical data

- 2.1 Owners
- 2.2 Legal status
 - a. Category of ownership
 - b. Legal and administrative protection
 - c. Occupancy
- 2.3 Responsible administration

3. Identification

- 3.1 Description
 - a. Inleiding
 - b. Het gebied
 - c. De aangelegde werken
 - d. Direct rond de Stelling van Amsterdam
- 3.2 Inventory
 - a. General list of objects
 - b. Specific list of fortresses
 - c. CATALOGUE OF FORTRESSES
- 3.3 Photographic and cinematographic documentation (see 6.2)
- 3.4 History
 - a. De Vestingwet en ruimtelijke ordening
 - b. De Stelling van aanleg tot opheffing
 - c. Passieve verdediging: de inundaties
 - d. Actieve verdediging: forten en batterijen
- 3.5 Bibliography
 - a. Literature
 - b. Archives

4. Preservation and conservation

- 4.1 Diagnosis
- 4.2 Responsible agents
- 4.3 History
- 4.4 Measures
- 4.5 Development plans

5. Justification

- 5.1 Reasons for inclusion
- 5.2 Comparison with similar properties
- 5.3 Indications as to authenticity

6. Specific documentation concerning the structure

- 6.1 Maps and plans
- 6.2 Photographic documentation and audio-visual documents
 - a. Photography
 - b. Audio-visuals
- 6.3 Supplementary documentation
- 6.4 Legal information
- 6.5 Administrative framework

7. Bijlagen

De nominatie is gepresenteerd in de vorm zoals voorgeschreven in paragraaf 65 van de Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention, UNESCO, Intergovernmental Committee for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. [Parijs], February 1995.

INTRODUCTION

De geschiedenis van het Nederlandse land wordt voor vrijwel het gehele grondgebied bepaald door de verhouding tot het water. Dijken, polders en sluizen zijn de getuigenissen van de beheersing van het water door de mens. Het water is door de tijd heen ook als bondgenoot gebruikt. Een aspect van dit bondgenootschap, dat in de wereld geen tweede kent, vormt de militaire verdediging van de natie met behulp van het water. Door delen van het droge land onder water te laten lopen (inunderen) werd reeds in de 17de eeuw het westen van Nederland verdedigd. Het oudste systeem, waarbij polders onder water werden gezet, is bekend geworden als de Oude Hollandse Waterlinie, maar bestaat niet meer. Dit systeem is ook toegepast bij de Nieuwe Hollandse Waterlinie, gebouwd in drie periodes (1816-1824; 1840-1860; 1874-1885), die liep van Muiden tot aan Almkerk en waarvan de militaire werken grotendeels bewaard gebleven zijn.

De Stelling van Amsterdam die hier voor de Lijst van Wereld Erfgoed wordt voorgedragen, is de laatste en tevens meest uitgebreide versie van dit gecompliceerde vestingsstelsel. In de Stelling van Amsterdam zijn de onderdelen van het stelsel tot op de dag van vandaag gaaf bewaard gebleven. De verdedigingslinie is gesitueerd in het grotendeels wat zijn ruimtelijke structuur betreft oorspronkelijk gebleven Hollandse polderlandschap.

CHAPTER 1. SPECIFIC LOCATION

1.1 COUNTRY:

Nederland

1.2 PROVINCES:

Noord-Holland

Utrecht

1.3 LOCAL COUNCILS:

De Stelling van Amsterdam strekt zich uit over totaal 27 gemeenten.

In de provincie Noord-Holland zijn dat in alfabetische volgorde:

de gemeenten Aalsmeer, Akersloot, Amsterdam, Beemster, Beverwijk, Bussum, Diemen, Edam-Volendam, Graft-De Rijp, 's-Graveland, Haarlem, Haarlemmerliede en Spaarnwoude, Haarlemmermeer, Heemskerk, Muiden, Naarden, Nederhorst den Berg, Purmerend, Uitgeest, Uithoorn, Velsen, Weesp, Wormerland, Zaanstad, en Zeevang.

In de provincie Utrecht zijn dat:

de gemeenten Abcoude en De Ronde Venen.

1.4 NAME OF STRUCTURE:

Stelling van Amsterdam

1.5 GEOGRAPHICAL LOCATION:

Ligging:

Een 3-5 km brede en ongeveer 135 km lange zone op een radiale afstand van gemiddeld 15 km van het centrum van Amsterdam. Voor het overzicht van de totale structuur: zie kaarten 6.1.1 en 6.1.2.

Coördinaten:

De Stelling van Amsterdam strekt zich uit over een gebied dat wordt begrensd door de volgende coördinaten (gedefinieerd volgens het Nederlandse national rectangular system (RD): X=155 000 m; Y=463 000m): RD = 099.000 - 135.000 / 471.000 - 507.000. De coördinaten van de afzonderlijke locaties worden genoemd in paragraaf 3.2.C. 'Catalogue of fortresses'; zie ook de kaarten 6.1.3 a t/m u.

CHAPTER 2. JURIDICAL DATA

2.1 OWNERS

De eigenaren van onderdelen in de Stelling van Amsterdam vallen binnen de volgende categoriën:

- De Staat der Nederlanden
- Provincie Noord-Holland; Provincie Utrecht
- Gemeenten
- Semi-overheidsinstellingen (bijv. waterschappen)
- Natuurbeschermingsorganisaties
- Particuliere instellingen (stichtingen)
- Particulieren overig

De forten zijn in eigendom van:

- De Staat der Nederlanden:
 - 2 forten - Ministerie van Defensie
 - 6 forten - Dienst der Domeinen (Ministerie van Financiën)
 - 3 forten - Rijkswaterstaat (Ministerie van Verkeer en Waterstaat)
 - 5 forten - Staatsbosbeheer (Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij)
 - Provincie Noord-Holland: 2 forten
 - Gemeenten: 11 forten
 - Semi-overheidsinstellingen:
 - 1 fort - N.V. Afvalzorg
 - 2 forten - Recreatieschap Spaarnwoude
 - Natuurbeschermingsorganisaties:
 - 6 forten - Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland
 - 4 forten - Stichting Het Noordhollands Landschap
 - Stichtingen: 1 fort
 - Particulieren overige: 4 forten
- De eigendomssituatie van de specifieke fortlocaties staat vermeld in paragraaf 3.2.C 'Catalogue of fortresses'

2.2 LEGAL STATUS

A. Category of ownership:

Overheid en particulier (Public and private)

B. Legal and administrative protection

De bescherming en het beheer van de Stelling van Amsterdam is op verschillende niveaus geregeld. Zo is aan het merendeel van de objecten reeds de status van monument toegekend. De grote structuur wordt planologisch aangemerkt als cultuurhistorisch waardevol gebied met restricties voor bebouwing bij de Stelling. Voor het beheer is door de provincie Noord-Holland een beleid bepaald. Thans wordt ook gewerkt aan de ontsluiting en presentatie van het geheel voor het publiek. Deze maatregelen zijn vastgelegd in de hierna te noemen documenten. (Zie bijlagen 7.1 t/m 7.6, 7.18 t/m 7.26,

7.29 t/m 7.34, 7.41, 7.42);

Monumentenzorg - Rijk

- * Monumentenwet 1988, (Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen):

Onder rijksmonumenten wordt verstaan: '1. Alle vóór tenminste vijftig jaar vervaardigde zaken welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde; 2. Terreinen welke van algemeen belang zijn wegens daar aanwezige zaken als bedoeld onder 1', (Art. 1 lid a). Over de instandhouding is bepaald: '1. Het is verboden een beschermd monument te beschadigen of te vernielen. 2. Het is verboden zonder of in afwijking van een schriftelijke vergunning: a. een beschermd monument af te breken, te verstoren, te verplaatsen of in enig opzicht te wijzigen; b. een beschermd monument te herstellen, te gebruiken of te laten gebruiken op een wijze waardoor het wordt ontsierd of in gevaar gebracht.' (Art. 11)

De objecten die volgens de Monumentenwet 1988 beschermd zijn, worden genoemd in par. 3.2.C. 'Catalogue of fortresses'. De objecten zijn met hun monumentale waarde omschreven in het Rijksmonumentenregister.

Monumentenzorg - Provincie Noord-Holland

- * 'Provinciale Monumentenverordening 1989', Provinciaal Blad 22, Provinciaal bestuur van Noord-Holland, Haarlem 7 december 1994.

Onder provinciale monumenten wordt verstaan: 'a. zaak, die van algemeen belang is wegens zijn schoonheid, betekenis voor de wetenschap of cultuurhistorische waarde; b. terrein, dat van algemeen belang is wegens één of meer aldaar aanwezige zaken en/of waarden als bedoeld onder a', (Art. 1, lid 2). Over de instandhouding is bepaald: '1. Het is verboden een beschermd monument te beschadigen of te vernielen. 2. Het is verboden zonder of in afwijking van een vergunning van gedeputeerde staten: a. een beschermd monument af te breken, te verplaatsen of in enig opzicht te wijzigen; b. een beschermd monument te herstellen, te gebruiken of te laten gebruiken, op een wijze waardoor het wordt ontsierd of in gevaar gebracht', (Art. 8 lid 1 en 2).

De objecten die volgens de monumentenverordening beschermd zijn, worden genoemd in par. 3.2.C. 'Catalogue of fortresses'. De functie en vorm, en de monumentale waarde zijn beschreven in: De Stelling van Amsterdam - monumentenregister, 5 dln., Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1990-1992.

- * De Stelling van Amsterdam, een provinciale beleidsvisie, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1987.

De beleidsnota vormt het eerste document waarin een integraal beleid voor de Stelling van Amsterdam wordt

geformuleerd. Doel is het behoud en beheer van de Stelling van Amsterdam. De provincie Noord-Holland is eerst verantwoordelijke. Het betreft alle objecten uit de Stelling op Noord-Hollands grondgebied.

- * De Stelling van Amsterdam - Bestuursopdracht, Strategieproject Cultuur, Historie en Toerisme, Provinciaal bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1994; en De Stelling van Amsterdam - Plan van aanpak, Strategieproject Cultuur, Historie en Toerisme, Provinciaal bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1994.

De objecten in Noord-Holland zijn aldus door wet- en regelgeving beschermd. Maar voor effectieve instandhouding is een actieve betrokkenheid noodzakelijk. Basis daarvoor is gelegd in een bestuursopdracht en een plan van aanpak. De opdracht luidt:

1. 'Integraal, randvoorwaardelijk beleid ontwikkelen, zodat op aantoonbare en herkenbare wijze de duurzame instandhouding (beheer en gebruik) van dit provinciale monumentale complex gerealiseerd wordt.' 2. 'Het leveren van een belangrijke bijdrage aan de provinciale rol en betekenis op het gebied van de emancipatie van mensen en groepen, welke in Noord-Holland in een achterstandssituatie verkeren.'

In het Plan van aanpak worden als eerste werkzaamheden genoemd:

- Bescherming van de onderdelen van de Stelling als (provinciaal) monument;
- Planologische bescherming;
- Onderzoek naar de bouwkundige staat;
- Bundeling eigenaren en gebruikers in een platvorm;
- Oprichting van een Stichting voor het beheer;
- Oprichting van een Projectbureau als werkorganisatie;
- Zoeken en coördineren van nieuwe functies;
- Toeristische ontwikkeling;
- Vervaardigen van cultuurhistorische verkenningen.

Monumentenzorg-Provincie Utrecht

- * Beleidsnota Monumenten en Archeologie (deel III van de Cultuurnota 1995-1998). Provincie Utrecht. [Utrecht], 1995.

In III.3, Beleidsvoornemen met betrekking tot Provinciale monumenten, wordt de suggestie gedaan voor een eigen (provinciale) monumentenlijst. 'Als voorbeelden kunnen worden genoemd de verdedigingslinies. De forten op zich zijn al bescherming waard, maar de eenheid van de linie met werken, stuwten, verdedigde wegen etc. overstijgt dat plaatselijk belang'.

Bij IV.3, Beleidsvoornemens met betrekking tot zorgstructuur voor gebouwde monumenten, wordt het volgende gesteld:

'Zonder op voorhand de indruk te willen wekken, dat deze (categorale) en andere instellingen, zoals de fortenstichting,

een provinciale subsidie zullen krijgen, willen wij al wel stellen, dat gelet op de beperkte financiële middelen er geen structurele exploitatie-subsidies verleend zullen worden, maar - indien nodig - een subsidie voor een bepaalde periode (bijv. max. 5 jaar), aangevuld met incidentele activiteitsubsidies. Naar schatting zal hiervoor gedurende de komende 5 jaar een bedrag van circa f 100.000,= nodig zijn'.

Voor wat betreft de samenwerking tussen instellingen stellen Gedeputeerde Staten, 'Daarnaast willen wij de beheersstichtingen voor monumenten ondersteunen door net als bij natuurbehoud, subsidies te verstrekken voor de aankopen van onrendabele objecten, die niet op een andere wijze kunnen worden veilig gesteld. Afhankelijk van de hoogte van de bijdrage, zal hiervoor zeker f 500.000,= per jaar nodig zijn.

* Utrechtse Fortenstichting (gevestigd te Utrecht)

De statuten van de op 23 juni 1994 met steun van de provincie Utrecht en de stad Utrecht opgerichte Utrechtse Fortenstichting vermelden als doel van de stichting:

- '1. Het instandhouden en restaureren van de fortificaties en werken behorende bij de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Stelling van Amsterdam, de Grebbelinie en de Romeinse Limes, alles in de ruimste zin, met de daarbij behorende omgeving, voor zover deze zijn gelegen binnen het grondgebied van de provincie Utrecht;
2. Het bevorderen, dat de sub 1 genoemde objecten een passende bestemming behouden casu quo verkrijgen;
3. Het bevorderen van het behoud van het natuur- en landschapsschoon op daarvoor in aanmerking komende fortificaties en werken.....'.

Ruimtelijke ordening - Rijk

- * Vierde nota over de ruimtelijke ordening Extra. Op weg naar 2015. Deel III: kabinetsstandpunt. Tweede Kamer, vergaderjaar 1990-1991, 21 879, nrs. 5-6. Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer. SDU Uitgeverij Plantijnstraat. ['s-Gravenhage, 1991]:

'Binnen het beleid ten aanzien van de monumentenzorg, dat gericht is en blijft op het behoud en herstel van cultuurhistorische waarden, wordt aan de samenhang met de ruimtelijke ontwikkeling een groter belang toegekend. Bij de inzet van middelen voor de monumentenzorg zal het rijk, bij gelijke urgentie vanuit cultuurhistorisch oogpunt, prioriteit geven aan de (centrale steden van de) stadsgewesten alsmede aan plaatsen en gebieden daarbuiten met een concentratie van toeristisch-recreatieve en cultuurhistorische bezienswaardigheden'. (p. 141)

- * Nota landschap; Regeringsbeslissing Visie Landschap, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Den Haag 1992; relevante passages:

De doelstelling van het landschapsbeleid is 'het bevorderen van de instandhouding, het herstel en de ontwikkeling van een kwalitatief hoogwaardig landschap, dat wil zeggen een landschap waar identiteit en duurzaamheid centraal staan'(p.92). Een van de punten van uitwerking betreft: 'Bescherming van cultuurhistorische en aardwetenschappelijke kenmerken.'

In de Nota landschap wordt de Stelling van Amsterdam genoemd onder de 'Patronen en elementen van nationale betekenis', en wel als cultuurhistorisch (landschaps)patroon in de 'bovenlaag'(pp. 49-53).

- * Structuurschema Groene Ruimte; het landelijk gebied de moeite waard, Deel 3 Kabinetsstandpunt, Den Haag 1993; relevante passages:

Betreft een nadere uitwerking van het Nationaal Landschapspatroon, zoals aangegeven in de Nota Landschap (1992). 'Het Rijk hanteert de aandachtspunten voor planvorming en advisering, zoals weergegeven in de regeringsbeslissing Nota Landschap, als uitgangspunten voor planvorming, waarbij het Rijk betrokken is.'(p. 133)

Ruimtelijke ordening - Provincie Noord-Holland

- * Beleidsvisie Randstadgroenstructuur in Noord-Holland, Provinciaal bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1990; relevante passages:

Meldt over de Stelling van Amsterdam: 'Gestreefd wordt naar een integraal behoud van de Stelling'.(p. 24)

- * Beleidsnota natuur en landschap; Deelnota ecologische structuren en natuur- en landschapsbouw - Beleidsvisie ontwikkeling provinciale ecologische hoofdstructuur PEHS, Provinciaal bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1993; relevante passages:

'In de Provinciale Ecologische Hoofdstructuur zijn in ieder geval opgenomen alle: [...] forten.'(p. 11)

Alle vigerende streekplannen die het gebied van de Stelling betreffen, noemen deze structuur als waardevol en behoudenswaard.

- * Streekplan Waterland, Provinciaal bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1991; relevante passages:

'Een bijzonder punt van aandacht is de provinciale beleidsvisie de Stelling van Amsterdam. Hierbij zijn voor de recreatie vooral de voorstellen met betrekking tot routes tussen de forten en recreatieve gebruiksmogelijkheden van belang.'(p. 40)

- * Streekplan Amsterdam Noordzeekanaalgebied, Beschrijving

meest gewenste ontwikkelingen in hoofdlijnen en Toelichting, Provinciaal bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1987; relevante passages:

'De bescherming van deze linie wordt om cultuurhistorische, landschappelijke, ecologische en recreatieve redenen van belang geacht.....Een specifiek element in de polder (i.e. Haarlemmermeer) vormt de Geniedijk. De dijk kan worden ingericht als recreatieve verbindingsszone met verbindingen over de Ringvaart en de A4 voor langzaam verkeer, waarbij zowel het natuurlijk als het landschappelijk aspect de nodige aandacht krijgt.....De forten en liniedijk in dit deelgebied (i.e. de Uithoornse Polder) worden opgevat als belangrijk in de landschappelijke structuur. Bij het gebruik van de forten en ook voor de liniedijk wordt een ecologisch gericht beheer voorgestaan.....De kringstelling van Amsterdam zal als geheel gehandhaafd moeten blijven en zoveel mogelijk ecologisch beheerd moeten worden.....Voor een aantal forten verdient het aanbeveling om vanwege de bijzondere natuurlijke situatie als natuurgebied aangemerkt te worden. Het betreft de forten Krommeniedijk, De Ham, Zuidwijkermeer, Spaarndam-Noord, Penningsveer en Vijhuizen.....'(p. 69, 101, 102 en Toelichting, p. 92, 93)

- * Streekplan voor het Gooi en de Vechtstreek, Beschrijving meest gewenste ontwikkelingen in hoofdlijnen, Provinciaal bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1985; relevante passages:

'De bestaande forten uit de Hollandse Waterlinie en/of de Stelling van Amsterdam zullen moeten worden gehandhaafd. Als deze forten hun defensiefunctie zullen verliezen komen andere gebruiksmogelijkheden in aanmerking voor zover deze binnen de gewenste ecologische gesteldheid inpasbaar zijn. Een gebruik voor recreatieve doeleinden kan daarbij tot de mogelijkheden behoren.'(p. 36-37)

- * Gebiedsperspectief Haarlemmermeér groen; Groenzone Westelijke Haarlemmermeer, Provinciaal bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1995; relevante passages:

Het doel is een groenstructuur aan te leggen. De nota dient ter voorbereiding van de daadwerkelijke planvorming.(p. 7) 'Een bijzonder element in de polder is de Stelling van Amsterdam.'(p. 20-21)

- * Gebiedsperspectief voor de Vechtstreek, Provinciaal bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1995; relevante passages:

Dient primair als uitwerking van het Structuurschema Groene Ruimte.(p.9) De Stelling wordt in onderdelen nader benoemd in de paragraaf Cultuurhistorie/ monumenten en archeologie.(p. 65)

- * Uitwerkingsplan Mainport en Groen, Project Mainport & Milieu Schiphol, Provinciaal bestuur van Noord-Holland/ Projectgroep Groen PMMS, Haarlem 1995; relevante passages:

Vormt een bouwsteen voor de streekplanherziening Haarlemmermeer/Schiphol en de PKB-deel 3.(p. 5) 'De entree van de luchthaven aan de zuidzijde wordt gevormd door de Geniedijk. De Geniedijk heeft als onderdeel van de Stelling van Amsterdam een cultuurhistorische betekenis. Bijzondere aandacht zal daarom aan dat element worden gegeven. In het ontwerp is uitgegaan van een water-element aan de zuidzijde van de dijk, met tevens een fietsverbinding.(p. 20) De Geniedijkzone moet onderdeel gaan vormen van 'een aaneengesloten groene (ecologische) verbindingszone.'(p. 23)

Ruimtelijke ordening-Provincie Utrecht

- * Streekplan Provincie Utrecht, Provinciaal Bestuur van Utrecht, Utrecht 1994; relevante passages:

In het hoofdstuk Landelijk Gebied wordt geschreven: 'In het noordwesten van de provincie bevinden zich onderdelen van de Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam; met name de forten hebben een hoge cultuurhistorische waarde.'(par. 4.3.7., p. 123) Beleidsuitgangspunten zijn dan ook: 'Advisering over de aanwijzing van beschermde monumenten, vergunningen o.g.v. de Monumentenwet en de aanwijzing van beschermde stads- en dorpsgezichten', en 'Verstrekken van kredieten voor monumentenrestauraties'.

C. Occupancy

Het huidige gebruik van de Stelling is divers.

- De forten:

Van de 45 forten staan er ongeveer twintig (nog) leeg; vrijwel alle terreinen van de 'leegstaande' forten zijn echter wel verpacht voor agrarische doeleinden. Bij het Ministerie van Defensie en de Dienst Domeinen zijn nog acht forten in eigendom. Binnen afzienbare tijd zullen deze worden afgestoten en allereerst aan de overheden ter verkoop worden aangeboden. Voor deze zal een herbestemming worden gevonden, hetzij via de overheid, hetzij als particulier eigendom.

De toegankelijkheid:

- Publiek toegankelijk: 6 forten
 - Beperkt toegankelijk: 15 forten
 - Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering: 10 forten
 - Niet toegankelijk: 14 forten (d.w.z. zowel militair eigendom als gesloten natuurterrein)
- Zie ook onder paragraaf 3.2.C ' Catalogue of fortresses'.

- De tussenliggende structuur:

- De dijken en liniewallen worden vrijwel alle geëxploiteerd als grasland voor kleinschalig vee. De historische structuur van de hoofdverdedigingslijn is

echter geheel publiek toegankelijk. Langs deze lijn loopt een toeristische fietsroute (Bijlage 7.39), via de historische zgn. 'gedekte' wegen (d.w.z. de wegen vrij van vijandige waarneming en geschutsvuur die de onderdelen met elkaar verbonden). In samenwerking met de toeristenbond ANWB is de route voorzien van een bewegwijzering.

- De waterstaatkundige objecten in de structuur zijn ofwel buiten gebruik gesteld, ofwel vervullen nog steeds een waterstaatkundige functie. Ze zijn voor het publiek toegankelijk of vanaf de openbare weg zichtbaar.

- Overige losse onderdelen zijn publiek toegankelijk of vanaf de openbare weg zichtbaar.

2.3 RESPONSIBLE ADMINISTRATION

De provincie Noord-Holland treedt op als coördinerende instantie tussen de verschillende overheden (rijk, provincie Utrecht, gemeenten), semi-overheden (waterschappen), belanghebbende instellingen, eigenaren en gebruikers. Uitgangspunt is het behoud en beheer van de Stelling van Amsterdam in haar geheel. Naast het hanteren van de bestaande instrumenten van regelgeving zoals omschreven werd in paragraaf 2.2.B, heeft zij daartoe een organisatiestructuur in het leven geroepen die zich speciaal inzet voor het behoud en het beheer van de Stelling.

Bij besluit van 21 september 1993 is door Gedeputeerde Staten van Noord-Holland binnen het kernthema 'De kwaliteit van de sociale en culturele leefomgeving' (SCL) gekozen voor het Strategieproject Cultuur, Historie en Toerisme (CHT). Het Strategieproject bestaat uit vier projecten, waarvan de Stelling van Amsterdam er één is. Op 3 mei 1994 is de bestuursopdracht (Bijlage 7.31) verleend. Het doel van het project Stelling van Amsterdam staat omschreven als:

- '- Integraal, randvoorwaardelijk beleid ontwikkelen, zodat op aantoonbare en herkenbare wijze de duurzame instandhouding (beheer en gebruik) van dit provinciale monumentale complex gerealiseerd wordt.
- Het leveren van een belangrijke bijdrage aan de provinciale rol en betekenis op het gebied van de emancipatie van mensen en groepen, welke in Noord-Holland in een achterstandssituatie verkeren.'

Het project is nader geformuleerd in het Plan van aanpak Stelling van Amsterdam (Bijlage 7.32), waarbij de uitvoering is opgedragen aan een Kerngroep. In deze Kerngroep zijn vertegenwoordigd de Noord-Hollandse provinciale beleidssectoren:

- Monumentenzorg
- Natuur, Landschap en Openluchtrecreatie
- Toerisme
- Sociale Vernieuwing/ Educatie en Arbeidsparticipatie
- Ruimtelijke Ordening

en de organisaties:

- Stichting Monumentenwacht Noord-Holland

- Provincie Utrecht
- Amsterdam

De activiteiten van de kerngroep omvatten voor de jaren 1994-1995: het behoud en beheer van de Stelling als één geheel voor de toekomst, door:

- Bescherming van de Stelling als (provinciaal) monument;
- Planologische bescherming;
- Onderzoek naar de bouwkundige staat;
- Bundeling eigenaren en gebruikers in een platvorm;
- Oprichting van een Stichting voor het beheer;
- Oprichting van een Projectbureau als werkorganisatie;
- Zoeken en coördineren van nieuwe functies;
- Toeristische ontwikkeling;
- Vervaardigen van cultuurhistorische verkenningen.

Voor de jaren 1994 en 1995 heeft de provincie Noord-Holland hiervoor reeds Hfl. 411.500,-- beschikbaar gesteld. Voor 1996 is inmiddels Hfl. 250.000,-- gereserveerd.

1. Reeds gerealiseerd zijn (juli 1995):
Bescherming (grotendeels); onderzoek bouwkundige staat.
2. In 1995 zullen nog worden gerealiseerd:
Bundeling eigenaren gebruikers; bemiddeling bij het zoeken van nieuwe functies; toeristische ontsluiting d.m.v. informatiepanelen.
3. In 1996 zullen worden gerealiseerd:
Het operationeel zijn van de Stichting en het Projectbureau; structurele bemiddeling voor hergebruik; cultuurhistorische verkenningen; bezoekerscentrum.
4. Na 1996 zullen worden gerealiseerd:
Planologische bescherming; vervolg ingezet beleid.

CHAPTER 3. IDENTIFICATION

3.1 DESCRIPTION

A. Inleiding

De Stelling van Amsterdam is de voormalige kring van verdedigingswerken rond Amsterdam, de hoofdstad van Nederland. De Stelling heeft ongeveer de vorm van een cirkel, die het gebied daarbinnen als laatste terugtrekpunt in de landsverdediging hermetisch kon afsluiten van de buitenwereld (zie kaart 6.1.1. en 6.1.2). Alle voorzieningen waren aanwezig om een belegering van maanden te kunnen doorstaan. Aanleiding voor het aanleggen van de Stelling was de Vestingwet van 1874 die een nieuw verdedigingsstelsel voor Nederland bepaalde. De Stelling van Amsterdam vormde daarbij het meest omvangrijke nieuwe verdedigingswerk van het land. Zij gold toentertijd bovendien als modernste en qua oppervlak grootste kringstelling van Europa. Een bijzonderheid boven de buitenlandse voorbeelden was dat de verdediging van de Stelling uitging van onderwaterzetting (inundatie) van de terreinen direct buiten de zogeheten hoofdverdedigingslijn. De watervlakte maakte de eigenlijke kracht van het systeem uit. Aan de hoofdverdedigingslijn, de eigenlijke kringstelling, werd met kunstwerken als dijken en sluizen de waterbeheersing geregeld, en werd verder een onderling samenhangend stelsel ingericht van forten, geschutopstelplaatsen, magazijnen en gebouwen voor diverse voorzieningen. De Stelling is aangelegd tussen circa 1880 en 1920 en is in zijn onderdelen tot op heden uitzonderlijk gaaf overgeleverd. Tevens zijn de consequenties van deze structuur voor de ruimtelijke ordening in het gebied binnen en rond de kring goed afleesbaar gebleven.

B. Het gebied

De Stelling strekt zich over twee provincies. De hoofdverdedigingslijn is ongeveer 135 km lang en telt naast de kleinere werken 45 forten. In verband met de inundaties (onderwaterzettingen) moest men uitgaan van de aanwezige waterhuishouding en de bestaande polderstructuur met dijken die het inundatiewater zouden keren. Tevens was van belang dat de afstand tot Amsterdam niet te klein werd, maar ook niet te groot, vanwege transport en communicatie. Een straal van 15 km tot het stadscentrum vormde het gemiddelde. Waar bestaande dijken niet geschikt waren, werden militaire liniewallen of dijken aangelegd, zoals bijvoorbeeld in de Zuidwijkermeerpolder of de Haarlemmermeerpolder. De bodem van het gebied bestaat uit veen, klei en soms zand. De forteilanden en aardwerken bestaan alle uit een kunstmatig aangebracht zandpakket. Het typisch Hollandse polderlandschap rond de Stelling bestaat uit veenontginningen en droogmakerijen en is ondanks de grote bevolkingsdichtheid in dit gebied vrijwel geheel oorspronkelijk gebleven. Vanuit de lucht en op kaart zijn de forten en linies in het

verkavelingspatroon duidelijk herkenbaar. De locaties van de forten hebben een directe relatie tot de aanwezige infrastructuur: de wegen direct achter de verdedigingslijn of als ontsluitingen (accessen) er dwars op aanlopend, de waterwegen als acces of als doorvoer van inundatiewater, de dijken als keringen voor de afzonderlijke inundatiekommen, de sluizen en de dorpskernen direct binnen de Stelling. De fortlocaties zijn als militair terrein al gedurende decennia gesloten terreinen. Daardoor konden er zich een bijzondere flora en fauna ontwikkelen van natuurwetenschappelijk belang en van betekenis vanwege hun natuurwaarden.

C. De aangelegde werken

Voor het verdedigingsstelsel waren verschillende werken nodig. Het systeem van verdediging ging uit van onderwaterzetting of inundatie van de polders buiten de hoofdverdedigingslijn. Allereerst moest dus een gesloten, verdedigbare lijn worden gerealiseerd. Vandaaruit moest de inundatie kunnen worden geleid en onderhouden. De droogblijvende terreinstroken zoals bepaalde polderranden, dijken, verhoogde wegen, spoorwegen of juist goed bevaarbare waterwegen vormden zwakke delen als accessen in de Stelling. Deze vroegen om een verdediging door middel van forten, batterijen en schuilplaatsen. Meer naar het centrum van de Stelling lagen de bevoorradingslocaties en andere voorzieningen. Ook had de aanleg van de Stelling consequenties voor de niet-militaire bebouwing in de directe omgeving. De aangelegde werken zijn globaal te onderscheiden in verschillende categorieën:

- Liniewallen (in aanvulling op de bestaande dijken) en gronddepots;
- Waterstaatkundige werken zoals inundatiesluizen, damsluizen en schutsluizen, inundatie- en doorvoerkanalen, voorzieningen aan dijklichamen zoals buisleidingen, hevels, beschoeiingen, kommen
- Fortcomplexen, bestaande uit het eigenlijke fort op een eiland, fortwachterswoning, genieloods en eventuele andere bijgebouwen;
- Batterijen: nevenbatterijen, geschutbeddingen en aarden of betonnen opstelplaatsen;
- Betonnen onderkomens in het veld;
- Sectorparken met kruit- en andere magazijnen voor opslag en bevoorrading;
- Niet-militaire elementen die bepaald werden door de Stelling, zoals houten woningen binnen de zgn. Verboden Kringen, verharde wegen, hekwerken en dergelijke.

De hoofdverdedigingslijn verloopt voor een groot deel via niet specifiek-voor de Stelling aangelegde dijken. Deze worden wel genoemd in het overzicht, maar zijn niet als specifiek onderdeel van de Stelling aangemerkt. Wel zullen diverse van die dijken als cultuurhistorisch belangwekkende objecten op de provinciale monumentenlijst worden geplaatst. Zo wordt de bescherming voorbereid van: alle dijken langs de

IJsselmeerkust die gedeeltelijk ook hoofdverdedigingslijn vormde, de Assendelver Zeedijk en mogelijk ook de St. Aagtendijk.

Een korte historische beschrijving van de onderdelen wordt gegeven in paragraaf 3.3 'History'.

De specifieke kwaliteiten van het landschap bepaalden het karakter van de aangelegde werken. Het gebied kan wat dat betreft grofweg in zes segmenten worden onderscheiden:

- Noordelijk segment. Vanwege de grote polders en droogmakerij waren hier uitstekende inundatiemogelijkheden. Forten werden aan dit sterke front dus pas in de laatste fase aangelegd;
- Noordwestelijk segment. Dit deel heeft een wat grillig verloop over bestaande dijken die voor een deel met diverse voorzieningen als militair object zijn aangepast. In het zuiden was een liniewal noodzakelijk. Het Noordzeekanaal vroeg bij IJmuiden om een extra zware verdediging;
- Westelijk segment. Vanwege de stad Haarlem buiten de Stelling en de hogere gronden achter de duinen was de inundatiecapaciteit gering. Daarom liggen er op het westen relatief veel fort en batterijen, met als hoogtepunt de Positie bij Spaarndam;
- Zuidwestelijk segment: de Haarlemmermeerpolder (drooggelegd 1848-1852). Dwars door deze grote en regelmatig aangelegde polder was een geheel nieuwe liniewal nodig, voorzien van fort en batterijen die een grote onderlinge samenhang vertonen;
- Zuidelijk en zuidoostelijk segment. Opnieuw verloopt de verdediging over een grillige lijn door een waterrijk en relatief ontoegankelijk veengebied. De inundatiecapaciteit was complex maar zeer goed. In dit gebied is de aansluiting gemaakt op de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de andere grote verdedigingslinie in Nederland die omstreeks het midden van de 19de eeuw was aangelegd. De reeds bestaande fort en van de Waterlinie werden 'toegevoegd' aan de Stelling. In dit segment dateren de nieuwe fort en uit de laatste fase. Een enkel fort werd zelfs niet eens geheel voltooid;
- Oostelijk segment: de Zuiderzeekust. Hier raakt de Stelling het open water, namelijk het tegenwoordige IJsselmeer dat ten tijde van de Stelling nog zee was. De verdediging op zee was een taak van de Marine. Toch werden er twee batterijen en een uniek forteiland (Pampus) aangelegd om de havenmond van Amsterdam af te sluiten.

D. Direct rond de Stelling

Niet alleen is tot op heden de Stelling van Amsterdam uitzonderlijk gaaf bewaard gebleven, maar dat geldt ook voor het gebied waarin de hoofdverdedigingslijn is gesitueerd. Door de zogenaamde Verboden Kringen (zie paragraaf 3.3.A 'History') was het terrein aan frontzijde, d.w.z. buiten de hoofdverdedigingslijn, aan regels gebonden. Tenminste, zolang

de onderdelen de status van fortificatie in de eerste categorie hadden. De Verboden Kringen waren volgens de Kringenwet van 1853 verdeeld in drie zones van resp. 300 m, 600 m en 1000 m buiten de fortificaties. Binnen deze kringen was bebouwing aan beperkende regels gebonden. Het is uitzonderlijk dat juist het verloop van de Stelling in het dichtbevolkte gebied rond de hoofdstad Amsterdam relatief onaangetast bleef. In ieder geval is de situatie binnen de zgn. eerste verboden kring (van 300 m) nagenoeg overal nog oorspronkelijk. Over een groot deel van de 135 km is het landschap zelfs tot aan 1000 m gebleven zoals het sinds de aanleg van de Stelling was, afgezien van incidentele bebouwing (bijv. rond Hoofddorp). De uitbreiding van het stadsagglomeraat Amsterdam zal ook in de nabije toekomst de Stelling niet raken.

3.2 INVENTORY

A. General list of objects

De onderdelen van de Stelling van Amsterdam zijn door de Provincie Noord-Holland en het Rijk nagenoeg integraal beschermd als monument. Ontbrekende onderdelen (met name gelegen in de provincie Utrecht) zullen alsnog onder wettelijke bescherming gebracht worden. De totale hoofdverdedigingslijn bestaat uit de volgende objecten:

N.B.

1. De objecten worden gepresenteerd in geografische volgorde van noord naar zuid (dus tegen de wijzers van de klok in);
2. Genoemd worden de objecten die speciaal voor militaire doeleinden in de Stelling van Amsterdam zijn gebouwd. Ook worden de verbindende dijktracé's tussen de objecten genoemd. Niet genoemd worden de reeds bestaande oudere objecten, zoals sluizen en (water)wegen, die ten behoeve van de Stelling wel voor militair gebruik zijn aangepast, maar in vreedstijd een andere hoofdfunctie hadden;
3. Voor de status van de objecten geldt het volgende:
 - < Niet-militaire dijken aan de hoofdverdedigingslijn;
 - + Bescherming anders dan voor Stelling van Amsterdam (in voorbereiding);
 - Beschermd krachtens de Provinciale Monumentenverordening Noord-Holland 1989;
 - * Beschermd krachtens de Monumentenwet 1988;
 - ' ' Beschermd ingevolge een gemeentelijke monumentenverordening;
 - # Opgenomen in het Monumenten Inventarisatie Project Jongere Stedebouw en Bouwkunst 1850-1940 (MIP) (uitgevoerd 1987-1993) en in voorbereiding voor bescherming krachtens de Monumentenwet 1988;
 - 0 Geen beschermd monument.

Gemeente Edam-Volendam

- Fort bij Edam

Gemeenten Edam-Volendam, Purmerend, Zeevang

- < Dijk tussen de forten bij Edam en benoorden Purmerend

Gemeente Zeevang

- Onderdelen van het Fort bij Kwadijk

Gemeente Beemster

- Fort benoorden Purmerend
- < Dijk tussen de forten benoorden Purmerend en bij Spijkerboor
- Fort aan de Nekkerweg
- Inundatiesluis in de zuidelijke Beemsterringdijk
- Brug in de Rijperweg te Middenbeemster
- Fort aan de Middenweg
- Fort aan de Jisperweg

- Fort bij Spijkerboor
- Duiker in de Volgerweg - Jispersloot

Gemeente Graft-De Rijp

- Inundatiesluis voor de Eilandspolder (restant)

Gemeenten Wormerland, Akersloot, Uitgeest, Zaanstad

- < Dijk tussen de forten bij Spijkerboor en bij Krommeniedijk

Gemeente Wormerland

- Inlaatduiker aan de Starnmeerpolder (vm. Wormer)

Gemeente Uitgeest

- Nevenbatterij van het fort bij Marken-Binnen
- Fort bij Marken-Binnen

Gemeente Zaanstad

- Grenspalen nabij de Nauernasche Vaart
- Gietijzeren koker bij Krommeniedijk
- Nevenbatterij van het fort bij Krommeniedijk
- Doorvaartbeschoeiing tussen Noorderham en Krommenie (oostbeschoeiing)

Gemeenten Uitgeest, Heemskerk, Beverwijk, Zaanstad

- + Dijk tussen de forten bij Krommeniedijk en aan de St. Aagtendijk

Gemeente Uitgeest

- Doorvaartbeschoeiing tussen Noorderham en Krommenie (westbeschoeiing)
- Fort bij Krommeniedijk
- Doorvaartbeschoeiing aan de Overtoomsloot
- Fort aan de Ham
- Nevenbatterij van het fort aan de Ham
- Kruitmagazijn bij de Dam
- Aarden batterij bij de Dam en grenspalen
- Liniewal beoosten het fort bij Veldhuis (oost)

Gemeente Heemskerk

- Liniewal beoosten het fort bij Veldhuis (west)
- Fort bij Veldhuis
- Peilschaal nabij het fort bij Veldhuis
- Inundatieduiker in de inundatiekering bewesten het fort bij Veldhuis
- Duikers in de inudatiekering bewesten het fort bij Veldhuis, aan de Zuidermaatweg
- Grenspalen aan de Zuidermaatweg
- Nevenbatterij van het fort bij Veldhuis
- Voorzieningen aan de St. Aagtendijk

Gemeente Beverwijk

- Voorzieningen aan de St. Aagtendijk
- Stenen beer van de inundatiesluis in de Aagtendijk
- Inundatiekanaal van de Pijp naar de inundatiesluis in de St. Aagtendijk
- Insnijding in de St. Aagtendijk voor de spoorweg Beverwijk-

Uitgeest

- Fort aan de St. Aagtendijk
- Liniewal Aagtendijk-Zuidwijkermeer (noord)

Gemeente Zaanstad

- Liniewal Aagtendijk-Zuidwijkermeer (zuid)

Gemeente Beverwijk

- Damsluis in de Wijkertoct
- Damsluis in de Molentocht

Gemeente Zaanstad

- Damsluis in de Assendelvertocht [Meerweidertocht]
- Fort Zuidwijkermeer
- Kringwetboerderij 'De Eersteling'

Gemeente Beverwijk

0 Fort bij Velsen

Gemeente Zaanstad

- Kruitmagazijn bij de Nieuwendijk
- Kruitmagazijn bij de Stenen Paal
- Terrein van het vm. kruitmagazijn bij mijlpaal 66

Gemeenten Velsen, Haarlem, Haarlemmerliede ca, Haarlemmermeer
< Dijk tussen de forten Zuidwijkermeer en bij Vijfhuizen

Gemeente Velsen

- Kustfort bij IJmuiden
- Fort benoorden Spaarndam
- Drie inlaatduikers bij het rechtervleugelwerk te Spaarndam
- Liniewal bewesten Spaarndam
- Inlaatduiker in de Gruiterspolder te Spaarndam
- Voorstelling bij Spaarndam
- Drievoudige grensaanduiding bij Velsen/Spaarndam

Gemeente Haarlem

- Liniewal bewesten Spaarndam
- Inlaatduiker in de Gruiterspolder te Spaarndam
- Voorstelling bij Spaarndam
- Drievoudige grensaanduiding bij Velsen/Spaarndam
- Opzichterswoning bij Spaarndam
- Stenen beer bij Spaarndam
- Inlaatduiker in de Oude Spaarndammerpolder
- Nevenbatterij bij Spaarndam-Zuid
- Fort bezuiden Spaarndam
- Damsluis en toevoerkanaal bij het Boezemkanaal van het stoomgemaal te Spaarndam
- Damsluis in het kanaal naar de (gedempte) Kleine Sluis nabij het Spaarne
- Inundatiekanaal door de Voorstelling bij Spaarndam
- Damsluis aan de Heksloot nabij het Spaarne

Gemeente Haarlemmerliede c.a.

- Scherfvrij onderkomen aan de Lage Dijk
- Nevenbatterij van het fort bij Penningsveer

- Fort bij Penningsveer
- Kruitmagazijn te Spaarnwoude

Gemeente Haarlem

- Inlaatduiker aan de Waarderpolder
- Inlaatduiker aan de Veerpolder

Gemeente Haarlemmerliede c.a.

- Fort bij de Liebrug
- Liniewal Liebrug-Liede en nevenbatterij
- Kazemat van Fort De Liede (noordelijk deel)

Gemeente Haarlemmermeer

- Kazemat van Fort De Liede (zuidelijk deel)

Gemeente Haarlem

- Inlaatduiker aan de Zuiderpolder
- Damsluis in de Fuikvaart

Gemeente Haarlemmerliede c.a.

- Damsluis in de Haarlemmermeerringvaart bij Halfweg (noordelijk deel)

Gemeente Haarlemmermeer

- Damsluis in de Haarlemmermeerringvaart bij Halfweg (zuidelijk deel)

Gemeente Haarlem

- Inlaatduiker aan de Vijfhuizerpolder
- Damsluis in de Haarlemmermeerringvaart bij Vijfhuizen (westelijk deel)

Gemeente Haarlemmermeer

- Damsluis in de Haarlemmermeerringvaart bij Vijfhuizen (oostelijk deel)
- Fort bij Heemstede
- Voorstelling bij Vijfhuizen
- Hevel op de ringdijk nabij het fort bij Vijfhuizen
- Fort bij Vijfhuizen
- Liniewal door de Haarlemmermeerpolder (Geniedijk)
- Nevenbatterij van het fort bij Vijfhuizen
- Damsluis in de IJtocht
- Batterij aan de IJweg
- Bruggen van het acces IJweg over Voor- en Achterkanaal
- Insnijding in de liniewal voor de spoorweg bij Hoofddorp
- Fort bij Hoofddorp
- Brug v.h. acces Hoofdweg-Westzijde over Voorkanaal
- Damsluis in de Hoofdvaart
- Nevenbatterij van het fort bij Hoofddorp
- Batterij aan de Sloterweg [= Rijnlanderweg]
- Bruggen van het acces Rijnlanderweg over Voor- en Achterkanaal
- Damsluis in de Slotertocht
- Nevenbatterij van het fort bij Aalsmeer
- Fort bij Aalsmeer
- Schutsluis bij Aalsmeer met inlaatduiker

- Kringenwetboerderij Cruquiusdijk 120
- Kringenwetwoning Rijnlanderweg 1011

Gemeenten Aalsmeer, Uithoorn

< Dijk tussen de forten bij Aalsmeer en aan de Drecht

Gemeente Aalsmeer

- Inlaatsluis benoorden het fort bij Kudelstaart
- * Fort bij Kudelstaart
- Genieloods en conducteurswoning van het fort bij Kudelstaart

Gemeente Uithoorn

- Damsluis bij de Kwakel
- Batterij III in de Linie Kudelstaart-Uithoorn
- Fort bij de Kwakel
- Fort aan de Drecht

Gemeenten De Ronde Venen en Abcoude (Utrecht)

< Dijk tussen de forten bij Uithoorn en Hinderdam

Gemeente De Ronde Venen (Utrecht)

Fort bij Uithoorn

0 Fort bij Waver-Amstel

Gemeente Abcoude (Utrecht)

0 Fort in de Waver-Botshol

0 Fort aan de Winkel

0 Fort bij Abcoude

0 Damsluis in de Angstel

Batterijen aan het Gein beoosten Abcoude

- Liniewal Geindijk-Nigtevecht

- Nevenbatterij van het fort bij Nigtevecht

'Fort bij Nigtevecht

Gemeente Nederhorst den Berg

* Fort bij Hinderdam

Gemeenten Weesp, Muiden, Diemen, Amsterdam

< Dijk tussen de forten Hinderdam, via Diemerdam naar Durgerdam

Gemeente Weesp

* Fort Uitermeer

* Vesting Weesp - Torenfort

Gemeente Muiden

* Vesting Muiden

* Westbatterij Muiden

Gemeente 's-Graveland

- Fort Kijkuit en kazemat

Gemeente Diemen

- Het werk aan het IJ voor Diemerdam

- Kringenwetboerderij 'Zeehoeve'

Gemeente Muiden

- Fort aan het Pampus
- Kringenwetboerderij 'Vechthoeve'

Gemeente Amsterdam

- Het werk aan het IJ op het Vuurtoreneiland voor Durgerdam

Gemeenten Amsterdam, Waterland, Edam-Volendam

- + Dijk tussen Durgerdam en Edam

B. Specific list of fortresses

De grootste onderdelen in de Stelling, de forten, worden als afzonderlijke objecten beschreven. Het gaat om:

01. Fort bij Edam
02. Fort bij Kwadijk
03. Fort benoorden Purmerend
04. Fort aan de Nekkerweg
05. Fort aan de Middenweg
06. Fort aan de Jisperweg
07. Fort bij Spijkerboor
08. Fort bij Marken-Binnen
09. Fort bij Krommeniedijk
10. Fort aan de Ham
11. Fort bij Veldhuis
12. Fort aan de St. Aagtendijk
13. Fort Zuidwijkermeer
14. Fort bij Velsen
15. Kustfort bij IJmuiden
16. Fort benoorden Spaarndam
17. Fort bezuiden Spaarndam
18. Fort bij Penningsveer
19. Fort bij de Liebrug
20. Fort De Liede
21. Fort bij Heemstede
22. Voorstelling bij Vijfhuizen
23. Fort bij Vijfhuizen
24. Batterij aan de IJweg
25. Fort bij Hoofddorp
26. Batterij aan de Sloterweg
27. Fort bij Aalsmeer
28. Fort bij Kudelstaart
29. Fort bij de Kwakel
30. Fort aan de Drecht
31. Fort bij Uithoorn
32. Fort bij Waver-Amstel
33. Fort in de Waver-Botshol
34. Fort aan de Winkel
35. Fort bij Abcoude
36. Fort bij Nigtevecht
37. Fort bij Hinderdam
38. Fort Uitermeer
39. Vesting Weesp-Torenfort
40. Vesting Muiden
41. Westbatterij Muiden
42. Fort Kijkuit
43. Werk aan het IJ voor Diemerdam
44. Fort aan het Pampus
45. Werk aan het IJ voor Durgerdam

C. CATALOGUE OF FORTRESSES

TOELICHTING OP DE CATALOGUS
STRUCTUUR: STELLING VAN AMSTERDAM
00.= VOLGNUMMER EN FORTNAAM

Algemene gegevens

Provincie: Noord-Holland/Utrecht;
Gemeente: -----;
Adres: Straat, nr., postcode, plaats;
Kadastrale gegevens: -----;
Coördin.: De coördinaten voor de locaties zijn gegeven in X en
Y-coördinaten volgens het kilometerraster van
Rijksdriehoekmeting (RD);
Eigenaar en huurder: -----;
Bestemming: Volgens het bestemmingsplan-----;
Best.plan: Naam van het bestemmingsplan-----;
Status: Rijksmonument/Provinciaal monument Noord-
Holland/Gemeentelijk monument/Voorstel tot plaatsing
op een monumentenlijst/Voorkomend in het Monumenten
Inventarisatie Project Jongere Stedebouw en
Bouwkunst, 1850-1940 (MIP)/ Geen monument;
Onderhoud en restauratie: ontleend aan het rapport: J.M. van
der Veen en R. Witsel, Onderzoek naar de bouwkundige
staat van de forten van de Stelling van Amsterdam,
Provincie Noord-Holland/ Monumentenwacht Noord-
Holland, Haarlem, juli 1995;
Toegang: Publiek toegankelijk/ beperkt toegankelijk/
toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering/ niet
toegankelijk.

Karakteristiek

Ligging: Omdat de plaats van een fort grotendeels bepaald is
door de polderstructuur en de inundatiecapaciteit,
zijn de polders steeds expliciet vermeld;
Functie: Betreft een transcriptie van het archiefstuk:
'Bijzondere bezettingsstaat 1913 van de "Stelling"',
Algemeen Rijksarchief (Den Haag): 3.09.23, omslag
73;
Datering: -----;
Vorm: De type-aanduiding A en B geeft het onderscheid aan
tussen de betonforten gebouwd voor 1906 resp. na
1908;
Natuur: de natuurwetenschappelijke waarde is in drie klassen
onderscheiden in onderlinge relatie, waarbij een
gemiddelde is genomen van alle waarden v.w.b. de
flora (vegetatie) en fauna (broedvogels en
aquatische macrofauna): natuurwaarde: - = geen; * =
gering; ** = gemiddeld; *** = hoog;
Omgeving: -----;

STELLING VAN AMSTERDAM
01. FORT BIJ EDAM

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Edam-Volendam
Adres : Oorgat 10 1135 CR Edam

Kad. gem. : Edam
Sectie : G
Nummer : 115

Coördin. : 133.300 / 503.400

Eigenaar : Staatsbosbeheer Regio Holland-Noord
Huurder : " "
Bestemming: Militaire doeleinden
Best.plan : Uitbreidingsplan in hoofdzaken (vastgesteld in
1958)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 02-09-1992;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is goed
Restaur. : Geen
Toegang : Niet toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het fort ligt aan de IJsselmeerdijk (vm.
Zuiderzeedijk) in de polder De Zeevang. De frontas
is gericht op het noorden. Achter het fort liggen de
Zeesluis van Edam en meer oostelijk de Pompsluis,
die beide van belang zijn voor het stellen van
inundaties.

Functie: Afsluiting en verdediging van de Zuiderzeedijk,
zowel ten noorden als ten zuiden van de haven van
Edam.

Datering: 1885 - zandlichaam forteiland.
1912 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen.

Vorm: Type B, geconstrueerd in ongewapend beton, echter
zonder hefkoepelgebouwen, met een frontpoterne en
frontkazemat (als enige in de Stelling). Bijzondere
onderdelen van het interieur zijn de
waterontijzeringsinstallatie en de keukeninrichting.
Aan de keelzijde van het fort bevinden zich de
fortwachterswoning, genieloods en kokerschietbaan.

Natuur: ***

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein
bleef behouden: het open polderlandschap buiten de
Stelling en de waterloop het Oorgat erbinnen.

STELLING VAN AMSTERDAM
02. FORT BIJ KWADIJK

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Zeevang
Adres : Zeevangsdijk 4 1471 EA Kwadijk

Kad. gem. : Kwadijk
Sectie : C
Nummer : 351 / 248

Coördin. : 128.700 / 504.500

Eigenaar : Particulier
Huurder : -
Bestemming: Bedrijven
Best.plan : Kwadijk 1973 / Verloren Einde 1975 (vastgesteld in
1974 resp. 1976)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 02-09-1992;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is goed
Restaur. : Geen
Toegang : Toegang i.v.m. berijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort ligt aan de Zeevangsdijk, in de polder De Zeevang. De frontas is gericht op het noorden.

Functie: Afsluiting en verdediging van de weg Middelie-Kwadijk en de spoorweg Zaandam-Enkhuizen.

Datering: 1889 - zandlichaam forteiland
1914 - na de fundering werd de bouw gestaakt

Vorm: Type B, maar nooit voltooid. Alleen een gedeelte van het fortterrein is nog aanwezig, inclusief de fortwachterswoning en de genieloods.

Natuur: -

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden. Het terrein zelf is gedeeltelijk verkaveld.

STELLING VAN AMSTERDAM
03. FORT BENOORDEN PURMEREND

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Beemster
Adres : Kwadijkerweg 8 1461 DW Zuidoost-Beemster

Kad. gem. : Beemster
Sectie : D
Nummer : 3183 / 3184 / 3187

Coördin. : 125.850 / 505.450

Eigenaar : J. Bart en Zoon Holding B.V.
Huurder : " "
Bestemming: Militaire doeleinden
Best.plan : Landelijk Gebied 1994 (vastgesteld in 1994)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 02-09-1992;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is
redelijk goed
Restaur. : In voorbereiding
Toegang : Toegang i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort ligt aan de ringdijk in het zuidoosten van de droogmakerij de Beemster. De frontas is gericht op het noorden.

Functie: Afsluiting en verdediging van de Beemsterringdijk en de Purmerender- en Rijperweg.

Datering: 1886 - zandlichaam forteiland
1912 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type B, geconstrueerd in ongewapend beton. Bijzondere onderdelen van het interieur zijn de waterreservoirs en onderdelen van de keuken. Aan de keelzijde van het fort bevindt zich de fortwachterswoning.

Natuur: -

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden: het open polderlandschap buiten de Stelling en de dijken.

STELLING VAN AMSTERDAM
04. FORT AAN DE NEKKERWEG

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Beemster
Adres : Nekkerweg 24 1461 LC Zuidoost-Beemster

Kad. gem. : Beemster
Sectie : G
Nummer : 576

Coördin. : 123.850 / 504.600

Eigenaar : Provincie Noord-Holland
Huurder : Dienst Wegen, Verkeer en Vervoer
Bestemming: Militaire doeleinden
Best.plan : Landelijk Gebied 1994 (vastgesteld in 1994)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 02-09-1992;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is
redelijk goed
Restaur. : Geen
Toegang : Toegang i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort ligt vanwege de hoogte van het terrein niet aan de rand maar enigszins vooruitgeschoven in de droogmakerij de Beemster. De frontas is gericht op het noorden. Ten zuidwesten bevindt zich de inundatiesluis voor de Beemster.

Functie: Afsluiting en verdediging van de Nekkerweg en de Volgerweg.

Datering: 1889 - zandlichaam forteiland
1911 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type B, geconstrueerd in ongewapend beton. Bijzondere onderdelen van het interieur zijn de waterreservoirs en de waterontijzerings-installatie. Aan de keelzijde van het fort bevindt zich de fortwachterswoning.

Natuur: *

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden: rondom strekt het open polderlandschap zich uit.

STELLING VAN AMSTERDAM
05. FORT AAN DE MIDDENWEG

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Beemster
Adres : Zuiddijk /Middenweg Middenbeemster

Kad. gem. : Beemster
Sectie : E
Nummer : 1029

Coördin. : 121.400 / 503.600

Eigenaar : Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten
Huurder : Eurometaal
Bestemming: Militaire doeleinden
Best.plan : Landelijk Gebied 1994 (vastgesteld in 1994)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 02-09-1992;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is
redelijk goed
Restaur. : Geen
Toegang : Niet toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd aan de zuidelijke ringdijk van de droogmakerij de Beemster. De frontas is gericht op het noorden. Achter fort en dijk bevindt zich het Noordhollands Kanaal. Ten oosten bevindt zich de inundatiesluis voor de Beemster.

Functie: Afsluiting en verdediging van de Middenweg en de Zuiddijk.

Datering: 1889 - zandlichaam forteiland
1914 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type B, geconstrueerd in ongewapend beton, naar vereenvoudigd model met enkele hefkoepel op de plaats van het voorgebouw. In de frontwal vier mitrailleuropstelplaatsen. Een van de laatst voltooide forten in de Stelling. Bijzondere onderdelen van het interieur zijn de water-reservoirs, wasinrichting, waterontijzerings- en pompinstallatie. Aan de keelzijde van het fort bevindt zich de fortwachterswoning.

Natuur: **

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden: het open polderlandschap buiten de Stelling en de dijk en kanaal erbinnen.

STELLING VAN AMSTERDAM
06. FORT AAN DE JISPERWEG

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Beemster
Adres : Zuiddijk /Jisperweg Middenbeemster

Kad. gem. : Beemster
Sectie : F
Nummer : 1212

Coördin. : 119.650 / 504.200

Eigenaar : Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten
Huurder : -
Bestemming: Militaire doeleinden
Best.plan : Landelijk Gebied 1994 (vastgesteld in 1994)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 02-09-1992;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is goed
Restaur. : Geen
Toegang : Niet toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd aan de zuidelijke ringdijk van de droogmakerij de Beemster. De frontas is gericht op het noorden. Achter fort en dijk bevindt zich het Noordhollands Kanaal.

Functie: Afsluiting en verdediging van de Jisperweg.

Datering: 1889 - zandlichaam forteiland
1914 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type B, geconstrueerd in ongewapend beton, maar vereenvoudigd uitgevoerd met een enkele hefkoepel aan het eind van de poterne op de plaats van het voorgebouw. In de frontwal vier mitrailleuropstelplaatsen. Met 05 is het fort het laatst voltooide fort in de Stelling. Bijzondere onderdelen van het interieur zijn de waterreservoirs, de waterontijzerings- en pompinstallatie.

Natuur: ***

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden: het open polderlandschap buiten de Stelling en de dijk en kanaal daarbinnen.

STELLING VAN AMSTERDAM
07. FORT BIJ SPIJKERBOOR

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Beemster
Adres : Westdijk 46 1464 PC Westbeemster

Kad. gem. : Beemster
Sectie : F
Nummer : 1331

Coördin. : 117.950 / 506.050

Eigenaar : Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten
Huurder : Nederlands Filmmuseum en twee muziekbands
Bestemming: Militaire doeleinden
Best.plan : Landelijk Gebied 1994 (vastgesteld in 1994)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 02-09-1992;
Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is
redelijk
Restaur. : In voorbereiding
Toegang : Publiek toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd aan de zuidelijke ringdijk, op de zuidwestelijke hoek van de droogmakerij de Beemster. De frontas is gericht op het noorden. Achter fort en dijk bevindt zich het Noordhollands Kanaal, ten westen de Beemsterringvaart.

Functie: Afsluiting en verdediging van de westelijke Beemsterringdijk.

Datering: 1889 - zandlichaam forteiland
1913 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type B, geconstrueerd in ongewapend beton. Bij uitzondering heeft dit fort twee bouwlagen, vanwege de hoogte van de dijk die verdedigd moest worden. Uniek in de Stelling en hoogst zeldzaam in de Europa is het gave geschut in de pantserkoepel (dubbel snelvuurkanon van 10,5 cm l.25, 1911, Krupp-Gruson). Andere bijzondere onderdelen van het interieur zijn de waterreservoirs, de wasinrichting en privaten. Aan de keelzijde van het fort bevindt zich de fortwachterswoning.

Natuur: **

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden: het open polderlandschap buiten de Stelling, en de dijk en waterlopen langs het fort.

STELLING VAN AMSTERDAM
08. FORT BIJ MARKEN-BINNEN

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Uitgeest
Adres : Markervaart Uitgeest

Kad. gem. : Uitgeest
Sectie : F
Nummer : 521

Coördin. : 113.900 / 505.300

Eigenaar : Staatsbosbeheer, Regio Holland-Noord
Huurder : Brandweer Noord Kennemerland
Bestemming: Sportpark, fort, tevens natuurgebied
Best.plan : Algemeen bestemmingsplan Buitengebied (vastgesteld
in 1989)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 08-04-1993;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is matig
Restaur. : In voorbereiding
Toegang : Toegang i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd aan de Markervaart in de Markerpolder, ter hoogte van de aansluiting met de Enge Stierop. Ten oosten van het fort bevindt zich een inundatiesluis.

Functie: Afsluiting en verdediging van de Markervaart en kaden en van de Stierop en kaden.

Datering: 1890 - zandlichaam forteiland
1905 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type A, geconstrueerd in ongewapend beton, en uitgevoerd met groot voorgebouw. Bijzondere onderdelen van het interieur zijn de privaat- en waslokalen, de waterreservoirs en de keukeninrichting. Aan de keelzijde van het fort bevindt zich de fortwachterswoning; aan de oostzijde bevindt zich een nevenbatterij.

Natuur: ***

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden: het open polderlandschap rondom, de waterlopen en het dorp Marken-Binnen.

STELLING VAN AMSTERDAM
09. FORT BIJ KROMMENIEDIJK

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Uitgeest
Adres : Langendijk Uitgeest

Kad. gem. : Uitgeest
Sectie : I
Nummer : 184

Coördin. : 111.300 / 503.500

Eigenaar : Stichting Het Noord-Hollands Landschap
Huurder : -
Bestemming: Militair terrein, defensiedoeleinden, tevens fort
en fortgracht
Best.plan : Algemeen bestemmingsplan Buitengebied (vastgesteld
in 1989)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 26-05-1993;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is matig
Restaur. : Geen
Toegang : Niet toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in de Polder de Uitgeester-
en Heemskerkerbroek. De frontas is gericht op het
noordwesten.

Functie: Afsluiting en verdediging van de weg van Uitgeest
naar Krommenie en van de waterloop de Krommenie.

Datering: 1896 - inrichten aardwerken forteiland
1902 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type A, geconstrueerd in ongewapend beton, en
uitgevoerd met groot voorgebouw. Bijzondere
onderdelen van het interieur zijn de privaatruimten,
de inrichting van de keuken en van de
keelkazematten.

Natuur: ***

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein
bleef behouden: het open, waterrijke polderlandschap
rondom de hoofdverdedigingslijn en het verloop van
de Lagendijk.

STELLING VAN AMSTERDAM
10. FORT AAN DE HAM

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Zaanstad
Adres : Bus en Dam 2 1566 NZ Assendelft

Kad. gem. : Uitgeest
Sectie : HA
Nummer : 280

Coördin. : 110.750 / 501.800

Eigenaar : Het Ministerie van Defensie
Huurder : Stichting i.o.
Bestemming: Militair terrein, defensiedoeleinden
Best.plan : Algemeen bestemmingsplan Buitengebied (vastgesteld
in 1989)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 08-04-1993;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is matig
Restaur. : In voorbereiding
Toegang : Niet toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in de Polder de Uitgeester-
en Heemskerkerbroek, vlak naast de spoorweg
Uitgeest-Krommenie. De frontas is gericht op het
noordwesten.

Functie: Afsluiting en verdediging van de spoorweg Uitgeest-
Krommenie.

Datering: 1896 - inrichten aardwerken forteiland
1903 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type A, geconstrueerd in ongewapend beton, en
relatief klein van omvang. Bijzondere onderdelen van
het interieur zijn de privaatruimten en de
inrichting van de keuken. Aan de keelzijde van het
fort bevindt zich de genieloods; ten zuiden bevindt
zich een nevenbatterij.

Natuur: **

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein
bleef behouden: het open polderlandschap rondom de
hoofdverdedigingslijn, het verloop van de Lagendijk
en de spoorweg.

STELLING VAN AMSTERDAM
11. FORT BIJ VELDHUIS

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Heemskerk
Adres : Genieweg 1 1967 PS Heemskerk

Kad. gem. : Heemskerk
Sectie : F
Nummer : 99

Coördin. : 108.700 / 501.350

Eigenaar : Staatsbosbeheer / Stichting Het Noord-Hollands
Landschap
Huurder : Stichting fort Veldhuis
Bestemming: Defensieterrein
Best.plan : Uitbreidingsplan in hoofdzaken (vastgesteld in
1967)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 08-04-1993;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is matig
Restaur. : In voorbereiding
Toegang : Publiek toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in de Polder de Uitgeester-
en Heemskerkerbroek, op de scheiding tussen twee
inundatiekommen. De frontas is gericht op het
noordwesten.

Functie: Afsluiting en verdediging van de Communicatieweg en
de op het fort aanlopende inundatiekering.

Datering: 1893 - inrichten aardwerken forteiland
1897 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type A, geconstrueerd in ongewapend beton, en met
een ruim voorgebouw. Het is een van de twee oudste
voltooide forten in de Stelling. Bijzondere
onderdelen van het interieur zijn de privaatruimten
en de inrichting van de keelkazematten. Aan de
keelzijde van het fort bevindt zich de genieloods;
ten zuidwesten bevindt zich een nevenbatterij; ten
westen een inundatiesluis.

Natuur: *

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein
bleef behouden: het open polderlandschap rondom de
hoofdverdedigingslijn, de inundatiekade en het
verloop van de Genieweg.

STELLING VAN AMSTERDAM
12. FORT AAN DE ST. AAGTENDIJK

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Beverwijk
Adres : Sint Aagtendijk Beverwijk

Kad. gem. : Wijk aan Zee en Duin
Sectie : D
Nummer : 402 / 403

Coördin. : 107.200 / 499.100

Eigenaar : Stichting het Noord-Hollands Landschap
Huurder : Gemeente Beverwijk
Bestemming: Recreatieve doeleinden
Best.plan : Beverwijk Oost 1985 (vastgesteld in 1989)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 08.04.1993;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is
redelijk
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in de Polder de Wijkerbroek.
Deze plek is van belang voor het stellen van de
inundaties op het noordwestelijk Stellingdeel. De
frontas is gericht op het noordwesten.

Functie: Afsluiting en verdediging van de St. Aagtendijk en
de westkade van de Zuidwijkermeerpolder.

Datering: 1895 - inrichten aardwerken forteiland
1900 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type A, geconstrueerd in ongewapend beton. Het fort
werd ruim opgezet en uitgerust met een unieke
frontcaponnière. Bijzondere onderdelen van het
interieur zijn de inrichting van de keelkazematten
en frontcaponnière. Aan de keelzijde van het fort
bevinden zich de fortwachterswoning en de
genieloods; ten noorden bevindt zich een stenen beer
(dam) en inundatiekanaal.

Natuur: *

Omgeving: De oorspronkelijke situatie bleef alleen direct rond
het fortterrein behouden: de hoofdverdedigingslijn,
het inundatiekanaal en het terrein binnen de
Stelling.

STELLING VAN AMSTERDAM
13. FORT ZUIDWIJKERMEER

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Beverwijk
Adres : Kanaalweg 15 Beverwijk

Kad. gem. : Assendelft
Sectie : R
Nummer : 226 / 162

Coördin. : 107.100 / 496.600

Eigenaar : Stichting Het Noord-Hollands Landschap
Huurder : Het Nederlands Filmmuseum
Bestemming: Militaire doeleinden
Best.plan : Poldergebied (vastgesteld in 1978)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 26.05.1993;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is
redelijk goed

Restaur. : Geen

Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in de Wijkermeerpolder.
Direct naast het fort loopt het Noordzeekanaal, een
van de belangrijkste accessen tot de Stelling. De
frontas is gericht op het westen.

Functie: Afsluiting en verdediging van het Noordzeekanaal,
noordelijke dijk en droogblijvende stroken.

Datering: 18?? - zandlichaam forteiland
1903 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type A, geconstrueerd in ongewapend beton, maar niet
onderheid, voorzien van voorraadkelders onder de
kazematten. Bijzondere onderdelen van het interieur
zijn de waterkelders en voorraadkelders. Het fort
sluit in het noorden aan op de militaire liniewal
door de polder, die is voorzien van o.m. sluiswerken

Natuur: **

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein
bleef behouden: het open polderlandschap rondom, de
liniewal, het kanaal.

STELLING VAN AMSTERDAM
14. FORT BIJ VELSEN

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Beverwijk
Adres : Kanaalweg 2 1948 PN Velsen

Kad. gem. : Beverwijk
Sectie : A
Nummer : 9827

Coördin. : 106.000 / 497.600

Eigenaar : Firma Kruk
Huurder : " "
Bestemming: Bedrijfsdoeleinden
Best.plan : Beverwijk Oost 1985 (vastgesteld in 1989)

Status : Geen beschermd monument

Onderhoud : Deels gesloopt, bouwkundige staat is redelijk
Restaur. : Geen
Toegang : Niet toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd op de aansluiting van Zijkanaal A op het Noordzeekanaal, buiten de Wijkermeerpolder. Het Noordzeekanaal was een van de belangrijkste accessen tot de Stelling. Het fort neemt een vooruitgeschoven positie in t.o.v. de hoofdverdedigingslijn. De frontas is gericht op het westen

Functie: Afsluiting en verdediging van het Noordzeekanaal

Datering: 1885 - zandlichaam forteiland
1899 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type A, geconstrueerd in ongewapend beton. Vanwege de belangrijke taak werd dit omvangrijke fort uitgerust met drie extra snelvuurkanonnen. Als enige betonnen fort uit de Stelling werd een gedeelte gesloopt. Alleen het voorgebouw met het unieke kanon bleef behouden

Natuur: -

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden: het open polderlandschap rondom en de waterwegen.

STELLING VAN AMSTERDAM
15. KUSTFORT BIJ IJMUIDEN

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Velsen
Adres : Eiland in de haven voor de zeesluizen van IJmuiden

Kad. gem. : IJmuiden
Sectie : K
Nummer : 495 / 496 / 518 / 519

Coördin. : 099.900 / 497.800

Eigenaar : Rijkswaterstaat
Huurder : IMTIN
Bestemming: Verkeer te Water
Best.plan : Uitbreidingsplan in hoofdzaak ten noorden van het
Noordzeekanaal (vastgesteld in 1967)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 15-10-1993;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is
redelijk goed
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in de monding van het
Noordzeekanaal, buiten de zeesluizen. Fort aan het
Pampus vormt de pendant. De frontas is gericht op
het westen

Functie: Afsluiting en verdediging van het Noordzeekanaal en
het sluizencomplex

Datering: 1881 - zandlichaam forteiland
1889 - voltooiing fort

Vorm: In vorm eenmalig, geconstrueerd in baksteen (met
enkele delen in ongewapend brikken- en
steenslagbeton). Het omvangrijke fortcomplex op
driehoekige plattegrond, omgeven door een droge
gracht bestaat uit gedeeltelijk twee bouwlagen,
pantsergalerij en koepelruimte (geschut verwijderd).
Dit kustfort ging vooraf aan de eerste reguliere
Stellingforten en was noodzakelijk vanwege de aanleg
van het Noordzeekanaal in 1876. Latere uitbreidingen
met kazematten op het eiland

Natuur: *
Omgeving: Bij uitbreiding van de sluizen kwam het fort in 1929
als eiland vrij te liggen. De relatie tot kust,
kanaal en sluizen bleef behouden.

STELLING VAN AMSTERDAM
16. FORT BENOORDEN SPAARNDAM

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Velsen
Adres : Visserseinde Spaarndam

Kad. gem. : Velsen
Sectie : E
Nummer : 375 / 376 / 1075 / 1077 / 1301

Coördin. : 106.800 / 493.050

Eigenaar : Recreatieschap Spaarnwoude
Huurder : Dhr. Smollenaars
Bestemming: Recreatie, groenvoorziening en water
Best.plan : Recreatiegebied Spaarnwoude (vastgesteld in 1990)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 02-09-1992;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is
redelijk
Restaur. : Geen
Toegang : Niet toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in de Westbroekerpolder en maakt onderdeel uit van de grotere structuur: de Positie bij Spaarndam. De frontas is gericht op het westen.

Functie: Afsluiting en verdediging van de Slaperdijk met de Westlaan en de straatweg op de zuidelijke dijkberm.

Datering: 1885 - zandlichaam forteiland
1901 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type A, geconstrueerd in ongewapend beton, en met ruim voorgebouw. Het werd later uitgebreid met een zoeklichtonderkomen in de frontwal. Bijzondere onderdelen op het terrein zijn de ladders, de brug en de smalspoorbaan. Het fort heeft een directe relatie tot de omliggende verdedigingswerken.

Natuur: ***

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fort bleef behouden. De uitgebreide structuur van de Positie van Spaarndam, bestaande uit forten, liniewal, inundatiewerken, batterijen, gewapend betonnen onderkomens en woningen is geheel in tact. Het gebied rondom eveneens: de open polder buiten de Stelling, Spaarndam, gemaal en sluizen erbinnen.

STELLING VAN AMSTERDAM
17. FORT BEZUIDEN SPAARNDAM

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Haarlem
Adres : Boezemkade Spaarndam

Kad. gem. : Haarlem II
Sectie : U
Nummer : 667 / 1422 / 1592 / 1593

Coördin. : 106.350 / 491.800

Eigenaar : Recreatieschap Spaarnwoude
Huurder : Dhr. Balm
Bestemming: Stedelijk gebied Haarlem en Spaarnwoude
Best.plan : Geen/ Leefmilieuverordening (1990).

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 02-09-1992;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is
redelijk
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in de Oude Spaarndammerpolder en maakt onderdeel uit van de grotere structuur: de Positie bij Spaarndam. De frontas is gericht op het westen

Functie: Afsluiting en verdediging van de Slaperdijk met de Westlaan en de straatweg op de zuidelijke dijkberm, het Noorder-Spaarne en wegen

Datering: 1885 - zandlichaam forteiland
1901 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type A, geconstrueerd in ongewapend beton. Uitzondering is de uitgang op de frontwal. Bijzondere onderdelen van het interieur zijn de schilderijen. Het fort heeft een directe relatie tot de omliggende werken. Aan de keelzijde van het fort bevindt zich de fortwachterswoning

Natuur: **

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fort bleef behouden. De uitgebreide structuur van de Positie van Spaarndam, bestaande uit forten, liniewal, inundatiewerken, batterijen, gewapend betonnen onderkomens en woningen is geheel in tact. Het gebied rondom eveneens: de open polder buiten de Stelling, Spaarndam, gemaal en sluizen erbinnen.

STELLING VAN AMSTERDAM
18. FORT BIJ PENNINGSVEEER

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Haarlemmerliede
Adres : Lagedijk 1-2 Penningsveer

Kad. gem. : Haarlemmerliede en Spaarnwoude
Sectie : H
Nummer : 433 / 808

Coördin. : 106.700 / 489.500

Eigenaar : Defensie
Huurder : Stichting de Liede / Wijnkoperij v.d. Lugt
Bestemming: Militaire doeleinden
Best.plan : Landelijk Gebied 1968 (vastgesteld in 1974)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 11.09.1991;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is
redelijk goed
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd aan de Binnen-Liede, tegen de Vereenigde Binnenpolder aan. De geringe inundatiecapaciteit, de grillige terreinstructuur en de accessen vroegen in dit Stellingdeel om een sterke verdediging met forten op geringe onderlinge afstand. De frontas is gericht op het westen

Functie: Afsluiting en verdediging van de Oude Haarlemmerweg

Datering: 1886 - zandlichaam forteiland
1901 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type A, geconstrueerd in ongewapend beton, met ruim voorgebouw. Bijzondere onderdelen van het interieur zijn de houten wanden en betimmeringen. Aan de keelzijde van het fort bevindt zich de fortwachterswoning

Natuur: *

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden, met uitzondering van enige recente militaire loodsen aan de keelzijde. De sluizen buiten het fort, de nevenbatterij ernaast zijn in tact. Het open polderlandschap werd alleen aan frontzijde teruggebracht, nl. tot de eerste Verboden Kring.

STELLING VAN AMSTERDAM
19. FORT BIJ DE LIEBRUG

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Haarlemmerliede
Adres : Liedeweg 9 2065 AH Haarlemmerliede

Kad. gem. : Haarlemmerliede en Spaarnwoude
Sectie : I
Nummer : 696 / 697

Coördin. : 107.400 / 488.800

Eigenaar : De Dienst der Domeinen
Huurder : Brinks-Nedlloyd
Bestemming: Militaire doeleinden
Best.plan : Haarlemmerliede 1970 (vastgesteld in 1972)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 11.09.1991;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is goed
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd aan de Binnen-Liede, tegen de Vereenigde Binnenpolder aan. Vlak naast het fort loopt de spoorweg Haarlem-Amsterdam. De geringe inundatiecapaciteit, de grillige terreinstructuur en de accessen vroegen in dit Stellingdeel om een sterke verdediging met forten op geringe onderlinge afstand. De frontas is gericht op het westen

Functie: Afsluiting en verdediging van de spoorweg, trekvaart en straatweg Haarlem-Amsterdam

Datering: 1886 - zandlichaam forteiland
1899 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type A, geconstrueerd in ongewapend beton. Het fort van geringe omvang heeft slechts één keelkazemat. Aan de keelzijde van het fort bevindt zich de genieloods

Natuur: -

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden: het open polderlandschap rondom en de infrastructuur.

STELLING VAN AMSTERDAM
20. FORT DE LIEDE

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Haarlemmerliede
Adres : Haarlemmerstraatweg 179 2065 AE Haarlemmerliede
Kad. gem. : Haarlemmerliede
Sectie : K
Nummer : 325
Coördin. : 107.500 / 488.200
Eigenaar : Rijkswaterstaat
Huurder : "
Bestemming: Recreatieve doeleinden / natuurgebied
Best.plan : Landelijk Gebied 1968 / Fort de Liede (vastgesteld
in 1976)
Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 11-09-1991;
Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is matig
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd aan de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder tegen de Vereenigde Binnenpolder aan. De geringe inundatiecapaciteit, de grillige terreinstructuur en de accessen vroegen in dit Stellingdeel om een sterke verdediging met forten op geringe onderlinge afstand. De frontas is gericht op het westen en zuiden
Functie: Afsluiting en verdediging van de Ringvaart en Spaarnwouderweg/Schipholweg
Datering: 1885 - afbraak oude torenfort
1914 - inrichting terrein met de betonnen kazemat
Vorm: Eenmalig exemplaar, geconstrueerd in ongewapend beton. Verder aardwerken. Ten noorden van het fortterrein sluit een liniewal aan. Op deze locatie bevond zich eerder een fortgebouw uit ca. 1845
Natuur: *
Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef gedeeltelijk behouden met het open polderlandschap in het westen en zuiden.

STELLING VAN AMSTERDAM
21. FORT BIJ HEEMSTEDE

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Haarlemmermeer
Adres : Hoek kruising Spaarneweg bij de Cruquiusdijk
Cruquius

Kad. gem. : Haarlemmermeer
Sectie : AD
Nummer : 2754

Coördin. : 103.550 / 483.500

Eigenaar : Gemeente Haarlemmermeer
Huurder : -
Bestemming: -
Best.plan : Cruquius 1968 (vastgesteld in 1972)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 14.01.1993;

Onderhoud : Niet voltooid, bouwkundige staat is slecht
Restaur. : Geen
Toegang : Publiek toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd aan de rand van de Haarlemmermeerpolder, in de as van de Kruisweg. De frontas is gericht op het zuidoosten.

Functie: Terugtrekpost voor de troepen in het veld

Datering: ná 1880 - als locatie toegevoegd aan de Stelling 1916 - inrichting terrein met onderkomens

Vorm: Scherfvrije onderkomens type 1916, geconstrueerd in gewapend beton. Deze behoren tot de oudste militaire objecten in gewapend beton in de wereld. Vergelijkbare voorbeelden te Spaarndam

Natuur: -

Omgeving: Het fortterrein werd in de laatste decennia door bebouwing ingesloten.

STELLING VAN AMSTERDAM
22. VOORSTELLING BIJ VIJFHUIZEN

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Haarlemmermeer
Adres : Tussen Cruquiusdijk en de Spieringweg Cruquius

Kad. gem. : Haarlemmermeer
Sectie : AC
Nummer : 159 / 162 / 163 / 164 / 165

Coördin. : 105.100 / 483.900

Eigenaar : Gemeente Haarlemmermeer
Huurder : -
Bestemming: Openbare en bijzondere gebouwen
Best.plan : Cruquius 1968 (vastgesteld in 1972)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 11.09.1991

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is matig
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd aan de rand van de Haarlemmermeerpolder, op de hoger liggende gronden van de polder. Het vormde de vooruitgeschoven post van het Fort bij Vijfhuizen. De frontas is gericht op het zuidwesten

Functie: Terugtrekpost voor de troepen in het veld

Datering: 1917 - inrichting terrein met onderkomens en opstelplaatsen

Vorm: Scherfvrije onderkomens type 1916, geconstrueerd in gewapend beton. Deze behoren tot de oudste militaire objecten in gewapend beton in de wereld. Vergelijkbare voorbeelden te Spaarndam. Eenmalige toepassing van kleine opstelplaatsen van gewapend beton

Natuur: -

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het terrein bleef grotendeels behouden: het open polderlandschap is alleen in het oosten aangetast.

STELLING VAN AMSTERDAM
23. FORT BIJ VIJFHUIZEN

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Haarlemmermeer
Adres : Spieringweg 613 2141 EB Vijfhuizen

Kad. gem. : Haarlemmermeer
Sectie : AC
Nummer : 11

Coördin. : 106.150 / 484.650

Eigenaar : Dienst Domeinen
Huurder : "
Bestemming: Militaire doeleinden, tevens natuurgebied
Best.plan : Natuurgebied Fort Vijfhuizen (vastgesteld in 1976)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 11-09-1991;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat zeer goed
Restaur. : Geen
Toegang : Niet toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in de Haarlemmermeerpolder en maakt onderdeel uit van de Linie, die van noordwest naar het zuidoosten door de polder loopt. De frontas is gericht op het westen

Functie: Afsluiting en verdediging van de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder, de dijk en weg daarlangs, de Spieringweg en de westelijke hogerliggende strook van de polder

Datering: 1890 - zandlichaam forteiland
1897 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type A, geconstrueerd in ongewapend beton, voorzien van ruim voorgebouw en lange vleugels. Het fort is één van de twee eerst voltooide betonnen forten van de Stelling. Het eiland heeft een dubbele fortgracht, met een zeldzame hevelinrichting op die gracht. Bijzondere onderdelen zijn de opstelplaatsen in de frontwal en de kazematinrichting. Aan de keelzijde van het fort bevindt zich de unieke ijzeren genieloods

Natuur: **

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden: het open polderlandschap rondom, de Geniedijk en de infrastructuur.

STELLING VAN AMSTERDAM
24. BATTERIJ AAN DE IJWEG

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Haarlemmermeer
Adres : hoek kruising IJweg met de Geniedijk Hoofddorp
Kad. gem. : Haarlemmermeer
Sectie : AC
Nummer : 70
Coördin. : 106.600 / 482.000
Eigenaar : Gemeente Haarlemmermeer
Huurder : -
Bestemming: Groenvoorziening
Best.plan : Landelijk Gebied (vastgesteld in 1991)
Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 11-09-1991;
Onderhoud : Aardlichaam, bouwkundige staat niet van toepassing
Restaur. : Geen
Toegang : Publiek toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het batterij is gesitueerd in de Haarlemmermeerpolder en maakt onderdeel uit van de Linie, die van noordwest naar het zuidoosten door de polder loopt. De frontas is gericht op het westen
Functie: Flankering van de hoofdverdedigingslijn.
Datering: 1890 - zandlichaam
1906 - voltooiing batterij met de betonnen gebouwen
Vorm: Op forten gebaseerd type batterij, waarvan hier slechts het aardwerk resteert.
Natuur: -
Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond de batterij bleef goeddeels behouden: de Geniedijk en de infrastructuur.

STELLING VAN AMSTERDAM
25. FORT BIJ HOOFDDORP

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Haarlemmermeer
Adres : Hoofdweg 739 2131 BD Hoofddorp

Kad. gem. : Haarlemmermeer
Sectie : D
Nummer : 4447 / 5852

Coördin. : 107.100 / 479.600

Eigenaar : Gemeente Haarlemmermeer
Huurder : Sportschuttersvereniging Buitenveldert
Bestemming: Bijzondere doeleinden
Best.plan : PAX (vastgesteld in 1973)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 11.09.1991;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is
redelijk
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in de Haarlemmermeerpolder en maakt onderdeel uit van de Linie, die van noordwest naar het zuidoosten door de polder loopt. De frontas is gericht op het westen

Functie: Afsluiting en verdediging van de Hoofdvaart en wegen

Datering: 1891 - zandlichaam forteiland
1904 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Afwijkend van andere forten, geconstrueerd in ongewapend beton, uitgevoerd over twee bouwlagen en voorzien van flankpoternes, enkele keelkazemat. Uniek is de gietijzeren frontcaponnière die, vanwege het hoogteverschil in het terrein de fortgracht bestreek

Natuur: -

Omgeving: De oorspronkelijke situatie op het fortterrein bleef behouden met de Geniedijk en de infrastructuur. De locatie ligt tegenwoordig tussen de bebouwing.

STELLING VAN AMSTERDAM
26. BATTERIJ AAN DE SLOTERWEG

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Haarlemmermeer
Adres : Rijnlanderweg/Geniedijk Hoofddorp

Kad. gem. : Haarlemmermeer
Sectie : AL
Nummer : 170

Coördin. : 108.350 / 477.800

Eigenaar : Gemeente Haarlemmermeer
Huurder : Project Groep Haarlemmermeer Radio- en
Zendamateurs
Bestemming: Recreatieve doeleinden
Best.plan : Landelijk Gebied (vastgesteld in 1991)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 11-09-1991;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, maar zwaar beschadigd,
bouwkundige staat is zeer slecht
Restaur. : Geen
Toegang : -

Karakteristiek

Ligging: De batterij is gesitueerd in de Haarlemmermeerpolder en maakt onderdeel uit van de Linie, die van noordwest naar het zuidoosten door de polder loopt. De frontas is gericht op het westen

Functie: Flankering van de hoofdverdedigingslijn

Datering: 1891 - zandlichaam
1906 - voltooiing batterij met de betonnen gebouwen

Vorm: Op forten gebaseerd type batterij, geconstrueerd in ongewapend beton. Tegenwoordig enig in zijn soort.

Natuur:

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond de batterij bleef behouden: het open polderlandschap rondom, de Geniedijk en de infrastructuur.

STELLING VAN AMSTERDAM
27. FORT BIJ AALSMEER

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Haarlemmermeer
Adres : Aalsmeerderdijk 460 1436 BM Aalsmeerderbrug

Kad. gem. : Haarlemmermeer
Sectie : AL
Nummer : 675

Coördin. : 110.450 / 475.800

Eigenaar : Gemeente Haarlemmermeer
Huurder : Brandweer Haarlemmermeer
Bestemming: Militaire landgronden
Best.plan : Aalsmeerderbrug-Zuid (vastgesteld in 1976)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 11-09-1991;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is matig tot slecht

Restaur. : Geen

Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in de Haarlemmermeerpolder en maakt onderdeel uit van de Linie, die van noordwest naar het zuidoosten door de polder loopt. De frontas is gericht op het westen

Functie: Afsluiting en verdediging van de Ringvaart van de Haarlemmermeerpolder, de dijk en weg daarlangs en de oostelijke hogerliggende strook van de polder.

Datering: 1890 - zandlichaam forteiland
1901 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type A, geconstrueerd in ongewapend beton, voorzien van ruim voorgebouw. Het eiland heeft een dubbele fortgracht. De hefkoepelgebouwen zijn uitzonderlijk gaaf. Bijzondere onderdelen zijn de inrichting van keuken en kazematten. Aan de keelzijde van het fort bevinden zich de genieloods en een sluizencomplex.

Natuur: **

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden: de Geniedijk en de infrastructuur. In het polderlandschap aan frontzijde staan tegenwoordig tuinderskassen.

STELLING VAN AMSTERDAM
28. FORT BIJ KUDELSTAART

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Aalsmeer
Adres : Kudelstaartseweg 96 1433 GL Kudelstaart

Kad. gem. : Aalsmeer
Sectie : D
Nummer : 2287

Coördin. : 111.950 / 473.550

Eigenaar : Dienst Domeinen
Huurder : Stichting VaFaMil (Vakantie Faciliteiten
Militairen)
Bestemming: Militaire doeleinden
Best.plan : Kudelstaart 1969 (vastgesteld in 1975)

Status : Rijksmonument (monumentnr. 6843);
bijgebouwen, beschermd ingevolge provinciale
monumentenverordening, 09-11-1990;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is matig
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd aan de Westeinderplassen. De frontas is gericht op het zuidwesten

Functie: Afsluiting en verdediging van de Herenweg en de Westeinder Plassen

Datering: 1890 - zandlichaam forteiland
1906 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type A, geconstrueerd in ongewapend beton, voorzien van ruim voorgebouw. De gracht is door een dam gescheiden van het meer. Aan de keelzijde van het fort bevinden zich de genieloods, een conducteurswoning en de inlaatsluis op de Zuider Legmeerpolder

Natuur: *

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden: het water, de infrastructuur. Het polderlandschap werd voor tuinbouw verder ingericht.

STELLING VAN AMSTERDAM
29. FORT BIJ DE KWAKEL

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Uithoorn
Adres : Ringdijk 18 1424 AW De Kwakel

Kad. gem. : Uithoorn
Sectie : D
Nummer : 4359

Coördin. : 115.850 / 471.350

Eigenaar : Dhr. W.A. Verlaan
Huurder : -
Bestemming: Recreatieve doeleinden II
Best.plan : De Kwakel 1987 (vastgesteld in 1990)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 02.02.1994;

Onderhoud : Oorsponkelijke staat, bouwkundige staat is
redelijk goed
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in de Uithoornsche Polder. De frontas is gericht op het zuiden

Functie: Afsluiting en verdediging van de ringdijk van de Zuider Legmeerpolder, de Kleine Drecht; dekking van troepen uit de voorstelling te Vrouwenakker

Datering: 1890 - zandlichaam forteiland
1906 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type A, geconstrueerd in ongewapend beton. Bijzondere onderdelen van het interieur zijn de waterontijzerings-installatie, de waterpomp en -reservoirs, de inrichting van de keelkazematten. Aan de keelzijde van het fort bevinden zich de fortwachterswoning en de genieloods

Natuur: -

Omgeving: Het terrein direct rond het fort werd kleinschalig bebouwd. Het polderlandschap bleef verder intact.

STELLING VAN AMSTERDAM
30. FORT AAN DE DRECHT

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Uithoorn
Adres : Grevelinge 28 1423 DN Uithoorn

Kad. gem. : Uithoorn
Sectie : C
Nummer : 1528

Coördin. : 115.850 / 474.350

Eigenaar : Gemeente Uithoorn
Huurder : Gedeeltelijk: Restaurant La Forteresse
Bestemming: Recreatieve doeleinden
Best.plan : Meerwijk (vastgesteld in 1983)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 15.10.1993;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is goed
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in de Uithoornsche Polder, bij de ontmoeting van Amstel-Drechkanaal en Kromme Mijdrecht. De frontas is gericht op het zuiden

Functie: Afsluiting en verdediging van de Drecht [huidige Amstel-Drechkanaal] en de Kromme Mijdrecht en wegen, en tevens bescherming van de zuidelijk gelegen inundatiesluizen

Datering: 1885 - zandlichaam forteiland
1914 - voltooiing fort met de betonnen gebouwen

Vorm: Type B, geconstrueerd in ongewapend beton, maar afwijkend van vorm. In plaats van de hefkoepelgebouwen kreeg het fort een pantserstand in de frontwal en de keelzijde werd met een enkele kazemat uitgerust. Bijzondere onderdelen van het interieur zijn de waterontijzerings-installatie, de waterreservoirs, de inrichting van de keuken en keelkazematten. Aan de keelzijde van het fort bevindt zich de genieloods

Natuur: *

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden, m.u.v. enige bebouwing aan de keelzijde.

STELLING VAN AMSTERDAM
31. FORT BIJ UITHOORN

Algemene gegevens

Provincie : Utrecht
Gemeente : De Ronde Venen
Adres : Mijdrechtse Zuwe 1427 AV Amstelhoek

Kad. gem. : Mijdrecht
Sectie : A
Nummer : 5304

Coördin. : 117.450 / 474.250

Eigenaar : Ministerie van Defensie
Huurder : -
Bestemming: Natuurwetenschappelijk en landschappelijk
waardevol militair terrein
Best.plan : Bestemmingsplan landelijk gebied (10.4.1984)

Status : Opgenomen in inventarisaties Monumenten
Inventarisatie Project Jongere Bouwkunst en
Stedebouw 1850-1940 (MIP), Provincie Utrecht,
Gemeente De Ronde Venen, nr. 30 09 227 (DRVN 228);

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is
redelijk goed
Restaur. : Geen
Toegang : Niet toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in noordelijke punt van de
Polder de Bedijking der Mijdrechtsche Droogmakerij.
De frontas is gericht op het zuiden

Functie: Afsluiting en verdediging van de [vm.] spoorweg
Uithoorn-Alphen aan den Rijn, de west- en oosthoek
van de Tweede Bedijking en de Mijdrechtse Zuwe, en
tevens bescherming van de [vm.] westelijk gelegen
inundatiesluis

Datering: 1885 - zandlichaam forteiland
1894 - verdedigbaar aardwerk
1909-1911 - voltooiing fort met de betonnen bomvrije
gebouwen

Vorm: Type B, geconstrueerd in ongewapend beton en
regelmatig van opzet. Het interieur is relatief gaaf
behouden. Aan de keelzijde van het fort bevindt zich
de genieloods

Natuur: **

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein

bleef behouden: het open polderlandschap rondom en de infrastructuur.

STELLING VAN AMSTERDAM
32. FORT BIJ WAVER-AMSTEL

Algemene gegevens

Provincie : Utrecht
Gemeente : De Ronde Venen
Adres : Waverdijk 19 3646 AS Waverveen

Kad. gem. : Waverveen
Sectie : B
Nummer : 2283

Coördin. : 119.700 / 473.600

Eigenaar : Staatsbosbeheer
Huurder : G. Mulder
Bestemming: Militaire doeleinden, landschappelijk en
natuurwetenschappelijk waardevol gebied
Best.plan : Bestemmingsplan landelijk gebied, 1972

Status : Opgenomen in inventarisaties Monumenten
Inventarisatie Project Jongere Bouwkunst en
Stedebouw 1850-1940 (MIP), Provincie Utrecht,
Gemeente De Ronde Venen, nr. 30 09 238 (DRVN 240);

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is
redelijk goed
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in noordwestelijke punt van
de Polder Groot-Mijdrecht. De frontas is gericht op
het zuiden.

Functie: Afsluiting en verdediging van het voor het fort
gelegen deel van het waterschap Groot-Mijdrecht, van
het droogblijvend terrein tussen dit fort en het
Fort in de Waver-Botshol, en tevens bescherming van
de [vm.] oostelijk gelegen inundatiesluis.

Datering: 1885-1886 - zandlichaam forteiland
1909-1911 - voltooiing fort met de betonnen bomvrije
gebouwen, genieloods en wachtersruimte

Vorm: Type B, geconstrueerd in ongewapend beton en
regelmatig van opzet. Het interieur is relatief gaaf
behouden. Aan de keelzijde van het fort bevindt zich
de genieloods.

Natuur: **

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein
bleef behouden: het open polderlandschap rondom en

de infrastructuur.

STELLING VAN AMSTERDAM
33. FORT IN DE WAVER-BOTSHOL

Algemene gegevens

Provincie : Utrecht
Gemeente : Abcoude
Adres : Ringkade Abcoude

Kad. gem. : Abcoude
Sectie : D
Nummer : 1119

Coördin. : 122.500 / 473.800

Eigenaar : Staatsbosbeheer
Huurder : -
Bestemming: Landelijk gebied
Best.plan : Bestemmingsplan Botshol (16.7.1971)

Status : Opgenomen in inventarisaties Monumenten
Inventarisatie Project Jongere Bouwkunst en
Stedebouw 1850-1940 (MIP), Provincie Utrecht,
Gemeente Abcoude, nr. 30 00012 (ABC13);

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is goed
Restaur. : Geen
Toegang : Niet Toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in de Noorderpolder of Waver-Botshol, ten zuiden van de Oude Waver. De frontas is gericht op het zuiden

Functie: Afsluiting en verdediging van de zuidkade van de Waver-Botshol en van droogblijvende stroken in de polder, en tevens voor het afslaan van aanvallen op de tussenliniën en nevenforten. Brug met uitneembaar middenstuk

Datering: 1894-1895

Vorm: Het fort is nooit voltooid met betonnen gebouwen. Het eiland bestaat uit aardwerken en toont de verdedigbare situatie volgens het zgn. Kleine Plan. Bijzonder onderdeel vormt de toegangsbrug

Natuur: ***

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden: het open polder- en waterlandschap rondom.

STELLING VAN AMSTERDAM
34. FORT AAN DE WINKEL

Algemene gegevens

Provincie : Utrecht
Gemeente : Abcoude
Adres : Winkeldijk 16 Abcoude

Kad. gem. : Abcoude
Sectie : B
Nummer : 3115

Coördin. : 127.300 / 475.850

Eigenaar : FaVaMil (Defensie)
Huurder : Stichting VaFaMil (Vakantie Faciliteiten
Militairen)

Bestemming: Natuurgebied plus militaire doeleinden
Best.plan : Bestemmingsplan buitengebied (7.9.1977)

Status : Opgenomen in inventarisaties Monumenten
Inventarisatie Project Jongere Bouwkunst en
Stedebouw 1850-1940 (MIP), Provincie Utrecht,
Gemeente Abcoude, nr. 30 00247 (ABC245); 30 00248
(ABC 246);

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is n.v.t.
Restaur. : Geen
Toegang : Publiek toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in de zuidpunt van de Polder
Waardassacker en Holendrecht, vlak voor de Winkel en
Vinkeveense Plassen. De frontas is gericht op het
zuidoosten. Het fort is niet voltooid

Functie: Afsluiting en verdediging van de Vinkekade en de
kade van Polder de Winkel en [vm] Proostdijerpolder,
en tevens van het daartussen gelegen boezemwater

Datering: 1891-1893 - zandlichaam forteiland
1894-1896 - verdedigbaar aardwerk met genieloods en
wachterswoning

Vorm: Het fort is nooit voltooid met betonnen gebouwen.
Het eiland bestaat uit vlak terrein. Aan de
keelzijde van het fort bevinden zich de
fortwachterswoning en de genieloods

Natuur: *

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein
bleef behouden: het open polder- en waterlandschap
rondom.

STELLING VAN AMSTERDAM
35. FORT BIJ ABCOUDE

Algemene gegevens

Provincie : Utrecht
Gemeente : Abcoude
Adres : Molenweg Abcoude

Kad. gem. : Baambrugge
Sectie : A
Nummer : 1791

Coördin. : 127.300 / 475.850

Eigenaar : Gemeente Abcoude
Huurder : -
Bestemming: Natuurgebied
Best.plan : Bestemmingsplan buitengebied (10.6.1976)

Status : Opgenomen in inventarisaties Monumenten
Inventarisatie Project Jongere Bouwkunst en
Stedebouw 1850-1940 (MIP), Provincie Utrecht,
Gemeente Abcoude, nr. 30 00 138 (ABC 139);
Het fort is gelegen in het ex artikel 35
Monumentenwet 1988 sedert 27.9.1991 beschermde
dorpsgezicht 'Abcoude' (tek. 333, dec. '85)

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is goed
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort met zeven bomvrije gebouwen is gesitueerd
in de Polder Baambrugge-Oostzijds, tussen de Angstel
en de spoorweg Amsterdam Breukelen. De frontas is
gericht op het zuidwesten

Functie: Afsluiting en verdediging van de op het fort
aanlopende, naar Amsterdam voerende accessen

Datering: 1883 - zandlichaam forteiland
1885 - voltooiing fort met de gebouwen

Vorm: Volgens het gebastioneerde stelsel, geconstrueerd
in baksteen (kazerne) en beton (bijgebouwen). Het is
het eerste fort in de Stelling en bleek al snel na
de bouw niet actueel meer. Daarom is het enig in
zijn soort en markeert de tussenfase tussen de
oudere bakstenen forten (Nieuwe Hollandse
Waterlinie) en de betonnen forten uit de Stelling
van Amsterdam. Gaaf interieur

Natuur: ***

Omgeving: De oorspronkelijke situatie ten oosten en zuiden van het fortterrein bleef behouden: het open polderlandschap en de infrastructuur.

STELLING VAN AMSTERDAM
36. FORT BIJ NIGTEVECHT

Algemene gegevens

Provincie : Utrecht
Gemeente : Abcoude
Adres : Velterslaan 1 1391 HV Abcoude

Kad. gem. : Nigtevecht
Sectie : C
Nummer : 376

Coördin. : 129.750 / 476.450

Eigenaar : Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten
Huurder : -
Bestemming: Natuurgebied
Best.plan : Bestemmingsplan buitengebied (8.8.1979)

Status : Gemeentelijk monument; opgenomen in
inventarisaties Monumenten Inventarisatie Project
Jongere Bouwkunst en Stedebouw 1850-1940 (MIP),
Provincie Utrecht, Gemeente Abcoude, nr. 30 00217
(ABC 215); 30 00218 (ABC 216);

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is matig
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd in Polder Baambrugge-
Oostzijds, aan het Amsterdam-Rijnkanaal. De frontas
is gericht op het zuidoosten

Functie: Afsluiting en verdediging van het Merwedekanaal
[huidige Amsterdam-Rijnkanaal] en Oude Vecht en van
de [vm.] sluizen.

Datering: 1888-1889 - zandlichaam forteiland
1903 - voltooiing fort met de betonnen bomvrije
gebouwen, genieloods, wachterswoning en
nevenbatterijen

Vorm: Type A, geconstrueerd in ongewapend beton en
regelmatig van opzet. Het interieur is relatief gaaf
behouden. Bij uitzondering zijn de hefkoepelgebouwen
in tact gebleven. Aan de keelzijde van het fort
bevinden zich de fortwachterswoning en de genieloods

Natuur: ***

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein
bleef behouden: het open polderlandschap rondom en
de infrastructuur; het kanaal is in de jaren '30

verbreed.

STELLING VAN AMSTERDAM
37. FORT BIJ HINDERDAM

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Weesp
Adres : Lage Klompweg Weesp

Kad. gem. : Nederhorst den Berg
Sectie : B
Nummer : 934

Coördin. : 132.600 / 477.400

Eigenaar : Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten
Huurder : -
Bestemming: Natuur- en recreatiegebied, natuurwetenschappelijk
en landschappelijk waardevol agrarisch gebied,
waterhuishoudkundige doeleinden II
Best.plan : Spiegel- en Blijkpolder (vastgesteld in 1989)

Status : Rijksmonument (monumentnr. 30312)

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is
redelijk
Restaur. : Geen
Toegang : Niet toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd op een eiland in de loop van
de Vecht. De frontas is gericht op het zuidoosten

Functie: Afsluiting en verdediging van de K.J. Toonekade
[huidige Dammerkade] en de beide Vechtoevers

Datering: 1629 - oorspronkelijke schans
1848 en 1880 - bakstenen gebouwen
1934 - betonnen kazemat

Vorm: Twee op 17de-eeuws vestingwerk aangepaste kleine
forteilanden, met gebouwen geconstrueerd in baksteen
(wachthuis). Omstreeks 1913 als onderdeel van de
Nieuwe Hollandse Waterlinie overgegaan naar de
Stelling

Natuur: ***

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein
bleef behouden: het open polder- en waterlandschap
rondom.

STELLING VAN AMSTERDAM
38. FORT UITERMEER

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Weesp
Adres : 's-Gravelandseweg 2 1381 HH Weesp

Kad. gem. : Weesp
Sectie : G
Nummer : 512

Coördin. : 134.200 / 478.400

Eigenaar : Provincie Noord-Holland
Huurder : Dienst Wegen, Verkeer en Vervoer
Bestemming: Militaire doeleinden
Best.plan : Uitbreidingsplan in hoofdzaken Beoosten het
Merwedekanaal 1952 (vastgesteld in 1953)

Status : Rijksmonument (monumentnr. 38504)

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is slecht
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd op buitendijks land op de aansluiting van de Vecht en de 's-Gravelandse Vaart. De frontas is gericht op het zuidoosten

Functie: Afsluiting en verdediging van de spoorweg Weesp-Bussum en van de trekvaart naar 's-Graveland

Datering: 1673 - oorspronkelijke schans
1845 en 1878 - bakstenen gebouwen

Vorm: Op 17de-eeuws vestingwerk aangepast forteiland, met torenfort geconstrueerd in baksteen. Het gebouw is gedeeltelijk verdwenen. Omstreeks 1913 is het fort als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie overgegaan naar de Stelling. Bijzonder zijn de toegangsbrug en naastgelegen schutsluis.

Natuur: *

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden: het open polderlandschap rondom en de waterlopen.

STELLING VAN AMSTERDAM

39. VESTING WEESP - TORENFORT AAN DE OSSENMARKT

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Weesp
Adres : Ossenmarkt Weesp
Kad. gem. : Weesp
Sectie : A
Nummer : 4483 / 4961 / 4484
Coördin. : 131.500 / 479.700 - 1431.700 / 480.000
Eigenaar : Gemeente Weesp
Huurder : Verschillende gemeentelijke welzijnsdiensten en particulieren
Bestemming: Groenvoorziening, openbare en bijzondere doeleinden, water B
Best.plan : Binnen de Schansen / De Schansen 1985 (vastgesteld in 1983 resp. 1988)
Status : Rijksmonument (monumentnr. 38 662)
Sedert 24.3.1983 is Weesp aangewezen als beschermd stadsgezicht ingevolge artikel 35, Monumentenwet 1988
Onderhoud : Bouwkundige staat is goed
Restaur. : Gerestaureerd
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: De vestingstad ligt aan de Vecht. Het fort is gesitueerd in het noordoostelijk deel van de vesting, met een bereik van noord tot zuidoost
Functie: Afsluiting en verdediging van de Vechtoevers, sluizen en spoorweg Hilversum-Amsterdam
Datering: 1673 - omwalling
1861 - voltooiing torenfort
Vorm: De 17de-eeuwse vesting bleef tot 1959 in functie als verdedigingswerk. Het fort is een karakteristieke, maar zeldzaam geworden bakstenen toren op ovale plattegrond met gracht rondom, voor manschappen en geschut. Als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie ging de vesting in 1892 over naar de Stelling
Natuur: -
Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond de vesting bleef van het noordoosten tot zuiden behouden. De situatie rond het fort werd hersteld.

STELLING VAN AMSTERDAM
40. VESTING MUIDEN

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Muiden
Adres : Vesting Muiden Muiden

Kad. gem. : Muiden
Sectie : -
Nummer : -

Coördin. : 133.300 / 482.500

Eigenaar : Dienst der Domeinen en de Gemeente Muiden
Huurder : Diverse
Bestemming: Bevat op behoudgerichte bestemmingen
Best.plan : Vesting Muiden 1981 (vastgesteld in 1986)

Status : Rijksmonument (monumentnrs. 30133; 454479;
454480; 454481; 454482; 454483;
454484; 454485; 454486; 454487;
454488; 454489; 454490; 454491;
454492; 454493; 454494);
Beschermd stadsgezicht (ex Artikel 35,
Monumentenwet 1988), sedert
15.10.1986

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is goed
Restaur. : Gerestaureerd
Toegang : Publiek toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Vestingstad gelegen aan de monding van de Vecht,
tegen het IJmeer. De Naardertrekvaart verbindt
Muiden met de vestingstad Naarden in het zuidoosten.

Functie: Afsluiting en verdediging van de haven van Muiden en
het tegengaan van eventuele landingen.

Datering: 1577 - omwalling; aanpassingen na 1850
1875-1880 - Kazerne, Muizenfort, Kazemat C en
Kazemat E; 1851 - Stenen beer

Vorm: De 17de-eeuwse vestingomwalling werd na 1854
gemoderniseerd als onderdeel van de Nieuwe Hollandse
Waterlinie, met ravelijnen aan zuid- en oostzijde en
na 1875 met enige bomvrije bakstenen gebouwen. In
1892 werd de vesting toegevoegd aan de Stelling.
Voornaamste onderdeel vormde de Westbatterij (41).

Natuur: **

Omgeving: De oorspronkelijke situatie in en rond de vesting

bleef behouden: het open polderlandschap, het water,
de kruitfabriek ten westen binnen de Stelling.

STELLING VAN AMSTERDAM
41. WESTBATTERIJ MUIDEN

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Muiden
Adres : Zuiderzeedijk / Westoever van de Vecht Muiden

Kad. gem. : Muiden
Sectie : B
Nummer : 2079

Coördin. : 133.150 / 483.200

Eigenaar : Gemeente Muiden
Huurder : Scoutinggroep Pampus
Bestemming: Zeedijk
Best.plan : Muiden (vastgesteld in 1994)

Status : Rijksmonument (monumentnr. 30 134)

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is
redelijk
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd aan de monding van de Vecht,
ten noorden van de stad en uitziend over het IJmeer

Functie: Afsluiting en verdediging van de haven van Muiden en
het tegengaan van eventuele landingen

Datering: 1799 - oorspronkelijke batterij
1852 - torenfort

Vorm: Torenfort, op ovale plattegrond in baksteen
geconstrueerd, met gracht rondom, voor manschappen
en geschut. Het dakplatform op hoogte van de IJdijk
diende als opstelplaats voor geschut. Karakteristiek
voor de periode van de Nieuwe Hollandse Waterlinie,
en in 1892 overgegaan naar de Stelling

Natuur: -

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fort bleef
behouden: het open polderlandschap rondom, de
vesting en het IJmeer.

STELLING VAN AMSTERDAM
42. FORT KIJKUIT

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : 's-Graveland
Adres : Kleizuwe 17 (Gabrielweg) 3633 AE Vreeland

Kad. gem. : 's-Graveland
Sectie : B
Nummer : 1813

Coördin. : 132.550 / 472.050

Eigenaar : Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten
Huurder : " "
Bestemming: Natuurgebied
Best.plan : Buitengebied I / Het Wijde Blick (vastgesteld in 1982)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 15-10-1993;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is redelijk
Restaur. : Geen
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: Het fort is gesitueerd aan de rand van de Kortenhoefse Plassen, in de as van het Hilversumsche Kanaal. De frontas is gericht op het zuidoosten.

Functie: Afsluiting en verdediging van de Kortenhoefse Zuwe (en het later aangelegde Hilversumsch Kanaal).

Datering: 1803 - oorspronkelijke batterij
1848-1886 - inrichting terrein en bakstenen gebouwen
1935 - betonnen kazemat

Vorm: Ovaal forteiland met bakstenen gebouwen (wachthuis, kruitmazijn, remise) en gewapend betonnen kazemat. Het oudste gedeelte komt in constructie overeen met andere forten in de Nieuwe Hollandse Waterlinie. De kazemat met pantserconstructie vormt een unicum. Het terrein is compleet met brug, fortwachterswoning en bergloods

Natuur: ***

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein bleef behouden: het open polder- en waterlandschap rondom.

STELLING VAN AMSTERDAM
43. WERK AAN HET IJ VOOR DIEMERDAM

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Diemen
Adres : Overdiemerweg 37 / Diemerzeedijk Diemen

Kad. gem. : Diemen
Sectie : B
Nummer : 650 / 651 / 733 / 734

Coördin. : 129.550 / 483.950

Eigenaar : Afvalstoffen N.V.
Huurder : Derden
Bestemming: Electriciteitscentrales
Best.plan : Uitbreidingsplan in hoofdzaak 1963, 1e wijziging
(vastgesteld in 1966)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 15-07-1992;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is matig
Restaur. : Gedeeltelijk
Toegang : Toegankelijk i.v.m. bedrijfsvoering

Karakteristiek

Ligging: De kustbatterij is gesitueerd aan het IJmeer, ten oosten naast de Diemendammersluis

Functie: Afsluiting en verdediging van de Zuiderzee [huidige IJmeer], de Diemerzeedijk en Diemendammersluis en afslaan van aanvallen vanuit het oosten en westen; bovendien het bevuren van luchtvaartuigen

Datering: 1787 - oorspronkelijke batterij
1889 en 1896 - betonnen gebouwen

Vorm: Typologisch bijzondere kustbatterij, samen met de pendant voor Durgerdam. Achter de aarden omwalling rondom liggen op het noorden open geschutbeddingen en verspreid over het terrein munitiemagazijnen en remises. De bijzondere gebouwen zijn geconstrueerd in ongewapend beton met ijzeren verstevigingen. Van magazijn naar bedding loopt een smalspoorbaan. Op het fort bevindt zich tevens de fortwachterswoning

Natuur: *

Omgeving: De oorspronkelijke situatie rond het fortterrein is onlangs gewijzigd. De relatie tot het water bleef bestaan

STELLING VAN AMSTERDAM
44. FORT AAN HET PAMPUS

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Muiden
Adres : Gelegen op een eiland in het IJsselmeer ten noorden
van Muiden

Kad. gem. : Muiden
Sectie : F
Nummer : 1

Coördin. : 133.300 / 486.400

Eigenaar : Stichting Pampus
Huurder : " "
Bestemming: Museaal-recreatieve doeleinden met
cultureel-militair historische waarden
Best.plan : Landelijk Gebied 1993 (vastgesteld in 1994)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 28-09-1992;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, constructieve staat is
slecht
Restaur. : In voorbereiding
Toegang : Publiek toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: Het forteiland is gesitueerd in het IJmeer, ter
hoogte van de vesting Muiden

Functie: Tegengaan van beschieting van Amsterdam vanuit zee,
beletten doordringen van de vijand over het Pampus,
het bestrijden van ondernemingen binnen het
Zuiderzeefront

Datering: 1887 - zandlichaam forteiland
1895 - voltooiing fort

Vorm: In vorm eenmalig, fortcomplex op ovaal eiland,
geconstrueerd in baksteen (met enkele delen in
ongewapend brikken- en steenslagbeton). Het
omvangrijke eiland bestaat uit een droge gracht met
contrescarp rondom en een bakstenen hoofdgedeelte.
Dit laatste omvat twee geschutskoepelschachten,
munitieruimten en verblijfsruimten en voorzieningen.
Dit fort ging vooraf aan de eerste reguliere
Stellingforten

Natuur: -

Omgeving: De oorspronkelijke situatie op en rond het eiland
bleef bestaan.

STELLING VAN AMSTERDAM
45. WERK AAN HET IJ VOOR DURGERDAM

Algemene gegevens

Provincie : Noord-Holland
Gemeente : Amsterdam
Adres : Durgerdammerdijk 177 Durgerdam

Kad. gem. : Amsterdam
Sectie : K
Nummer : 6462 I en II

Coördin. : 129.550 / 487.200

Eigenaar : Rijkswaterstaat Directie Flevoland
Huurder : " " "
Bestemming: Landbouw en Veeteelt
Best.plan : Algemeen Uitbreidingsplan Amsterdam /
Bestemmingsplan Waterland (vastgesteld in 1938
resp. 1986)

Status : Provinciaal Monument Noord-Holland, 15.10.1993;

Onderhoud : Oorspronkelijke staat, bouwkundige staat is matig
Restaur. : Geen
Toegang : Niet toegankelijk

Karakteristiek

Ligging: De kustbatterij is gesitueerd op het vuurtoreneiland in het Buiten-IJ, ten zuidoosten van het dorp Durgerdam

Functie: Afsluiting van de Zuiderzee [=IJsselmeer] en beletten van de toegang tot Amsterdam

Datering: 1809 - militaire batterij bij bestaande vuurtoren
1887-1896 - betonnen gebouwen

Vorm: Typologisch bijzondere kustbatterij, samen met de pendant voor Diemerdam. Achter de aarden omwalling rondom liggen op het oosten open geschutbeddingen en munitiemagazijnen. De magazijnen zijn geconstrueerd in ongewapend beton met ijzeren verstevigingen. Midden op het eiland bevindt zich het bakstenen hoofdgebouw. Op het eiland bevinden zich tevens de fortwachterswoning en een ijzeren vuurtoren

Natuur: *

Omgeving: De oorspronkelijke situatie op en rond het eiland bleef bestaan.

3.3 PHOTOGRAPHIC AND CINEMATOGRAPHIC DOCUMENTATION

See chapter 6.2;

3.4 HISTORY

A. De Vestingwet en ruimtelijke ordening

Met de Vestingwet van 1874 is er in Nederland een nieuw verdedigingsstelsel ingevoerd. Dit besluit had twee ingrijpende gevolgen.

Allereerst zijn zeven (en later totaal zelfs 18) oude vestingsteden van hun militaire functie ontslagen, met name in het oosten en zuiden van het land. Hierdoor werd het voor deze steden mogelijk om zich uit te breiden buiten de vestingwallen. De vestingwallen dateerden voor het grootste deel uit de 17de eeuw. Tot in 1874 was de vorm en omvang van zo'n stad dus ongewijzigd gebleven. Vanwege de grote bevolkingstoename en uitbreiding van de industriële bedrijvigheid in de tweede helft van de 19de eeuw, was de beperkte omvang op een aantal plaatsen problematisch geworden. Deze wet was de formele bekrachtiging van een proces dat al eerder onstuitbaar in gang was gezet. Reeds vroeger in de 19de eeuw was om redenen van uitbreiding de status van vesting voor enige steden opgeheven.

Ten tweede is in de Vestingwet een nieuw stelsel van verdedigingswerken vastgelegd. Vanaf 1874 zou Nederland verdedigd worden door een negental stellingen, die voor het merendeel in een of andere vorm al bestonden. Groot belang werd daarbij gehecht aan een geheel nieuw aan te leggen verdedigingswerk rond de hoofdstad des lands: de Stelling van Amsterdam. Als bijzonderheid kreeg deze de functie van centraal reduit, dat wil zeggen dat de Stelling van Amsterdam diende als laatste terugtrekpunt voor de Nederlandse verdediging. Hoewel de regering van oudsher in 's-Gravenhage was gezeteld, is hier toch voor de hoofdstad Amsterdam gekozen. Het economisch belang, de omvang van de stad, de op nationaal en internationaal niveau geldende centrumfunctie bepaalden deze keuze, maar ongetwijfeld ook de uitstekende mogelijkheden om het gebied rond de hoofdstad door middel van een waterlinie te verdedigen.

In de ruimtelijke ontwikkeling van de Nederlandse steden is de vestingbouw altijd een essentiële factor geweest, overigens net als elders in Europa. In Nederland had de Vestingwet gevolgen voor de ontwikkeling van de steden in de 19de eeuw en tevens voor de inrichting van het platteland buiten de steden.

Het nieuwe stelsel was ruimtelijk zo omvangrijk dat eigenlijk de gehele infrastructuur van Nederland de gevolgen ervan heeft ondervonden. Zo bleef de militaire wetgeving ook na het opheffen van de oude vestingen van invloed op de ruimtelijke ordening van het land. Het meest duidelijk is dit te zien bij de Stelling van Amsterdam. De al eerder van kracht geworden Kringenwet uit 1853 bepaalde bovendien, dat er een vrije zone van 1 km aan frontzijde van de Stelling aangehouden moest

worden.

De Stelling van Amsterdam heeft een voorgangster gehad. In het eerste decennium van de 19de eeuw was een kring rond Amsterdam voltooid bestaande uit een reeks aarden batterijen, semi-permanente verschansingen en enige forten. Er is daarbij uitgegaan van een verdediging met behulp van waterbarrières, een typerend Hollands systeem dat al in de 17de eeuw zijn nut en kracht had bewezen. De eerste stelling was aanzienlijk kleiner van omvang en eenvoudiger dan de latere Stelling van Amsterdam. Op een enkel restant na is hiervan geen spoor meer te herkennen.

Degene die de eerste versie van de Amsterdamse kringstelling heeft ontworpen, de militair ingenieur C.R.T. Krayenhoff, is ook verantwoordelijk voor de uitvoering van de meer oostelijk gelegen Nieuwe Hollandse Waterlinie. Hij verving tussen 1816-1824 de bekende Oude Hollandse Waterlinie door de Nieuwe Hollandse Waterlinie. In de jaren 1840-1860 is deze belangrijk aangevuld met de bouw van bakstenen torenforten. Vanwege de stormachtige ontwikkelingen in de oorlogvoering, met name in de mogelijkheden van de artillerie, is deze linie telkens op punten gemoderniseerd tot aan 1880.

De Nieuwe Hollandse Waterlinie had het karakter van een verdedigbare strook, waarbij ook water het hoofdmiddel vormde.

Kort na 1880 begonnen de werkzaamheden aan de Stelling van Amsterdam, ook een inundatiestelling. Omdat het hier een gesloten en autarkisch bouwwerk betrof, waarbinnen men op een lange belegering moest zijn voorbereid, kwam er organisatorisch veel meer bij kijken. De Stelling bood als laatste terugtrekpunt bescherming aan het Nederlandse leger, aan de bevolking van Amsterdam en omstreken, aan agrariërs die voor de voedselvoorziening essentieel waren en aan de regering en ambtelijke top. Er moest voldoende materieel en munitie aanwezig kunnen zijn, maar ook voedsel, water, vee en paarden, landbouwgrond, kolen om te stoken, produktiemiddelen, hout en bouw materiaal en ziekenhuizen. Dit alles vroeg om gedetailleerde scenario's, om opslagcapaciteit en behuizingen, zodat men te allen tijde op een belegering was voorbereid.

B. De Stelling van aanleg tot opheffing

De eigenlijke bouw startte in 1883, na uitvoerige discussies op politiek vlak en in militaire kringen. Er was gedebatteerd over de astronomische bedragen die met de uitvoering gemoeid waren. De nieuwste geschutstechnische ontwikkelingen waren geïntegreerd en getoetst aan strategische inzichten.

Het exacte beloop van de hoofdverdedigingslijn en de ligging van de locaties voor de forten waren bepaald. De Stelling van Amsterdam zou een inundatiestelling worden, dus gebruikmakend van de verdediging door het water. De fijnmazige polderstructuur van westelijk Nederland werd zo het uitgangspunt voor de aanleg. De forten aan de hoofdverdedigingslijn die nodig waren ter verdediging van de belangrijkste toegangswegen (de accessen) zouden voor het

eerst in de geschiedenis worden geconstrueerd in ongewapend beton. De Stelling van Amsterdam zou haargelijke in Europa niet kennen.

In de uitvoering zijn vijf fasen te onderscheiden. In de eerste plaats was er in het oostelijk deel van de Stelling een gedeelte dat aan de Nieuwe Hollandse Waterlinie behoorde. Omdat de Stelling hier een groter belang werd toegekend, gingen de forten en inundatiewerken 'over' van de Waterlinie naar de organisatiestructuur van de Stelling. Deze werken waren al voltooid in 1883 en vertegenwoordigen thans de oudste onderdelen van de kringstelling. Wel ondergingen ze de nodige aanpassingen onder invloed van veranderde inzichten omtrent het verdedigend vermogen van de forten.

De tweede stap en eigenlijk de eerste bouwactiviteit vond plaats aan de monden van de voornaamste waterwegen, die Amsterdam ontsloten. In 1887 was het Noordzeekanaal gereed gekomen, waarmee Amsterdam een directe verbinding met de Noordzee had gekregen. Bij IJmuiden, aan het eind van het kanaal, werd vanuit militair oogpunt een kustfort noodzakelijk geacht (gereed in 1889). Zo legde men ook een forteiland en twee kustbatterijen aan in het IJ ten oosten van de stad, op de aansluiting op de toenmalige Zuiderzee.

Daarna kwamen in twee perioden de standaardforten van de Stelling tot stand. In de jaren 1897 tot 1906 zijn er 18 forten voltooid; in de periode tussen 1908 en 1914 zijn er vervolgens 10 forten afgebouwd. De bouwstop die de twee perioden scheidde, is veroorzaakt door een politieke discussie over de aanzienlijke bedragen die de aanleg van het geheel al decennia lang opslokte.

Toen in 1908 is besloten om de Stelling alsnog volgens de oorspronkelijke plannen af te maken, was door de Genie inmiddels het ontwerp voor de forten bijgesteld. Daarom kan we er gesproken worden van twee aparte fasen in de aanleg.

In 1914 brak de Eerste Wereldoorlog uit. Hoewel Nederland de neutraliteit bewaarde, is toen de Stelling bemand. Gedurende deze jaren en na de vrede van 1918 kreeg het geheel zijn afwerking. Sommige locaties werden provisorisch voltooid. Deze laatste fase sloot de bouw af. In 1920, twee jaar nadat in Europa de roep had geklonken dat er nooit meer oorlog zou zijn, was de kring gereed.

Weer twee jaar later herzag de Nederlandse regering opnieuw haar verdedigingsplan en besloot tot de aanleg van de Vesting Holland. Het grootste deel van de Stelling maakte hiervan deel uit. Met de intrede van het vliegtuig in de oorlogvoering was de Stelling in één klap hopeloos verouderd.

Tijdens de inval van het Duitse leger in mei 1940 is een deel van de inundaties aan de hoofdverdedigingslijn gesteld. Maar daadwerkelijk gevochten is er niet.

Pas decennia na de Tweede Wereldoorlog zijn de eerste forten opgeheven als vestingwerk. Nog steeds is een aantal terreinen in gebruik bij het Ministerie van Defensie. Vanwege het feit dat de Stelling van Amsterdam zo lang gesloten gebied is gebleven, is dit stelsel nog gaaf aanwezig. Deze kring die tegelijk zowel verdekt opgesteld als dominant

aanwezig is in een wijde straal rond de hoofdstad, laat een compleet beeld zien van de reeds eeuwenoude en typische Nederlandse wijze van verdedigen: met behulp van het water. Bovendien zijn er gedetailleerd de ontwikkelingen in de militaire bouwkunde van verdedigingswerken bij te volgen van de vroege 19de eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog toe. In de periode dat de Stelling tot stand is gekomen, nam de ontwikkeling van nieuwe bouwtechnieken een hoge vlucht in Europa. Baksteen werd vervangen door beton, eerst nog ongewapend, kort daarop met wapening. Ijzer en staal kregen een steeds bredere toepassing en nieuwe bouwsystemen volgden elkaar in snel tempo op. Hoewel de altijd enigszins behoudende fortbouw zeker niet tot de avant-garde in de bouwkunde gerekend kan worden, ging deze wat materiaaltoepassing betreft goed mee in de ontwikkeling. Met name de fase van het ongewapende beton, die nog maar in zeldzame voorbeelden bewaard gebleven is, komt bij de Stelling naar voren. Dit materiaal, dat in feite al in de Romeinse Oudheid toepassing heeft gevonden, was het voorspel voor de experimenten met wapening die in de jaren 1920 internationaal de ontwikkeling in de bouwkunde zou gaan beheersen. De Stellingforten dateren uit dit scharnierpunt in de geschiedenis van het bouwen en vertegenwoordigen daarin een bijzonder onderwerp.

C. Passieve verdediging: de inundaties

Het systeem van waterbeheersing en verdediging door middel van inundatie is in Nederland sinds de 17de eeuw hand in hand gegaan. Om het land droog te houden was al in de vroegste tijden gewerkt met de aanleg van dijken, sluizen en kanalen. Om het land te verdedigen kwam men op het idee het droge land tijdelijk weer onder water te kunnen zetten. In de onafhankelijkheidsstrijd tegen de Spaanse overheersing in de 16de eeuw is dit principe voor het eerst toegepast in de zogeheten Hollandse Waterlinie. Sindsdien is de verdediging in het midden en westen van Nederland op deze wijze georganiseerd geweest. De Nieuwe Hollandse Waterlinie en de Stelling van Amsterdam zijn hier de twee omvangrijkste en tegelijk de laatste voorbeelden van.

Het principe van het onderwaterzetten is als volgt. Het terrein waar het om gaat bestaat uit polders, die alle een eigen niveau en dus een gesloten waterhuishouding hebben. Dijken omringen deze polders. Wil men nu bepaalde gebieden onder water zetten, dan is voor iedere polder een aparte voorziening nodig.

De hoogte van het onderwaterzetten of de inundatie is ook van belang: de inundatievelden moeten zoveel water krijgen dat een aanvaller er niet doorheen kan waden, maar ook niet zoveel dat er een schip of schuit in kan varen. Het waterpeil ligt derhalve tussen de 0.5 m en 1 m. Het peil moet onderhouden worden en dat gebeurt via sluizen. Hierbij bestaan er twee soorten sluizen, te weten inlaatsluizen en damsluizen. Inlaatsluizen zijn in vreedetijd gesloten en laten bij inundatie het water de polder in lopen. Damsluizen vormen in vreedetijd doorgangen voor het water, maar worden bij

inundatie gesloten om water in een bepaald gebied juist vast te houden - ze vormen een waterkering. Het water waarmee het onderwaterzetten wordt gerealiseerd is van elders afkomstig. Dit kan zijn vanuit zee, maar beter is het om water te betrekken uit de rivieren. Zoet rivierwater is minder schadelijk voor de landbouwgronden dan het zoute zeewater. Voor de aanvoer van rivierwater bestond er een fijnmazig systeem voor, dat zich over het gehele land uitstreckte. De aanleg van de Stelling had zijn invloed tot aan de landsgrenzen. Aan bestaande zee- en riviersluizen zijn daarvoor aanpassingen gepleegd en kregen een militaire bestemming in oorlogstijd. Ook zijn er kanalen en waterlopen voor gegraven.

D. Actieve verdediging: forten en batterijen

In aanvulling op de inundaties zijn er forten aangelegd. Dat wil zeggen, op die hogergelegen plaatsen waar geen water kon komen. Deze ontsluitingen tot de Stelling, accessen geheten, konden dijken en dijkwegen zijn, maar ook spoorwegen en waterwegen. Hun ligging was zeer nauwkeurig bepaald. De onderlinge afstand tussen de forten mocht niet groter zijn dan het geschut van zo'n fort kon dragen (ca. 3500 m). Zo kwam dus ook het tussengebied binnen hun verdedigend bereik. De forten waren verdedigbare woonforten. De hoofdverdediging is bij de aanleg van de Stelling echter voor het eerst buiten de forten gelegd en ondergebracht in batterijen die zich daar even naast bevonden. Het geschut was verrijdbaar. Daardoor is een effectieve, mobiele verdediging verkregen op die plekken waar dat nodig was, zonder dat de exacte locatie bekend was aan een eventuele belegeraar.

Een fortcomplex is opgebouwd uit het aaneenschakelen van betonnen gebouwen op een eiland, met daaromheen een fortgracht. Achter het fort (= binnen de Stelling) stonden een genieloods voor opslag van materieel en geschut en een fortwachterswoning waarin permanent een beheerder met zijn gezin woonde. Rondom was een camouflerende beplanting aangebracht. De forten lagen onderling verbonden door wallen en dijken. Achter de dijken, waarbuiten de inundatie lag, was men onzichtbaar voor de vijand en vrij van beschieting. Het complex van fortgebouwen was breed maar ondiep van vorm, zodat vijandelijk geschut deze moeilijk zou kunnen raken. Het hoofdgebouw had alle functies die nodig waren voor het uithouden van een belegering: verblijven voor de manschappen, keukens, kantines, waslokalen, een ziekenzaal, officiersruimten en telegraafkamer, een watervoorziening met pompen en een zuiveringsinstallatie, uitzichtposten, munitiekamers, en tenslotte de kazematten en hefkoepelgebouwen vanwaaruit de verdediging zou worden gevoerd. De constructie was zeer degelijk uitgevoerd.

De oudste Stellingforten gebouwd als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie dateerden soms al uit het midden van de 19de eeuw en waren gebouwd in baksteen met zware muren en gewelven, zoals de forten bij Uitermeer, Hinderdam, Weesp

en Muiden. Later zijn deze voorzien van aarden dekking bovenop en wallen rondom. Uniek in deze periode van ontwikkeling is het kustfort bij IJmuiden en het forteiland aan het Pampus. Maar door de ontwikkeling van de vuurkracht van geschut in de laatste decennia van de 19de eeuw moest naar een ander systeem worden uitgezien. Dat is gevonden in de genoemde forten, die zijn geconstrueerd in beton zonder wapening. Fort uit de periode van overgang is dat te Abcoude. De betonnen afdekkingen waren zeer zwaar uitgevoerd, de aardendekking was beperkt tot aan de rand van het front. Het onafgewerkte fort in de Waver-Botshol geeft de situatie van een fort in zijn eerste verdedigbare verschijningsvorm, voordat het eiland voorzien is van de betonnen gebouwen. De eerste voltooide exemplaren van dit bijzondere type, dat het standaardtype voor de Stelling is geworden, kwamen gereed in 1897. Dit waren de forten bij Vijfhuizen en Veldhuis. In twee campagnes is tot in 1914 aan de verdere bouw gewerkt. Daarmee ontstonden ook twee type-varianten, die in deze nominatie als A en B zijn aangeduid (deze aanduiding is ook in paragraaf 2.3.C. 'Catalogue of Fortresses' gehanteerd). De late forten zijn aan te treffen bijvoorbeeld in De Beemster. De forten vormen samen een typologische en functionele eenheid die evenwel in de specifieke uitvoering een ruime verscheidenheid vertoont. Voor iedere plek golden immers weer andere beperkingen en eisen. Na het ongewapende beton deed het gewapend beton zijn intrede. In de Stelling zijn de oudst bekende voorbeelden van gewapend betonnen verdedigingsbouw terug te vinden in de vorm van scherfvrije en bomvrije onderkomens, bijvoorbeeld te Spaarndam (vanaf 1916). Hiermee was de laatste fase van permanente verdedigingsbouw in Europa angebroken, een periode die na de Tweede Wereldoorlog is afgesloten. Het principe van verdedigingswerken op vaste plaatsen behoort sindsdien tot het verleden.

3.5 BIBLIOGRAPHY

A. Literature on the history of the Stelling of Amsterdam

- Abcoude, gemeente Abcoude. Toelichting bij het voorstel tot aanwijzing van Abcoude als beschermd dorpsgezicht. Berschermd stads- en dorpsgezichten ingevolge artikel 20 van de Monumentenwet. Rijksdienst voor de Monumentenzorg. [Zeist], mei 1987. Met kaart;
- Atlas van historische vestingwerken in Nederland, Deel III-2 'Noord-Holland', Stichting Menno van Coehoorn, ['s-Gravenhage z.j.];
- Beekman, A.A., Nederland als polderland, Zutphen 1884.
- Beemt, F.H. van den, e.a. red., 300 Jaar bouwen voor de landsverdediging, Den Haag 1988;
- Beer Poortugael, J.C.C. den, Amsterdam in staat van beleg, Den Haag 1878;
- Berg, D. van den, Cornelis Jacobus Snijders, Den Haag z.j. (1949);
- Bescherming van waterstaatkundige monumenten in Noord-Holland, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, F.E. Hellendoorn, ed., Haarlem 1989;
- Betonnen verdedigingswerken uit de 20ste eeuw, Verslag van de studiedag op 11 maart 1987 te Muiden, H.P.G. de Boer, ed., Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1987;
- Boer, H.P.G. de, Historische verdedigingswerken in Noord-Holland 1915-1940, Provinciale Monumenten Noord-Holland, Haarlem 1990;
- Brand, H. en J. Brand, eds., De Hollandse Waterlinie, Utrecht/Antwerpen 1986;
- Breton, Willy, Het eigenaardige van het Belgisch front z.pl., z.j.;
- Bruijn, C.A. de en H.R. Reinders, Nederlandse vestingen Bussum 1969;
- Concept-register Stelling van Amsterdam, Provinciale monumenten Noord-Holland, J.J.W. Goudeau ed., 5 delen, Haarlem 1990-1992;
- Cramwinkel, J.C., Duurzame versterkingkunst, Breda 1918;
- Cramwinkel, J.C., Duurzame versterkingkunst, moderne landversterkingen, Breda 1918;
- Dam van Isselt, W.E. van, De Stelling van Amsterdam, Utrecht 1910 (2de druk);
- De cultuurhistorische betekenis van forten, studiebericht 17 van de provinciale planologische dienst van Noord-Holland, Haarlem 1986;
- Denkschrift über die belgische Landesbefestigung, Berlijn 1941;
- Denkschrift über die französische Landesbefestigung, Berlijn 1941;
- Der Weltkrieg 1914 bis 1918, Die militärische Operationen zu Lande, Band 1-6, Berlin 1925-1929;
- Die belgischen und die holländischen Befestigungen und die Grundsätze ihrer Verteidigung, Berlijn 1908;
- Div. auteurs, De Stelling van Amsterdam, vestingwerken rond de hoofdstad 1880-1920, Beetsterzwaag [1988];

- Eland, K., Oud en nieuw betreffende de inrichting der Stelling van Amsterdam;
- Eland, K., Duurzame en tijdelijke versterkingskunst, Breda 1877;
- Grevers Leuven, A.C.Th., Overzicht van Neêrlands verdedigingsmiddelen, 's-Gravenhage 1869;
- Hahn, Werner, Duitschlands krijg tegen Frankrijk, Doesborgh 1871;
- Hoeve, J.A. van der, Monumenten Inventarisatie Project Noord-Holland; gemeenten Aalsmeer, Bussum, Diemen, Naarden, Nederhorst den Berg, Uithoorn, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1990-1993;
- Hogg, Ian, The history of fortification, London 1981;
- Hoof, Joep van, Langs wal en bastion, hoogtepunten uit de Nederlandse vestingbouw, Utrecht 1991;
- Hout, W. van der, Duurzame versterkingskunst, Breda 1924;
- Hughes, Quentin, Military architecture, London 1974;
- Kromhout, J.H., Handleiding ten gebruike bij het in staat van verdediging brengen van de forten in Nederland, Amsterdam 1887;
- Kromhout, J.H., De stelling van Amsterdam, eene militaire studie, Amsterdam 1871;
- K.B. 9 januari 1901, Stb. 23: Instructie voor Stellingcommandanten en Commandanten van Afzonderlijke Forten voor tijden van oorlog of oorlogsgevaar;
- Littel, Ad, De oude vestingwerken in de provincie Utrecht: verslag van een onderzoek naar hun waarde voor het natuurbehoud. Staatsbosbeheer. Consulentschap voor Natuurbehoud in de provincie Utrecht. [Utrecht, 1978]. Rapport 1978-19;
- Meulen, A.H.J. van de, Het Nederlandse vestingstelsel in de 19de en 20ste eeuw, Verslag nr. 202 Advies Bureau der Genie, 's-Gravenhage 1969;
- Laman, M. Monumenten Inventarisatie Project. Gemeente Abcoude. Provincie Utrecht, Dienst Ruimte en Groen. [Utrecht, 1992];
- Olde Meierink, Ben, Peenstra, T.G., Monumenten Inventarisatie Project. De Ronde Venen. Provincie Utrecht, Dienst Ruimte en Groen. [Utrecht], 1992;
- Mohr, A.H., Vestingbouwkundige termen, St. Menno van Coehoorn, Den Haag/ Zutphen 1983;
- Muiden, gemeente Muiden. Toelichting op het voorstel tot aanwijzing van Muiden, tot beschermd stadsgezicht. Beschermd stads- en dorpsgezichten ex artikel 20 van de Monumentenwet. RDMZ. [Zeist], februari 1982. Met kaart;
- Nooitgedacht, H.R., De voorgeschiedenis van de Stelling van Amsterdam, Amsterdam 1988;
- Plantinga, M.J.H., Militaire aardrijkskunde van Nederland, Breda 1894;
- Register betrekkelijk A. de vestingwerken, B. de inundatiemiddelen & C. de militaire gebouwen, enz. onder beheer van den Eerstaanwezend Ingenieur te Haarlem, aangelegd in 1879, Haarlem 1879;
- Register betrekkelijk B: de inundatiemiddelen [...] onder beheer van de Eerstaanwezend Ingenieur te Haarlem, aangelegd in 1879, Haarlem s.a.;

- Register betrekkelijk B. de Inundatiemiddelen, Onder beheer van den Eerstaanwezend Ingenieur te Haarlem, Aangelegd in 1902, Haarlem 1902;
- Register betrekkelijk B. de Inundatiemiddelen, Onder beheer van den Eerstaanwezend Ingenieur te Amsterdam, Aangelegd in 1903, Amsterdam 1903;
- Rolf, R., Der Atlantikwall, Beetsterzwaag 1983;
- Rolf, R., Bunkers in Nederland, Den Helder 1982;
- Rolf, R. en P. Saal, Vestingwerken in West-Europa, Weesp 1986;
- Roo van Alderwerelt, J.K. de, De vestingoorlog en de vesting bouw, z.pl. 1862;
- Roy van Zuydewijn, Noortje de, Neerlands Veste, Den Haag 1988;
- Scharoo, P.W., Duurzame en tijdelijke versterkingskunst, Breda 1916;
- Schukking, W.H., Vestingwerken in Nederland, Zutphen 1988;
- Schmid, Jhr. L.M.A. von, Van de defensie, 's-Gravenhage 1922;
- Schmid, Jhr. L.M.A. von, Vestingstelsel en verdedigingsplan, 's-Gravenhage 1922;
- Sneep, J. et al., eds., Vesting, Vier eeuwen vestingbouw in Nederland, 's-Gravenhage 1982;
- Snijders, C.J. en P.C.J. Noorduyn, Duurzame en tijdelijke versterkingskunst, (2 delen), Breda 1901-1907;
- Snijders, C.J., De versterking en verdediging van inundatiestellingen in verband met de hedendaagsche denkbeelden op vesting bouwkundig gebied;
- Snijders, W.G.F., Wereldoorlog op het Duitse Westfront, Amsterdam 1922;
- Spanjaert Speckman, L.J., Duurzame versterkingskunst, Breda 1934;
- Staat betrekkelijk de Verboden Kringen van Het Fort ..., opgemaakt ter voldoening aan art. 11 der Wet van 21 december 1853 (Staatsblad No. 128);
- Swaving, J.C., De vleugeluitbreiding naar zee der Stelling van Amsterdam, 's-Gravenhage 1895;
- Uyterschot, J.L., Beknopt overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen uit de nederlandse krijgsgeschiedenis, Kampen 1935;
- Veen, J.M. van der, en R. Witsel, Onderzoek naar de bouwkundige staat van de forten van de Stelling van Amsterdam, Provincie Noord-Holland/ Monumentenwacht Noord-Holland, Haarlem, juli 1995;
- Verbeek, J.R., Kustversterkingen 1900-1940, Haarlem 1989;
- Verslag van Zijne Excellentie den minister van oorlog, Commissie tot herziening van de bewapening der Stelling van Amsterdam en de nieuwe Hollandse Waterlinie, ingesteld bij de kabinetsbeschikking van den minister van oorlog oo 9 januari 1909, 's-Gravenhage, 1909;
- Wat het belgisch leger deed voor de verdediging van het land en de eerbiediging zijner onzijdigheid.
- Water ter verdediging, Vestingbouwkundige bijdragen St. Menno van Coehoorn, Den Haag/Zutphen 1993;
- Weesp, gemeente Weesp. Toelichting op het besluit tot

- aanwijzing van Weesp, tot beschermd stadsgezicht.
 Beschermd stads- en dorpsgezichten ex artikel 20 van de Monumentenwet. RDMZ. [RDMZ], februari 1982. Met kaart;
- Wieringen, H. van, Torenforten in Brabant, z.pl. z.j.;
 - Wieringen, H. van, Batterijen aan de Overeindseweg, z.pl. z.j.;
 - Wieringen, H. van, Torenforten in Brabant, In Brabants Heem, aflevering 25, 1973;
 - Wieringen, H. van, Batterijen aan de Overeindseweg, (ongepubliceerd manuscript);
 - Wijnandts, H. en P.H.A. de Ridder, Militaire aardrijkskunde van Nederland, Breda 1906;
 - Zastrow, Alexander von, Geschichte der beständige Befestigung, Leipzig 1854 (Facs. Osnabrück 1983).

B. Archives

Archivalia m.b.t. de Stelling berusten in:

- Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage:
 - * Kaartenafdeling - Departement van Oorlog
Plattegronden en doorsneden van de fortgebouwen;
 - * Tweede afdeling - Departement van Oorlog
2.13.03 - Contracten betreffende Vestingwerken (1846-1921);
 - * Derde Afdeling - Koninklijke Landmacht
3.09.23 - Archiefverzamelingen van de Commandant van De Stelling [van] Amsterdam;
- Rijksarchief in de provincie Noord-Holland, Haarlem:
 - * Archief van de Stelling van Amsterdam;
- Rijksarchief in de provincie Utrecht, Utrecht:
 - * Archief van de Stelling van Amsterdam;
- Ministerie van Defensie - Dienst Gebouwen, Werken en Terreinen, aanwezig in de Kolonel Sixkazerne, Amsterdam:
 - * Archief van historische tekeningen en boekwerken;
- Ministerie van Defensie - Legermuseum, Delft:
 - * bibliotheek;
- Ministerie van Defensie - Koninklijke Militaire Academie, Breda:
 - * bibliotheek;
- Ministerie van Defensie - Geniemuseum, Vught;
- Stichting Menno van Coehoorn, Utrecht.

CHAPTER 4. PRESERVATION AND CONSERVATION

4.1 DIAGNOSIS

Als onderdeel van het Plan van aanpak Stelling van Amsterdam (zie paragraaf 2.3) is door de Stichting Monumentenwacht Noord-Holland in opdracht van de Provincie Noord-Holland in de eerste helft van 1995 een onderzoek verricht naar de bouwkundige toestand van de forten in de Stelling van Amsterdam. Het resulteerde in het eindrapport: J.M. van der Veen en R. Witsel, Onderzoek naar de bouwkundige staat van de forten van de Stelling van Amsterdam, Provincie Noord-Holland/ Monumentenwacht Noord-Holland, Haarlem, juli 1995 (Bijlage 7.33). Hierin is de bouwkundige staat van het geheel van de Stelling en per fort geïnventariseerd, gedocumenteerd en beoordeeld. Daarnaast zijn er aanbevelingen gedaan voor consolidatie en herstel van elk van de forten. In algemene zin kon een aantal conclusies worden getrokken:

- Bakstenen forten:

De bouwkundige staat verschilt per fort sterk. Onderhoud is op alle forten noodzakelijk, maar het is goed mogelijk de forten op sobere wijze te herstellen;

- Betonnen forten:

De betonnen forten verkeren over het algemeen in redelijke staat van onderhoud. Doordat bij de bouw verhoudingsgewijs veel aandacht besteed is aan de kwaliteit van materiaal en constructie, is thans een complete serie gebouwen overgeleverd die met gering herstel nog minstens 100 jaar mee kunnen;

- Militaire liniewallen:

De liniewallen uit de Stelling zijn gaaf bewaard gebleven, zoals bijv. de Liniewal door de Zuidwijkermeerpolder. Voor de grootste liniewal, te weten de Geniedijk door de Haarlemmermeer, wordt een groenbeheersplan opgesteld door de gemeente Haarlemmermeer. Gedeelten van deze linie zijn volgens het oorspronkelijke systeem opnieuw voorzien van beplanting. De overige, niet specifiek militaire dijken zijn intact en functioneren nog als polderdijken;

- Waterstaatkundige objecten:

De nog in gebruik zijnde objecten zoals de inundatiekanalen, duikers en de stenen beer te Spaarndam verkeren in goede staat. Deze worden regelmatig onderhouden. Andere objecten zoals de damsluizen in de Wijker- en Molentocht aan de Linie door de Zuidwijkermeerpolder zijn als historische onderdelen gerestaureerd. Een aantal sluiswerken raakt door gebrek aan onderhoud gaandeweg in staat van verval; de bescherming als monument legt namelijk geen onderhoudsplicht op. Zo bijv. bij de Damsluis te Hoofddorp;

- Overige objecten:

Wisselende staat van onderhoud. Veelal is de bouwkundige staat matig, soms goed (situatie bij Spaarndam, Vechthoeve te Muiden), soms slecht (Kruitmagazijn bij de Dam).

4.2 RESPONSIBLE AGENTS FOR PRESERVATION AND CONSERVATION

De provincie Noord-Holland heeft zich opgeworpen als eerstverantwoordelijke overheidsinstantie voor het behoud en beheer van de Stelling van Amsterdam als geheel. Binnen afzienbare tijd zal de provincie een deel van de uitvoerende taken onderbrengen in een Stichting en een Projectbureau. De Rijksdienst voor de Monumentenzorg in Zeist (als beschermende instantie) en de gemeenten (betreft uitvoering van het vergunningenstelsel, zoals vastgelegd in de Monumentenwet 1988) zijn verantwoordelijk voor de onderdelen binnen de Stelling met de status van rijksmonument. Van rijkszijde is het initiatief genomen om tot aanwijzing van de structuur en het ensemble van de Stelling tot een 'Beschermd gezicht' ingevolge de Monumentenwet 1988 (Artikel 35) te komen (Bijlage 6.1.4). Binnen de provincie Utrecht komt het voor dat een gemeente werken van de Stelling beschermd heeft als gemeentelijk monument.

The Netherlands Department for Conservation and the protection of monuments and historic buildings in The Netherlands

Introduction

There are more than 44,400 protected buildings in the Netherlands. On 1 January 1989 the 1988 Monuments and Historic Buildings Act entered into force. The 1988 Monuments and Historic Buildings Act defines monuments as immovable man-made objects, more than 50 years old, which are of general interest because of their beauty or their cultural-historical significance. To a large extent, the protection of monuments is carried out by the Netherlands Department for Conservation (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, the RDMZ).

In the 19th century, the first attempts in the Netherlands were made - initially by a small group of lovers of antiquities - to preserve buildings which were reminders of the past and therefore of historical interest, in their original settings. Opposition to the demolition of historic buildings gained momentum throughout the last century, but it was not until 1875 that the preservation of historic and artistic monuments became an official aim of Dutch government policy.

It was in 1875 that Victor de Stuers was appointed to the Ministry of Home Affairs with the task of looking after antiquities, including monuments and historic buildings. To begin with, central government involvement was limited to providing modest restoration grants, making recommendations,

supervising restoration and taking measurements. In 1903, a government commission was asked to compile a register of all the buildings and objects which were to be regarded as monuments because of their historical importance. In 1918, the Government Monuments Office was set up and in 1947 it assumed its present title, the Netherlands Department for Conservation. Before the war, the main emphasis was on restoring churches and castles; not many dwellings were renovated during this period.

It was only after the war that the preservation of monuments and historic buildings really got underway, partly because so many historic buildings needed restoring and partly because of the rapid pace and scale of urban renewal and the need to adapt to the growing demands of road traffic. After temporary legislation, the Monuments and Historic Buildings Act came into force in 1961, providing for the protection of monuments and historic buildings and also creating the possibility of preserving historically valuable sites as town or village conservation areas. The Act stipulated that a register of monuments was to be drawn up in each of the municipalities (this was completed in 1970) and that the permission of the Minister for Cultural Affairs had to be sought before a listed building could be altered or demolished. The complete register now includes more than 44,400 protected buildings. More than 300 areas have also been designated as Town or Village Conservation Areas under the Act.

The RDMZ has taken in the seventies the initiative for a combined grant-system with the Ministry of Housing; a combination of necessary repairs of protected buildings and renewal of housing facilities. This system (1976-1983) worked very well and meant an important step in the renewal of the historic city and town centers in the country.

Another significant step in the seventies was the introduction of budgets for different categories of protected objects. These divisions in the legal budget for this field made it possible to guarantee enough for the preservation of certain objects or traditional skills.

Work was begun in 1987 on the compilation of a survey of the architecture and town planning of the period 1850-1940. On 1 January 1989 the 1988 Monuments and Historic Buildings Act entered into force (see below).

Concern for the architectural heritage

Under the Monuments and Historic Buildings Act (1988) general responsibility for the architectural heritage rests with the State Secretary for Cultural Affairs. In addition to having the powers conferred upon him by the Act, the State Secretary may also:

- award a restoration grant (often in conjunction with the award of a restoration permit); the national government grants scheme for the restoration of monuments has been in force since 1 January 1986 (see below). If a municipality has passed a by-law relating to monuments and historic buildings

it will be empowered to grant permits for altering or demolishing a listed building, and the State Secretary will have an advisory role;

- award a maintenance grant under the national government grants scheme for the maintenance of monuments; such grants are awarded only for a number of clearly defined activities and for a limited category of monuments;

- make technical recommendations;

- undertake scientific research and documentation;

- provide information and educational facilities;

- provide support for local and national organisations which preserve and protect monuments and historic buildings.

In this revised Act changes are made for reasons of reducing regulations, harmonising regulations and decentralization of decision-making to bodies of (lower) government. The whole process of building and renewal is viewed from this, changes are also made in the Housing Act and the Urban Planning Act. The applications for a permit according to these laws are made to the local government and the local executive body decides within the boundaries of the law.

In this Act the municipality is given a choice; by decision of the local Council the local executive body can be made qualified for the decision-making on permits, the State Secretary then steps back and will only advise prior to the decision of the local executive body.

The State Secretary remains the authority who protects objects. Only the proceedings have been changed. However, in Parliament the State Secretary declared as a policy the rule that advices of the local council will be given much weight within the governmental decision-making.

In view of that policy a large project has been setup for the protection of objects and urban development structures from the period 1850-1940. After an earlier survey in which evident (mostly internationally acclaimed) objects have been protected, the central Government has now (1993-1998) to select the other most important objects and areas of that period. The selection will be prepared and accommodated by regional executive bodies and an executive body in each of the four largest cities (Amsterdam, Den Haag, Rotterdam, Utrecht); they have also executed the survey from which the selection takes place. The Local Council has to select definitively and to advise the State Secretary to protect selected objects and areas; it is expected that only in a few cases shall be diverted from the local selection. The criteria for survey and selection have been given by the former Minister of Cultural Affairs in 1992.

The Netherlands Department for Conservation

To a large extent, the work described above is carried out by the Netherlands Department, which has a staff of approximately 150.

The Department is responsible for supervising restoration and providing advice in all cases where the alteration or

demolition of a listed building is proposed. It prepares the groundwork for the protection of monuments and historic buildings and the designation of conservation areas in towns and villages and also plays a role in implementation. It supplies general information on organs, farmhouses, churches, castles, country houses and estates, town and village conservation areas, fortifications, mills, dwellings, the use of colour and painting in and on historic buildings, clocks and clock towers, working class housing and historic street furniture.

It publishes documentation about materials and techniques in the form of a loose-leaf handbook and also produced a separate series of studies on such topics as damage to stone in monuments and historic buildings.

The Department employs architects, builders, town planners, architectural historians, researchers, draughtsmen, photographers and experts on mills, clocks, stone, painted surfaces and organs. It has its own photograph library containing 300,000 photographs of historic buildings in the Netherlands and some 200,000 plans and drawings. It also has a library of 46,000 volumes on architecture, building construction, the history and development of towns and villages, materials science, the construction of mills and organs, landscaping, the history of settlements and fortifications and similar subjects.

The Department also produces publications containing information for municipalities, owners and users on the maintenance and restoration of historic buildings and the ways of obtaining a grant. It is also responsible for De Geïllustreerde Beschrijving van Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst (Dutch Historic and Artistic Monuments Illustrated) a series of well researched inventories which describe monuments in detail.

Private organisations

After the last World War, there was a dramatic increase in the number of organisations concerned with matters of historic interest in general and with the preservation of monuments of specific historic buildings in particular. Numerous national, regional and local associations and societies now work towards the preservation of the architectural heritage. In the Netherlands the work of private organisations is well structured. The preservation of monuments enjoys wideranging support from members of all political parties and all sections of the community. The majority of national organisations receive financial support from central government. In 1975, the National Coordinating Committee for the Protection of Monuments (NCM) was set up as an umbrella organisation to coordinate the work of private organisations. The NCM makes representations to the central government on behalf of private organisations which protect monuments and historic buildings. It is also actively involved in publicity and information.

The Monuments and Historic Buildings Act (1988)

Around 1980 there was considerable discussion of the way in which the protection of monuments and historic buildings was arranged and organised. The outcome of the debate was the publication in 1984 of the Policy Document on Monuments and Historic Buildings, the main objectives of which were:

- To promote understanding and appreciation of historic town and village structures and historic and artistic monuments;

- To foster the permanent integration of valuable cultural and historical elements in a changing environment.

The knowledge and expertise available at the Netherlands Department for the Preservation of Monuments and Historic Buildings was to be made more accessible to a wider public by means of educational activities, publications, courses, conferences and seminars, etc.

The 1984 Policy Document ultimately resulted in the enactment of the 1988 Monuments and Historic Buildings Act, which entered into force on 1 January 1989. It also led to a reorganisation of the Netherlands Department. The main features of the new Act are:

- The designation of protected monuments is the prerogative of the Minister of State Secretary for Cultural Affairs;

- The municipal executive may be granted the power to award permits for the alteration or demolition of a listed building. This requires the enactment of a by-law and the creation of a commission responsible for the preservation of monuments and historic buildings, which advises on applications for permits;

- The National Government Grants Scheme for the Restoration of Monuments (BRRM), which has been in force since 1 January 1986, provides for a restoration budget to be granted to municipalities by the central government, as from 1990, based on a multi-year restoration programme prepared by the municipalities themselves. Amount for grants in 1994, f 130,543.00. In other words, responsibility for establishing the priorities for restoration rests with the municipalities;

- The creation of the National Restoration Fund for implementing part of this scheme and providing financial assistance and information;

- The National Government grants Scheme for the Maintenance of Monuments (BROM).

Grants

- BRRM (National Grants Scheme for the Restoration of Monuments):

Today grants for 'grand repairs' (our word is 'restoration') are given by the national Government within the framework of a planning of grant applications by the local government. Yearly the Government decides on a budget that may be given out by a certain municipality for a certain year to come. These decisions are based on objective counting factors and the demand expressed in the local grant planning. In the

year after announcing the budget (during five years) decisions can be given on applications received from the local executive body with an appointment for one or more budgets.

Because these grants are given for a future year the owner can apply to the NRF ('National Restoration Fund') for paying out the grant earlier and with less costs than from a commercial bank.

From the total costs a part is considered for a grant; the other part concerns work done out for other purposes than the conservation of a protected building; for instance renewal of housing facilities of concerning a new use. The grant is a percentage of the considered costs; normally it is 30 % and in some situations it can be 40 % of 50 %. When fiscal facilities are not available 30 % more will be given. Important for the financial costs is the possibility of paying the grant during the restoration, instead of the work has been finished. All pay-facilities and other financial matters are commissioned to the NRF;

-BROM (National Grants Scheme for the Maintenance of Monuments)

Only a few selected categories of protected objects are considered for such a grant and only for a few selected activities. Also restrictions for the amount are given;

-Brptb (National Grants Scheme for Historic Estates, Parks and Gardens)

It concerns the contribution from the State Secretary of Cultural Affairs to the preservation of the historically important settlements within a context of gardens and parks. For those ensembles the Minister of Agriculture too may give grants. These grants can be compared to those for maintenance.

Selected Figures

Number and type of listed monuments and	<u>year</u>	
historic buildings in the Netherlands	1993	1994
<i>public buildings</i>	569	614
<i>fortifications</i>	724	727
<i>churches</i>	2,484	2,469
<i>parts of church buildings</i>	184	205
<i>buildings and dwellings</i>	29,786	30,422
<i>parts of dwellings or other buildings</i>	589	609
<i>charitable institutions</i>	372	384
<i>agricultural buildings</i>	4,830	4,908
<i>mills</i>	1,114	1,118
<i>bridges, sluices, locks, etc.</i>	424	448
<i>hotels, restaurants, buildings for</i>		
<i>entertainmen purposes</i>	66	75
<i>castles</i>	485	513
<i>individual objects such as bollards,</i>		
<i>pumps, sun, dials, boundary markers</i>	1,800	1,928

4.3 HISTORY OF PRESERVATION AND CONSERVATION

- Periode 1:

Zolang de Stelling van Amsterdam militair eigendom was, vanaf de bouw tot in de jaren 1970, is het geheel in stand gehouden door het Ministerie van Defensie. Met name de dakbedekking van de forten was een punt van regelmatig onderhoud;

- Periode 2:

De enkele rijksmonumenten uit de Stelling zijn reeds in een eerder stadium beschermd, namelijk tussen 1961 en 1985. Een recente omvangrijke restauratie is er uitgevoerd aan het Torenfort bij Weesp;

- Periode 3:

Op het eind van de jaren 1970 begon het Ministerie van Defensie forten die in onbruik waren geraakt of anderszins overbodig waren geworden af te stoten. Ook andere onderdelen uit de Stelling van Amsterdam zijn toen verkocht. Hun toekomst werd toen onzeker. Waterstaatkundige objecten gingen bijvoorbeeld over naar waterschappen. Vanaf 1987 kreeg de tot dan toe incidentele aandacht voor de Stelling een vastomlijnde vorm met de provinciale beleidsnota van Noord-Holland, De Stelling van Amsterdam, een provinciale beleidsvisie (Haarlem 1987) (Bijlage 7.29). Vanaf dat moment is de gehele structuur door de provincie Noord-Holland aangemerkt als cultuurhistorisch waardevol gebied. In 18 uitgangspunten is toen het toekomstig overheidsbeleid voor alle onderdelen geformuleerd. Alle beslissingen, op bouwkundig gebied en dat van de planologie, waterstaat, ontgronding en grondgebruik moeten sindsdien worden getoetst aan de gevolgen daarvan voor het instandhouden van de aanwezige cultuurhistorische waarden;

- Periode 4

In de periode 1990-1994 zijn alle Stellingonderdelen (voor zover al niet beschermd door de centrale overheid) in Noord-Holland aangewezen als provinciaal monument. Incidentele restauraties zijn er uitgevoerd vanaf 1990, met name in de gebouwen rond de forten, zoals van fortwachterswoningen en genieloodsen (bij Veldhuis en Kudelstaart). Ook is op een enkel fort de dakbedekking hersteld, zoals bij de forten Liebrug en bij Hoofddorp. Voor restauraties en aanpassingen moet een monumentenvergunning worden aangevraagd. Natuurbeschermingsorganisaties als Staatsbosbeheer, de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten en de Stichting Het Noordhollands Landschap verwierven in het laatste decennium aanzienlijke delen uit het complex om de landschappelijke en ecologische kwaliteiten van de terreinen. Zij richten zich met name op behoud en het versterken van de

natuurwetenschappelijke waarden van de terreinen. Voorbeelden zijn de fortterreinen bij Spijkerboor, aan de Middenweg en aan de Jisperweg (De Beemster);

- Periode 5:

Vanaf 1988 heeft landelijk het Monumenten Inventarisatie Project Jongere Stedebouw en Bouwkunst 1850-1940 (MIP) door het Rijk en de Provincies plaatsgevonden. Daarin zijn ondermeer de militaire werken van de Stelling aan de orde gekomen. Na deze inventarisatie van objecten, complexen en 'gebieden met bijzondere waarden' (o.a. Geinoveers te Abcoude) uit die periode volgt tussen 1994-1998 de selectie- en registratiefase (Monumenten Selectie Project (MSP); Monumenten Registratie Project (MSP)) voor bescherming van rijkswege. Ook zal daarbij gekeken worden naar de verdedigingswerken. De (nog) niet beschermde zaken zullen eventueel aan de rijksmonumentenlijst worden toegevoegd;

- Periode 6

In juli 1995 is een onderzoek naar de bouwkundige toestand van alle forten voltooid. Er is inzicht in de voornaamste bouwkundige problemen verkregen alsook in welke oplossingen er zijn. Ook zijn er aanbevelingen voor onderhoud en restauratie gedaan. De eigenaren en gebruikers hebben de beschikking gekregen over deze informatie. Bij het vinden van toekomstige gebruiksmogelijkheden kan van deze inventarisatie gebruikgemaakt worden;

- Periode 7

Thans is een aantal restauraties in voorbereiding. Bouwkundig en wat betreft het behoud en herstel van de monumentwaarden zullen Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de Provincie Noord-Holland daarbij adviseren. Zie paragraaf 3.2.C.

4.4 MEASURES FOR PRESERVATION AND CONSERVATION

- Status:

Vrijwel alle onderdelen van de Stelling van Amsterdam zijn geregistreerd als monument (zie paragraaf 3.2.A). De monument-status staat ook geregistreerd bij het Kadaster. Bij iedere wijziging van een object moet met deze status rekening gehouden worden door het aanvragen van een vergunning (rijk; provincie; gemeente);

- Restauratie:

Bij wijziging of aanpassing van de als monument beschermde onderdelen moet voor wat betreft de rijksmonumenten in die gevallen waar een gemeente niet zelf de vergunning-verlenende instantie is een vergunning worden aangevraagd bij

de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, en bij de provincie Noord-Holland voor de vanwege de provincie beschermde monumenten. Voor het al dan niet verlenen van een vergunning wordt het ingediende restauratie- of wijzigingsplan getoetst aan de vraag of de beschermde monumentale waarden van het object bewaard zullen blijven;

- Subsidie

Beschermde monumenten kunnen in beginsel in aanmerking komen voor restauratie- en/of onderhoudssubsidies, die verstrekt kunnen worden door het Rijk dan wel de provincie Noord-Holland;

- Bouwkundig onderzoek:

Het uitgevoerde bouwkundig onderzoek (zie paragraaf 4.1) geeft beheerders en eigenaren inzicht in de bouwkundige toestand van hun monument. Het is bedoeld als een leidraad bij restauraties;

- Herbestemming:

De kerngroep Stelling van Amsterdam (zie paragraaf 2.3) bereidt de oprichting voor van een Stichting en een Projectbureau, die met ingang van 1996 operationeel zullen zijn. Deze instellingen, waarin alle belanghebbenden rond de Stelling van Amsterdam vertegenwoordigd zullen zijn, zullen een actieve rol gaan spelen in het herbestemmen van de onderdelen, die leegstaan of afgestoten (verkocht) zullen gaan worden;

- Natuurwaarden:

Natuurbeschermingsorganisaties, met name de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten, werken met onderhouds- en beheersplannen om bestaande 'groene' waarden in stand houden en waar nodig voor de toekomst te versterken;

- Ruimtelijke omgeving:

Het Rijk treft voorbereidingen voor het aanwijzen ex artikel 35 (Monumentenwet 1988) van het complex van de Stelling tot een 'Beschermd gezicht', daarbij de 'Eerste Verboden Kring' (een open gebied van 300 m hanterend), gelegen aan de buitenzijde van de hoofdverdedingslijn, als buitengrens. Besprekingen hierover zijn gaande tussen de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en de Provinciale Besturen van Noord-Holland en van Utrecht.

4.5 DEVELOPMENT PLANS FOR THE REGION

De ontwikkeling van de openbare ruimte in Nederland is vastgelegd in streekplannen, die ingevolge de Wet op de Ruimtelijke Ordening (1985), artikel 4a, regelmatig herzien moeten worden.

Voor het gehele gebied van de Stelling is die ontwikkeling in de vigerende streekplannen vastgelegd. Ook staat in de streekplannen het beleid omtrent cultuurhistorische waarden geformuleerd en geven zij daarmee aan welke betekenis zij hebben in de ruimtelijke ordening binnen een provincie. Bij het opstellen van de volgens dezelfde wet vereiste meer gedetailleerde gemeentelijke bestemmingsplannen worden deze op provinciaal niveau getoetst aan de van kracht zijnde streekplannen.

De vigerende bestemmingsplannen zijn:

- Streekplan voor het Gooi en de Vechtstreek, Beschrijving meest gewenste ontwikkelingen in hoofdlijnen. Provinciaal bestuur van Noord-Holland. Haarlem, november 1985. (relevante passage, p. 36,37) (Bijlage 7.20);
- Streekplan Waterland, 1991;
- Streekplan Provincie Utrecht. Vastgesteld bij besluit van Provinciale Staten van Utrecht van 1 juli 1994 (besluit op bezwaarschriften AWB: 23 november 1994). Provincie Utrecht. [Utrecht, 1994]. (relevante passages, p. 123, 146) (Bijlage 7.41).

CHAPTER 5. JUSTIFICATION

5.1 REASONS FOR INCLUSION

De Stelling van Amsterdam als group of monuments is als geheel van outstanding universal value te achten op grond van de volgende criteria (Guidelines 1995, par. C, 24. a):

- Als gaaf bewaard gebleven complex van permanente verdedigingsbouw.
Specifiek Hollands is de techniek van verdediging: het inrichten van een verdedigingswerk met een gecompliceerd systeem van waterhuishouding dat zijn kracht ontleent aan onderwaterzettingen (inundaties). Bij deze vorm van verdedigingswerken is sprake van een uitzonderlijke combinatie van natuur en cultuur.
Samen met de Nieuwe Hollandse Waterlinie is dit systeem en in deze omvang uniek in de wereld en hiermee als meest uitzonderlijk te noemen (i);
- De Stelling van Amsterdam gold in de 19de eeuw in Europa als maatgevend voorbeeld voor een kringstelling (iv);
- De lengte, oppervlakte en omvang van de Stelling-gebied is aanzienlijk. De hoofdverdedigingslijn heeft voorzieningen over een afstand van 135 km, gelegen op een straal van 15-20 km vanaf het centrum van Amsterdam. Het daarbinnen gelegen gebied kon in tijden van oorlog hermetisch afgesloten worden en tegelijk de daar verblijvende bevolking in alle behoeften voorzien.
Sinds het inwerkingtreden van de Vestingwet (1874) heeft de Stelling van Amsterdam een bepalende en directe invloed gehad op de ruimtelijke ontwikkeling van de stad Amsterdam zelf en op het grondgebruik en de (infra)structuur van het landschap in en rond het gebied waar de Stelling gelegen is. De ruimtelijke ordening en inrichting is hier bovendien bepaald (geweest) door de invloed van de bepalingen uit de Kringenwet van 1853, de Vestingwet van 1874 en de Inundatiewet van 1896.
Door de beperkende bepalingen van deze wetten is het gebied van de Stelling voor een goed deel authentiek (onveranderd) gebleven, ondanks het feit dat het hier een gebied betreft met een bevolkingsdichtheid die tot de hoogste in de wereld behoort.
De Stelling van Amsterdam vormt als 'militair landschap' als het ware een tweede, bindend en ordenend element in het cultuurlandschap van Holland. Beide landschappen, het militaire en het agrarische en verstedelijkt cultuurlandschap grijpen hier op uitzonderlijke wijze in elkaar (ii);
- De forten uit de Stelling tonen de overgang in de bouwkunde en bouwkunst van de baksteenbouw in de 19de eeuw naar het toepassen van gewapend beton uit de 20ste eeuw. Met name deze overgang, met beton-experimenten en met de nadruk op het toepassen van ongewapend beton is een materieel spaarzaam bewaard gebleven episode in de Europese architectuurgeschiedenis gemarkeerd (iv);
- Waterstaatkundige werken zijn karakteristiek in en voor

het landschap van de Lage Landen. De (technologische) ontwikkeling komt voort uit de civiele waterbouw. In typologisch opzicht zijn de waterstaatkundige werken voor militaire doeleinden hoogst zeldzaam en elders in de wereld zo niet voorkomend (iv, vi);

- Het aanleggen van kringstellingen was in het 19de-eeuwse Europa een meer voorkomend verschijnsel. Door de stormachtige internationale ontwikkelingen in de mobiele oorlogvoering, door de schaalvergroting, door grotere politieke verbanden (Volkerenbond, Verenigde Naties, Europese Gemeenschap etc.) behoort de permanente versterkingsbouw in Europa tot het verleden (tot aan 1945).

Door verregaande en steeds verdergaande urbanisatie zijn de resterende voorbeelden van permanente verdedigingsbouw uiterst zeldzaam geworden (iv);

- De Stelling van Amsterdam vormt als kringstelling een uitzonderlijk rijke vertegenwoordigster in Europa. De aanleg van een dergelijke verdedigingslinie weerspiegelt ook de opkomst van het nationaal besef, zoals zich dat in het Europa van de 19de eeuw ontwikkeld heeft. Een natie kon eerst dan tot ontwikkeling komen als zij haar onafhankelijkheid en eenheid kon veiligstellen. Zij ontleent uit historisch (militair, geschiedkundig en cultuurhistorisch) hier haar intrinsieke betekenis aan (vi).

De Stelling van Amsterdam is als geheel van outstanding universal value op grond van de volgende authentieke kwaliteiten (Guidelines 1995, par. C 24, b):

- De kringstelling is een group of connected buildings and works, waarvan the homogeneity and place in the landscape behouden en herkenbaar gebleven is in alle onderdelen, die gezamenlijk de aaneengesloten hoofdverdedigingslijn vormen van dijken, liniewallen, waterstaatkundige objecten, forten, batterijen en andersoortige militaire gebouwen als ook in de ruimtelijke structuur van het landschap, waarin dit stelsel gelegen is (i);

- Niet alleen de onderlinge samenhang, maar ook de afzonderlijke onderdelen zijn in hun oorspronkelijke staat bewaard gebleven.

De werken zijn met een uitzonderlijke zorgvuldigheid uitgevoerd. Zij zijn bewaard gebleven in de vorm van hun ontwerp en bestek. Eveneens oorspronkelijk gebleven zijn de materialen en toegepaste bouwconstructies. Soms is er sprake van achterstallig onderhoud. Er zijn aan de Stelling geen onderdelen gereconstrueerd (i);

- De onderdelen van het complex van de Stelling van Amsterdam vormen ieder op zich en met elkaar als complex een historische materiële bron van maatschappelijk, cultuurhistorisch en wetenschappelijk belang, die door de bescherming als in afzonderlijke monumenten (rijk; provincie; gemeente) en als aanwijzing als beschermd gezicht (ex artikel 35, Monumentenwet 1988) voor de toekomst veiliggesteld is (ii);

- De outstanding universal value komt tot uiting in de authenticity van het ontwerp [design] (de typologie van forten, sluizen, batterijen, liniewallen), van het specifieke gebruik van bouwmaterialen [material] (baksteen, ongewapend beton, gewapend beton), van het vakmanschap [workmanship] (zorgvuldige uitvoering die tot uiting komt in de bouwkundige staat en gaafheid), en van het complex in zijn omgeving [setting] (als onderling samenhangend militair functioneel systeem in het cultuurlandschap van de polders en het verstedelijkte landschap) (i).
- De wet- en regelgeving van de Monumentenwet 1998 en de Monumentenverordening van de Provincie Noord-Holland die de authenticiteit voor de toekomst waarborgt, is van toepassing op nagenoeg alle onderdelen van de Stelling. Natuurwaarden zijn betrokken in de provinciale ecologische hoofdstructuur. Beheersplannen zijn van kracht voor het behoud en het instandhouden van natuur(wetenschappelijke) waarden. Planologische voorzieningen (Streekplan; Bestemmingsplan) zijn van kracht. Het behoud, het beheer en de ontsluiting van de onderdelen zal vanaf 1996 door de provincie Noord-Holland georganiseerd zijn in enkele werkverbanden (Stichting; Projectbureau), waarin de inzet van zowel de overheidsniveaus als particulieren en eigenaars gebundeld is. Wat betreft de ruimtelijke omgeving van de Stelling: voorbereidingen zijn getroffen om de Stelling aan te wijzen als 'Beschermd gezicht' op grond van de Monumentenwet 1988, met de bedoeling de ruimtelijke structuur blijvend veilig te stellen (ii).

De Stelling van Amsterdam is tegelijk een samenhangend cultuurlandschap, waar natuurlijke elementen als water en bodemgesteldheid door de mens zijn opgenomen in een geconstrueerd stelsel van kunstwerken waardoor een clearly defined landscape is gevormd (C, 39, (i)):

- Alle onderdelen hebben een historisch-functionele, geografische en visuele relatie tot elkaar. Deze is uit de aard van het ontwerp tot in de details rationeel bepaald. De structuur van het geheel van de Stelling bestaat uit herkenbaar samenhangende onderdelen die wat betreft locatie en inrichting bepaald door de militaire situatie ter plaatse. Grote onderdelen, zoals de forten en dijken zijn kenmerkende punt- en lijnelementen in het landschap, de kleinere onderdelen geleden het ruimtelijk beeld;
- De relatie en combinatie tussen natuur en cultuur komt drievoudig naar voren:
 1. Het verloop van de Stelling is bij aanleg bepaald door de geomorfologische structuur van het landschap;
 2. De ruimtelijke eenheid in het Hollandse polderlandschap van veenontginningen en droogmakerijen is sinds de vroege Middeleeuwen ontstaan uit een wisselwerking tussen het natuur- en cultuurlandschap ;
 3. Op de militaire terreinen en werken hebben zich

- vanwege het feit dat deze al meer dan een eeuw lang afgesloten zijn (geweest) voor intensieve (publieks)functies bijzondere natuurwaarden kunnen ontwikkelen. Daardoor zijn daar rustgebieden ontstaan, van grote betekenis voor ecosystemen ter plaatse;
- Bij het gebruik van een aantal terreinen, - voor specifieke agrarische of recreatieve functies - is een waardevol evenwicht ontstaan voor bepaalde natuurwaarden (indien nodig worden terreinen vanwege de daar aanwezige bijzondere ecosystemen afgesloten);

5.2 COMPARISON WITH SIMILAR PROPERTIES

De Stelling van Amsterdam heeft in Nederland een belangrijke pendant in de Nieuwe Hollandse Waterlinie, die is aangelegd tussen 1815 en 1885 en daar uiteindelijk militair strategisch mee verbonden is.

Diende de Nieuwe Hollandse Waterlinie ter bescherming van het westen van het land, de Stelling van Amsterdam had een specifieke bestemming, die van nationaal reduct, het laatste terugtrekpunt in den lande. Binnen het door de Stelling van Amsterdam omgeven terrein waren speciale voorzieningen getroffen om bij eventuele belegering de hoofdstad des lands en het landelijk bestuur te kunnen beveiligen, terwijl ook voorzien kon worden in de voedselvoorziening.

Internationaal dringt zich een vergelijking op met bijvoorbeeld de kringstellingen van Antwerpen en van Parijs. Hoewel zeer imposant en van groot belang in de ontwikkeling van de geschiedenis van de vestingbouw is de Stelling van Antwerpen lang niet gaaf meer. Aldaar verschilt de bouwkundige staat van de objecten onderling zeer sterk. Het is beter hier inmiddels te spreken van afzonderlijke onderdelen. De forten van de omvangrijke bevestiging van Parijs zijn grotendeels nog in gebruik als militaire terreinen (kazernes). Hier zijn ten behoeve van het huidig gebruik diverse ingrijpende aanpassingen gepleegd aan het inwendige van de bouwwerken en de inrichting van de terreinen.

5.3 INDICATIONS AS TO AUTHENTICITY

De Stelling van Amsterdam is in haar aanleg en samenstellende onderdelen nagenoeg geheel oorspronkelijk gebleven:

1. Dit geldt voor de afzonderlijke onderdelen wat betreft terreinen, gebouwen en werken (materiaal en constructie), en het inwendige van de bouwwerken op de forten;
2. Dit geldt voor het totaal: de onderdelen hebben hun samenhang behouden, die niet door tussenliggende bebouwing ruimtelijk en visueel (in ernstige mate) verstoord geraakt is;
3. Dit geldt tevens voor de ruimtelijke omgeving. Deze toont ook nu nog een historisch ruimtelijke en structurele samenhang, die van uitzonderlijk maatschappelijk, wetenschappelijk en cultuurhistorisch belang is. Uitgaande van het militair historisch gegeven van de

voormalige 'verboden kringen' (Kringenwet 1853) is het de bedoeling het gebied van de Stelling van Amsterdam over een breedte van 300m (de 1ste zogeheten Verboden Kring), te rekenen vanuit de hoofdverdedigingslijn, en over de totale lengte van 135 km aan te wijzen als beschermd gezicht (artikel 35, Monumentenwet 1988).

CHAPTER 6. SPECIFIC DOCUMENTATION CONCERNING THE STRUCTURE

6.1 MAPS AND PLANS

- 1 Overzichtskaart 'Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandsche Waterlinie (voor zover gelegen in Noord-Holland)'; ondergrond: topografische kaart anno 1910. (1 blad);
- 2 Topografische kaart 1: 50 000 (sheets 19 W;19 O; 25 W; 25 O; 31 W;31 O; 1980,1993,1994); location of the property and its immediate natural and built environment;
- 3 a t/m u - Serie van 21 topografische kaarten, schaal 1:25.000, met het beloop van de Stelling van Amsterdam en de locaties van de forten. Ondergrond overgenomen uit: Grote Provincie Atlas Noord-Holland 1:25 000. Topografische Dienst. Wolters-Noordhoff Atlasproducties Groningen. Emmen/Groningen 1988;
- 4 Series of topographical plans 1:25.000 met de begrenzing voor het ingevolge artikel 35 (Monumentenwet 1988) te beschermen gezicht 'De Stelling van Amsterdam';
- 5 1 t/m 50 , volgens par. 3.2.B 'Specific list of fortresses'. Serie van reproducties van de fortlocaties, zoals aangegeven op de ontwerp/bestektekeningen (de terreinsituatie is tot op heden ongewijzigd); oorspronkelijke tekeningen aanwezig in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage en het Archief van de Kolonel Sixkazerne te Amsterdam.

6.2 PHOTOGRAPHIC DOCUMENTATION AND AUDIO-VISUAL DOCUMENTS

A. Photography:

- 1 Series of aerial views (perpendicular), (1995), scale 1:17.500-17.800:

(Please note: To spread in this way)

19706;19708;19710;19712;19714;19716;19718;19720;
19806;19808;
25135;25136;
25205;
25304;25305;
25405;
25504;25505;.....
25604;.....25620;25621;
25705;.....25718;25720;
25805;25806;..... 25816;25817;25819;25821;
31108;31110;31112;31114;31116;31118;
31209;31211;31213;
- 2 Photographic documentation (1995):

Edam-Volendam, Fort near Edam (Fort bij Edam)

1. View on the fort;
2. Ditch;
3. View from the fort in the direction of Edam;
4. View from the fort in the direction of the IJsselmeer;
5. Top of the fort;
6. Main entrance, gorge side;
7. Main entrance, gorge side;
8. Shuttered doors;
9. All-over view inside;
10. Observation post forebuilding;
11. Front casemate, staircase;
12. Gorge casemate, reverse side;
13. Frontlook fort island;
14. Main building, gorge side;
15. Main building, gorge side;
16. Main building, gorge side;
17. Toilets, storehouse;
18. Toilets;
19. Main building, kitchen;
20. Main building, kitchen;
21. Watertank;
22. Watersoftener;
23. Shooting range;
24. Military engineering shet;
25. Fortkeepershouse;

Beemster, Fort on the Middenweg (Fort aan de Middenweg)

26. View on the fort;

Beemster, Fort near Spijkerboor (Fort bij Spijkerboor)

27. Main building, gorge side;
28. Gun-turret, artillery-room;
29. Potern-gate, mural painting;
30. Fortkeepershouse;

Uitgeest, Fort on the Ham (Fort aan de Ham)

31. View on the fort planted with trees;
32. Side battery of fort on the Ham;

Heemskerk, Fort near Veldhuis (Fort bij Veldhuis)

33. Survey;
34. Side battery of fort near Veldhuis;
35. Inundation sluice;
36. Inundated area;

Heemskerk and Beverwijk, Fort on the St. Aagtendijk (Fort aan de St. Aagtendijk), line Aagtendijk-Zuidwijkermeer (linie Aagtendijk-Zuidwijkermeer)

- 37. Survey;
- 38. Main building, gorge side;
- 39. Main building, gorge side;
- 40. Batardeau of brick, inundation sluice in the St. Aagtendijk;
- 41. Inundation canal. St. Aagtendijk;
- 42. Covered way;
- 43. Earth dump;

Zaanstad, Fort Zuidwijkermeer, line Aagtendijk-Zuidwijkermeer (linie Aagtendijk-Zuidwijkermeer)

- 44. Survey;

Zaanstad, Rayon farm

- 45. Rayon farm 'De Eersteling';

Assendelft, Assendelftsezeedijk

- 46. Arsenal;
- 47. Powder-magazine II;

Assendelft, Hogedijk

- 48. Powder-magazine;

Velsen, Fort north of Spaarndam

- 49. View on the fort;
- 50. View from the fort in the direction of the Vondelweg;
- 51. Main building, gorge side;
- 52. Main building, gorge side;
- 53. Advanced-building;

Velsen and Haarlem, Position of Spaarndam

- 54. Advanced-position near Spaarndam, concrete shelters;

Haarlemmermeer, Engineerdike (Geniedijk)

- 55. View on the Geniedijk;
- 56. Access;
- 57. View on the crown of the Geniedijk;

Vijfhuizen, Haarlemmerringvaart near Vijfhuizen

- 58. Barrage-sluice;

Haarlemmermeer, Fort near Vijfhuizen (Fort bij Vijfhuizen)

- 59. Main building, gorge side;
- 60. Main building, gorge side;
- 61. Siphon;

Haarlemmermeer, Fort near Hoofddorp (Fort bij Hoofddorp)

- 62. Casemate, gorge-side;
- 63. Advanced caponnière;
- 64. Armoured turret;
- 65. Observation post;

Haarlemmermeer, Fort near Aalsmeer (Fort bij Aalsmeer)

- 66. Main building, gorge side;
- 67. Main building, wing;
- 68. Covered way;

**Uithoorn, Barrage-sluice near De Kwakel, line
Kudelstaart-Uithoorn (Linie Kudelstaart-Uithoorn)**

- 69. Barrage-sluice;
- 70. Barrage-sluice;

Abcoude, Fort Abcoude

- 71. Main building, gorge side;
- 72. Main building, gorge side;

's-Graveland, Fort Kijkuit

- 73. Entrance bridge;
- 74. Entrance-bridge, guard-house;
- 75. Guard-House;
- 76. Building II;
- 77. Building II;
- 78. Building III;
- 79. Building III, steelplated armoured;
- 80. Interior guard-house;
- 81. Water supply;
- 82. Former military engineering shet;
- 83. Fort keepershouse with shet;

's-Graveland, casemate Overmeer (Kazemat Overmeer)

- 84. Survey;
- 85. Casemate, gorge side;
- 86. Casemate, flank side;

Nigtevecht, Fort Nigtevecht

- 87. Survey;
- 88. Survey;
- 89. Main building, gorge side;
- 90. Main building, gorge side;
- 91. Main building, on the top, in repair;
- 92. Main building, toilets;
- 93. Main building, interior;
- 94. Observation post;
- 95. Armoured turret;
- 96. Armoured turret;

97. Fort keepershous;

Muiden, west battery

98. View on the battery and the IJsselmeer;

99. Entrance bridge and entrance;

Muiden, Areafarm 'Vechthoeve' (Weesperbinnenweg 1)

100. Exterior frontside;

Diemen, Works on the IJ near Diemerdam

101. Powder magazine B;

102. Powder magazine B, entrance;

103. Powder magazine B, interior;

104. Narrow-gage railway to Powder magazine A;

Muiden, Fort Pampus

105. View on Fort Pampus, situated in the IJsselmeer;

106. View on Fort Pampus, situated in the IJsselmeer;

107. Dry ditch with batardeau;

108. Dry ditch;

109. Gun turret shaft;

110. Escape route;

111. Water reservoir;

112. Men accommodation;

113. Tunnel;

B. Audio-visual:

- Video cassette Line of defense of Amsterdam/ a monument of defensive works , Haarlem 1988;

C. Colour slides:

- Two cassettes.

6.3 SUPPLEMENTARY DOCUMENTATION

Instellingen, die zich bezighouden met het behoud van vestingwerken in het algemeen en waarbij dat van de Stelling van Amsterdam een belangrijk onderdeel van vormt:

Nederland:

- Rijksdienst voor de Monumentenzorg
Broederplein 41
3703 CD Zeist;
- Provincie Noord-Holland
Dienst Welzijn, Economie en Bestuur
Houtplein 33
2012 DE Haarlem;

- Provincie Utrecht
Dienst Ruimte en Groen
Galileïlaan 15
3508 TH Utrecht;
- Stichting Menno van Coehoorn (opgericht 18 april 1932)
Mariaplaats 51
3511 LM Utrecht

(Doel: 'het bevorderen van het instandhouden van oude, buiten militair gebruik gestelde vestingwerken en andere militaire objecten, gelegen in Nederland of daarbuiten, in het laatste geval mits een Nederlands verleden, als gedenktekenen van geschiedenis en kunst en als natuurmonumenten');

- Utrechtse Fortenstichting
Dalweg 18
3707 BH Zeist

(Doel: '1. Het instandhouden en restaureren van de fortificaties en werken behorende bij de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Stelling van Amsterdam, de Grebbelinie en de Romeinse Limes, alles in de ruimste zin, met de daarbij behorende omgeving, voor zover deze zijn gelegen binnen het grondgebied van de provincie Utrecht;

2. Het bevorderen, dat de sub 1 genoemde objecten een passende bestemming behouden casu quo verkrijgen;

3. Het bevorderen van het behoud van het natuur- en landschapsschoon op daarvoor in aanmerking komende fortificaties en werken.....');

- Stichting Nationaal Contact Monumenten
Huis De Pinto
Sint Antoniesbreestraat 69
1011 HB Amsterdam

(Doel: het bieden van een platform voor overleg tussen het particulier initiatief en de rijksoverheid; het stimuleren en initiëren van ontwikkelingen die de monumentenzorg kunnen versterken; het doen verrichten van studie en onderzoek; het geven van voorlichting);

- Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland
Noordereinde 60
1243 JJ 's-Graveland

(Doel: Het behoud en beheer van natuurgebieden en landschappen met de zich daarin bevindende monumenten van geschiedenis en kunst. Dit geschiedt zowel omwille van de natuur zelf als ten behoeve van het geestelijk als lichamelijk welzijn van de mens. Natuurmonumenten wil het behoud en herstel van natuur en landschap bevorderen.....');

- Stichting Het Noordhollands Landschap
Dorpsstraat 65
Postbus 257
1900 AG Castricum;

- Stichting Federatie Monumentenwacht Nederland
Postbus 1130
3800 BC Amersfoort

(Doel: Het voorkomen van verval van cultuur-historisch belangrijke gebouwen door het regelmatig uitvoeren van bouwkunige inspecties);

Stichting Monumentenwacht Noord-Holland
Kruisweg 1615a
2142 LC Cruquius;

- Bond Heemschut, Vereniging tot bescherming van
cultuurmonumenten in Nederland
Korenmeestershuis
Nieuwezijds Kolk 28
1012 PV Amsterdam

(Doel: 'Bescherming van de schoonheid en het historisch-ruimtelijk karakter van Nederland in het algemeen en van cultuurmonumenten in het bijzonder');

- Koninklijke Nederlandse Toeristenbond ANWB
Wassenaarseweg 220
Postbus 93200
2509 BA Den Haag

(Doel: 'Het behartigen van de belangen van de leden van de vereniging op het gebied van recreatie, toerisme, verkeer en vervoer.....Bij het behartigen van deze belangen zal de vereniging zich waar nodig mede inspannen voor het behoud en het verbeteren van de kwaliteit van het milieu, alsmede van landschappelijke en cultuurhistorische waarden');

- Stichting Projectbureau Industrieel Erfgoed
Postbus 948
3700 AX Zeist
(Doel: Selectief behoud, onderzoek; herbestemming, rehabilitatie; educatie en informatie; toerisme en recreatie; internationale samenwerking; monuments in danger);

- Legermuseum,
Korte Geer 1
2611 CA Delft

(Betreft: Nederlandse militaire geschiedenis);

- Stichting Het Nederlands Vestingmuseum,
Westwalstraat 6

1411 PB Naarden.

Internationaal:

- International Fortress Council (IFC)
p/a St. Menno van Coehoorn, Utrecht:
(Internationaal verband van instellingen die zich bezighouden met vestingwerken, waarin samenwerken: Stichting Menno van Coehoorn (NL), Simon Stevinstichting (B), Fortress Study Group (GB), Deutsche Gesellschaft für Festungsforschung (D), Coastal Defence Study Group (Houston, USA), Association Vauban (F));

6.4 LEGAL INFORMATION

-Zie paragraaf 2.2.B;

-Wet- en regelgeving:

- Monumentenwet 1988 (Dutch Monuments and Historic Buildings Act 1988 (bijlage 7.1);
- Provinciale Monumenten-verordening 1991 [Noord-Holland] (bijlage 7.24);
- Besluit Rijkssubsidiëring Restauratie Monumenten [1991] (National Grants Scheme for the Restoration of Monuments) (bijlage 7.6);
- Besluit Rijkssubsidiëring Onderhoud Monumenten [1989] (National Grants Scheme for the Maintenance of Monuments) (bijlage 7.5);
- Besluit Rijkssubsidiëring Historische Buitenplaatsen [1993] (National Grants Scheme for Historic Estates, Parks and Gardens) (bijlage 7.7);
- Contract Ministry of Education, Cultural Affairs and Sciences-National Restoration Fund (NRF), concerning the order for the Fund to pay all grants, to prepay grants on loan basis, to issue a mortgage for loans further financing a restoration and all other financial facilities;
- Agreement Ministry of Education, Cultural Affairs and Sciences-Finance Department, concerning the cooperation details in view of fiscal deduction allowances (Income Tax Act 1964);
- Kadasterwet [1989]; concerning including registration, information, documents and maps on immovable properties;
- Housing Act [1991]; concerning including building licences, general provisions;
- Town and Country Planning Act [1962]; concerning including ordering the passing of regional plans, city plans, master plans, zoning plans etc;
- Physical Planning Order 1985; concerning including procedural orders;
- Urban and Village Renewal Act [1984]: betreft ondermeer de 'stelselmatige inspanning zowel op stedenbouwkundig als op sociaal, economisch, cultureel en milieuhygienisch gebied, gericht op behoud, herstel,

verbetering, herindeling of sanering van bebouwde gedeelten van het gemeentelijk grondgebied'.

Andere wettelijk voorgeschreven beleidsstukken op provinciaal en gemeentelijk ruimtelijk ordeningsniveau (zie ook paragraaf 4.5):

- Streekplannen (Town and Country Planning Act [1962], articles 4a,1; 37,5);
- Bestemmingsplannen (Town and Country Planning Act [1962], article 10,1);

-Strafbepalingen:

- Opgenomen in de Monumentenwet 1988 zijn de strafbepalingen:
gevangenisstraf van ten hoogste een jaar of geldboete van de vijfde categorie (art. 56, 1);

- Opgenomen in de Provinciale Monumenten-verordening 1991 [Noord-Holland]:
geldboete van de tweede categorie of hechtenis van ten hoogste twee maanden (art. 17).

6.5 ADMINISTRATIVE FRAMEWORK

-Zie ook paragraaf 2.3:

(De bestuursorganen zijn gerangschikt naar niveau):

- Rijk: Ministerie van OCW / Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Broederplein 41, 3703 CD Zeist;
- Provincies:
 - Provinciaal Bestuur van Noord-Holland
Dreef 3
Postbus 123
2000 MD Haarlem;
 - Provinciaal Bestuur van Utrecht
Galileïlaan 15
Postbus 80300
3508 TH Utrecht;
- Regionaal: zie provincies;
- Lokaal: Gemeentebesturen (zie paragraaf 1.3).

CHAPTER 7. BIJLAGEN

N.B.

Het bijgevoegde beeldmateriaal (kaarten, tekeningreproducties, foto's, dia's en video) staat omschreven in de paragrafen 6.1 en 6.2.

RIJK

- 7.1 Monumentenwet 1988 (The Dutch Monuments and Historic Buildings Act 1988). Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (Ministry of Health, Welfare and Cultural Affairs)/Rijksdienst voor de Monumentenzorg (Department for the Preservation of Monuments and Historic Buildings). [Zeist, 1992];
- 7.2 Bladen Monumentenregister ingevolge artikel 6 Monumentenwet 1988. (Omschrijvingen van onderdelen van de Stelling van Amsterdam van rijkswege beschermd als monument);
- 7.3 Nota landschap; Regeringsbeslissing Visie Landschap. Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Den Haag 1992. (relevante passages);
- 7.4 Structuurschema Groene Ruimte; het landelijk gebied de moeite waard, Deel 3 Kabinetsstandpunt. Den Haag, 1993. (relevante passages);
- 7.5 Besluit rijkssubsidiëring onderhoud monumenten. Rijksdienst voor de Monumentenzorg. Z.pl, z.j. (Met Bijlage Brom, juni 1995);
- 7.6 Besluit Rijkssubsidiëring Restauratie Monumenten. Rijksdienst voor de Monumentenzorg. [Zeist, januari 1991]. (Met Bijlage Brm, juni 1995);
- 7.7 Besluit Rijkssubsidiëring Historische Buitenplaatsen. Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ)/Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (OCenW)/Koninkrijk der Nederlanden. [Zeist, juli 1993]. Met Nota van Toelichting;
- 7.8. Een nieuw leven voor uw monument. Stichting Nationaal Restauratiefonds. [Hoevelaken, 20 juli 1995];
- 7.9 Uw monument en de belastingdienst. De fiscale faciliteiten voor het plegen van onderhoud aan uw monumentenpand. Stichting Nationaal Restauratiefonds/ Belastingdienst Particulieren Amersfoort Bureau monumentenpanden. [Hoevelaken, 1 juli 1994];
- 7.10/
- 7.16 'Een kennismaking met het nationaal restauratiefonds'; 'De voorfinanciering van restauratiesubsidies'; 'De Totaal-financiering voor restauraties in uw gemeente'; 'De restauratie-hypotheek'; 'De fiscale kant van restaureren'; 'Besluit rijkssubsidiëring onderhoud monumenten'; Infobladen Stichting Nationaal Restauratiefonds. [Hoevelaken, 01.02.1994];

PROVINCIE NOORD-HOLLAND - ALGEMEEN

- 7.17 Wat doet de provincie Noord-Holland, het beeld van

samenwerking. Provinciaal bestuur van Noord-Holland.
Haarlem, februari 1995;

PROVINCIE NOORD-HOLLAND - NATUURBELEID EN STREEKPLANNEN C.A.

- 7.18 Beleidsvisie Randstadgroenstructuur in Noord-Holland. Provincie Noord-Holland. Haarlem, januari 1990]. (relevante passage, p. 24);
- 7.19 Beleidsnota natuur en landschap. Deelnota Ecologische structuren en natuur- en landschapsbouw. Beleidsvisie ontwikkeling provinciale ecologische hoofdstructuur PEHS. Provincie Noord-Holland. Haarlem, mei 1993. (relevante passage, p. 11);
- 7.20 Streekplan voor het Gooi en de Vechtstreek, Beschrijving meest gewenste ontwikkelingen in hoofdlijnen. Provinciaal bestuur van Noord-Holland. Haarlem, november 1985. (relevante passage, p. 36,37);
- 7.21 Gebiedsperspectief Haarlemmermeer groen; Groenzone Westelijke Haarlemmermeer. [Provincie Noord-Holland. Haarlem, maart 1995]. (relevante passages, p. 7,8,20,21);
- 7.22 Beleidsnota Gebiedsperspectief voor de Vechtstreek. Provincie Noord-Holland. [Haarlem, Augustus 1994]. (relevante passage, p. 7,8,9,28,29,65,67);
- 7.23 Uitwerkingsplan Mainport en Groen. Project Mainport & Milieu Schiphol. [Provinciaal bestuur van Noord-Holland/ Projectgroep Groen PMMS. Haarlem, 17 februari 1995]. (relevante passages, p. 5, 20-23;

PROVINCIE NOORD-HOLLAND - MONUMENTENZORG

- 7.24 'Provinciale Monumenten-verordening 1991'. Provinciaal Blad 22. Provincie Noord-Holland. 1992 22 .Haarlem, 10 april 1992;
- 7.25 Beleidsnota Monumentenzorg. Provincie Noord-Holland. [Haarlem], september 1990;
- 7.26 Beleidsprogramma Monumentenzorg en Archeologie 1995-1996. Provincie Noord-Holland. Gedeputeerde Staten van Noord-Holland. [Haarlem], mei 1995;
- 7.27 Monumentenzorg in Noord-Holland. Provincie Noord-Holland. [Haarlem, juli 1992]. Brochure;
- 7.28 Monumentenwacht Noord-Holland. [Heemstede, z.j.]. Brochure;

PROVINCIE NOORD-HOLLAND - STELLING VAN AMSTERDAM

- 7.29 'De stelling van Amsterdam', een provinciale beleidsvisie. Provinciaal Bestuur van Noord-Holland. Haarlem, juli 1987;
- 7.30 Register Stelling van Amsterdam. Provinciale monumenten Noord-Holland. Provincie Noord-Holland. Dienst Welzijn, Economie en Bestuur. [Haarlem 1990-1992]. 5 dln.:
-Het Noorden. Gemeenten: Edam-Volendam [1]; Zeevang [2]; Beemster [3]; Graft-De Rijk [4]. December 1990. [Deel 1];
-Noordwest tot West. Gemeenten: Wijdewormer (v.m. Jisp [5]; Wijdewormer [6]; Uitgeest [7]; Zaanstad [8];

- Heemskerk [9]; Beverwijk [10]; Velsen [11]. Juli 1991. [Deel 2];
- Positie bij Spaarndam. Gemeenten Velsen (11) en Haarlem (12). September 1990. [Deel 3];
 - West tot Zuidwest. Gemeenten: Haarlem (vervolg) [12]; Haarlemmerliede c.a. [13]; Haarlemmermeer [14]. Mei 1991. [Deel 4];
 - Zuid, Oost en IJmuiden. Gemeenten: Aalsmeer [15]; Uithoorn [16]; Amsterdam [17]; 's-Graveland [18]; Diemen [19]; Muiden [20]; Velsen (vervolg) [11]. Oktober 1992. [Deel 5];
- 7.31 Bestuursopdracht Strategieproject Cultuur, Historie en Toerisme. Provincie Noord-Holland. Haarlem, 3 mei 1994;
 - 7.32 Plan van aanpak Stelling van Amsterdam. Strategieproject Cultuur, Historie en Toerisme. Provincie Noord-Holland. [z.pl., z.j.];
 - 7.33 Veen, J.M. van der, Witsel, R., Onderzoek naar de bouwkundige staat van de forten van de Stelling van Amsterdam. Provincie Noord-Holland. Monumentenwacht Noord-Holland. Provinciaal Bestuur van Noord-Holland. [Haarlem, 1995];
 - 7.34 De planologisch-juridische situatie bij de onderscheiden objecten in de Stelling van Amsterdam. [Provincie van Noord-Holland]. \TB94\stelling.rov. [Haarlem], 16 februari 1995;
 - 7.35 Samenvatting Toeristisch exploitatiemodel Verdedigingswerken. KPMG Management Consulting. [Utrecht, 1994];
 - 7.36 De Stelling van Amsterdam. Provincie Noord-Holland. [Dienst Ruimte en Groen. Haarlem], z.j. Brochure;
 - 7.37 De Stelling van Amsterdam. Provincie Noord-Holland. [Provinciaal Bestuur van Noord-Holland. Haarlem, februari 1995]. Brochure;
 - 7.38 De Stelling van Amsterdam - een wandel en fietsroute. Provinciaal bestuur van Noord-Holland; AMA boeken; ANWB; Toer in Noord-Holland; VVV. ANWB, Dagrecreatie. Den Haag, [1987]. Brochure/poster;
 - 7.39 Stelling van Amsterdam. Op de fiets langs de historische verdedigingslinie rond Amsterdam. Bewegwijzerde Fortenroute van 135 km. 7 korte routes van ca. 30 km. ANWB/ Toer in Noord-Holland/VVV Noord-Holland. ANWB/Toer in Noord-Holland, 1993. (Fotokopie);
 - 7.40 Stellingkoerier. Provincie Noord-Holland. [Dienst Ruimte en Groen]. Nr. 1, juli 1995. Periodiek;

PROVINCIE UTRECHT

- 7.41 Streekplan Provincie Utrecht. Vastgesteld bij besluit van Provinciale Staten van Utrecht van 1 juli 1994 (besluit op bezwaarschriften AWB: 23 november 1994). Provincie Utrecht. [Utrecht, 1994]. (relevante passages, p. 123, 146);
- 7.42 Afschrift van een akte van oprichting van : Utrechtse Fortenstichting gevestigd te Utrecht. Akte d.d. 23 juni 1994;

7.43 Olde Meierink, Ben, Peenstra, T.G., Monumenten Inventarisatie Project/De Ronde Venen. Provincie Utrecht/Dienst Ruimte en Groen. [Utrecht], 1992. P. 17, 18,47,228,239;

7.44 Laman, M., Monumenten Inventarisatie Project/Gemeente Abcoude. Provincie Utrecht/Dienst Ruimte en Groen. [Utrecht], 1992. P. 3,35,36,37,40,41,47,14,54,141,220, 221,250,251;

OVERIG

7.45 'Viertalige begrippenlijst'. Uit: Mohr, A.H., Vestingbouwkundige termen. Stichting Menno van Coehoorn, De Walburg Pers. 's-Gravenhage, 1983.